

DNEVNIK

Koncepcija:
Queeria Center Creative Team

Uredili:
Boban Stojanović
Marijana Stojčić

Prelom:
Adam Puškar

Lektura:
Lidija Mandić

Fotografije:
Katarina Gavrilović
&
Privatna arhiva sagovornica

Zahvaljujemo se:
Biliani Rakočević, Jasni Bogojević,
Marjorie Epstein, Michellu Teranu,
Milanu Đakovu & Nadi Arsenijević

Štampa:
Standard 2, Beograd

Tiraž:
400

Izdavanje publikacije podržano je od strane:
Heinrich Böll Stiftung
Kancelarija za jugoistočnu Evropu
www.fondacija-boell.eu

Kada smo se upustili u realizaciju intervjeta na osnovu kojih je nastala knjiga DNEVNIK, jedna od ideja bila je da u uvodnom tekstu obrazložimo proces njenog nastanka, da iznesemo zanimljive detalje, da podelimo dileme s kojima smo se suočavali dok je knjiga nastajala.

Želeli smo da ispričamo priču o hrabrim ženama koje se nisu plašile da budu svoje, da promišljaju svet koji ih je okruživao, da se bune i opiru u jednom vremenu, nenaklonjenom svakom otporu i promišljanju. Želeli smo da pokušamo da osvetlimo šta ih je pokretalo, davalno im snagu, šta im nije dozvoljavalo da odustanu uprkos dilemama, strahu, malodušnosti i pritiscima.

Prva velika dilema bila je: koga intervjuisati? Izbor koji smo napravili je vrlo ličan. On može da bude i drugačiji. Mnoge koje po svemu to zaslužuju, nisu se našle u ovoj knjizi. Ali, ova knjiga je posvećena i njima.

Žene čije priče su se našle u ovoj knjizi vrlo su različite. Po svojim profesijama, godinama, obrazovanju, miljeu iz koga dolaze... Neke su poznate široj javnosti, neke ne. Šta je ono što ih povezuje? Još jedno od pitanja koje nam je unosilo nemir. Ono sto je izranjalo jeste beskrajna ljubav prema životu. Želja da se život zaista živi, kroz odbijanje da se prihvate gotovi odgovori, kroz spremnost da se traga i razmišlja.

Tokom nastajanja ove knjige priče su na čudesan način počele da se prepliću.

Ocrtavala se jedna drugačija istorija. Istorija koje najčešće nema u onoj *velikoj*, zvaničnoj istoriji koja je priča o krvavim zabludeama i bezumlju. Ove priče deo su jedne druge, isto toliko važne istorije, koju delimo sa mnogim drugim ljudima iz različitih vremena i sa različitih podneblja. Ovo su priče o kontinuitetu otpora nehumanosti i napora da se slobodno misli, da se svet vidi onakvim kakav on jeste. Ali i onakvim kakav bi on mogao i trebalo da bude. Svet u kome ima mesta za sve ljude i njihove različitosti.

Svaka od priča koja je pred Tobom, knjiga je za sebe.

Ova knjiga je i jedno veliko hvala divnim i hrabrim ženama koje su kroz sopstveno iskustvo i sopstvenu borbu napravile ili prave prostor za druge: žene, ali i sve one različite sa društvenih margina (kakva god ta različitost bila). One za koje po pravilu nema mesta u *velikoj* istoriji. One izbrisane, ugušenog glasa i *pogrešne*.

Ova knjiga je za radoznale, za one koji vole da ih uhvati tuđa misao i navede na razmišljanje.

Ova knjiga je podsećanje da izbor uvek postoji.

Zavirujući u lične priče, svaka osoba može da pronađe zrno sebe i odabere da deluje na jedan od načina na koji su to učinile naše sagovrnice.

Ili na neki sasvim drugi.

Izvoli, inspiracija je u Tvojim rukama.

Nikada mi nije bilo jasno kako ljudi mogu da
izađu na ulicu svog grada, umiveni ili neumeveni,
i da pljunu na kamen svog grada i svoje zemlje.
I uvek pljuju ispred sebe, nikad iza sebe. To znači
da pljuju po sebi. Niko o tome ne razmišlja.

Aleksandra Janković
**Moj život je
moj argument**

O odlukama...

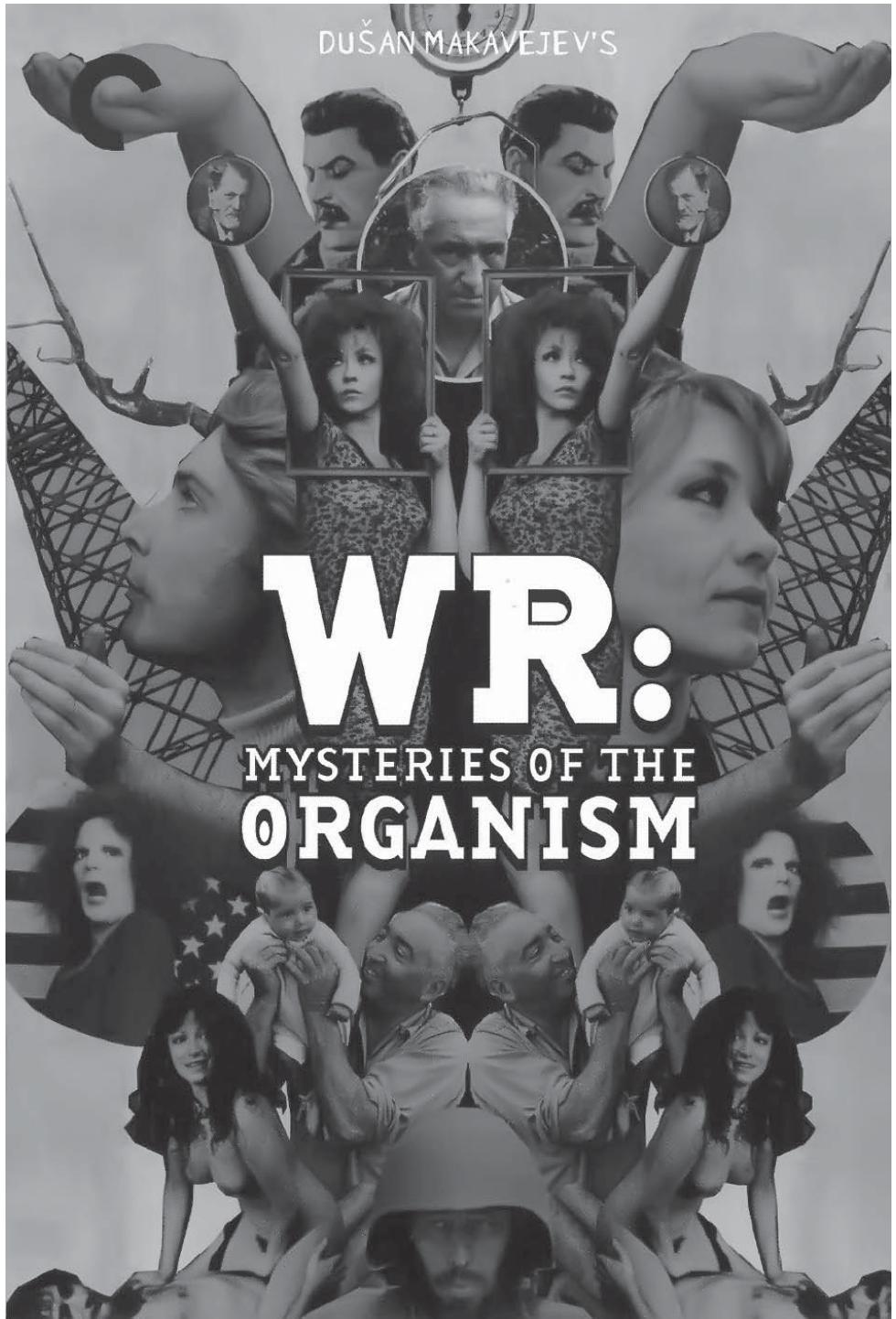
Danas mislim na isti način na koji sam mislila i pre dvadeset pet godina. Više puta sam razmišljala zašto sam neodlučna i zašto se ne upustim u nešto više, u neki veći angažman, jer me postojeća situacija veoma provokira. Svi mi nešto hoćemo, samo da neko krene. Iako sam glumica, više me provokira društvo nego ono što se događa na sceni. Možda o svemu ovome ne bih razmišljala da mi se u jednom trenutku nije dogodio rez koji me je odredio za dalje. Jednostavno, jednog dana, neka tri tipa promenili su živote dvadeset miliona ljudi. Meni je u tom trenutku, naizgled, sve bilo jasno: završavam srednju školu, treba da upišem fakultet, počinje rat. Jedino mi nije bilo jasno kako je moguće da sa početkom rata nastavimo istim putem. Tu mi se dogodio život jer sam pomislila:
Nešto grozno se događa, a ja bih da budem glumica?

Možda je zato moj prvi društveno-politički angažman vezan za moju profesiju. Desio se dve hiljadite godine kada sam diplomirala. Dugo vremena mi je bilo potrebno da nađem tekst za diplomski, svi su izgledali besmisleno i nisu me dotali. Diplomski sam doživljavala kao kraj važnog perioda, krunu onoga što sam živila prethodnih godina. Ali, u tom očaju, devedeset devete, dokopala sam se eseja Vilhejma Rajha *Čuj mali čoveče*. Odlučila sam da će tim tekstrom završiti svoje školovanje na Fakultetu dramskih umetnosti, i da će se kroz taj rad oslobođiti svojih demona. Istovremeno, bila sam sigurna da će publika znati šta želim da joj kažem u datom trenutku. Ipak, sve se to dešava u predvečerje oktobra kada je Sloba Milošević poslednji put svojom mačetom sekao glave studentima.

Esej sam sama dramatizovala, režirala, osmisnila scenografiju, sama sam bila kompletan autor. Kasnije sam saznala da je to bio jedan od desetak potpuno autorskih diplomskih radova. Nisam želela da uradim nešto što je poželjno, nešto što se od mene očekivalo, bilo mi je dosta da budem uzorni građanin Slobodana Miloševića ili bilo koga drugog. Usledili su pritisci, od mene se zahtevalo da promenim priču, da sve to uradim na drugi način. Opravdanje je bilo da celu priču moram da smestim u konkretni lik. Uradila sam to. Pronašla sam ime jedne devojke koju su nekoliko večeri pre mog diplomskog, ni krivu ni dužnu, batinaši pretukli u bifeu Likovne akademije. Ja sam uzela njeno ime, ali sam o tome čutala do diplomskog.

DUŠAN MAKAVEJEV'S

WR: MYSTERIES OF THE ORGANISM

Znala sam da mogu da me pozovu na kontrolni rad i bila sam sigurna da me ne bi pustili. Pripremajući tu predstavu, prvi put sam dobila dokaz da ono što sam upisala, što sam učila i studirala - ima smisla. Predstavi je moglo da prisustvuje trideset šest ljudi jer je scenografija bila mala, ljudi su bili skućeni, bilo im je neugodno. Sve je bilo kao u pola broja manjoj cipeli. Možda i manje od pola. Ja sam želeta da se tako osećaju. Čovek je proklet, čovek se na sve navikne, a scenografija je bila suprotna tome – nije dozvoljavala publici da se navikne. Desetak minuta pred početak došao je asistent i rekao da želete da mi sruše ispit. Neki dušebrižnik je javio dekanki da na Akademiji postoji politički pamflet u vidu ispita. Sa druge strane, u nekim dnevnim novinama se pojavila najava događaja, pa je na predstavu došlo više od stotinu ljudi koji nisu mogli da uđu. Diplomski je bio uspešan, ubojit, jasan, desio se u pravom trenutku. Ja sam se svojih demona oslobođila, ali mnogi nisu. Nakon toga, usledio je poziv iz Centra za kulturnu dekontaminaciju da tamo nastavim da igram predstavu.

Počela sam da razmišljam o tome, ali sam dobila upozorenje da sam ja majka troipogodišnjeg deteta. Uplašila sam se. Mene je strah odvraćao da napravim neke korake. Nisam smela da dozvolim da mi se nešto desi, imala sam veliku odgovornost prema tom dečaku koji nije zasluzio da ispašta zbog mojih hirova. Čak i nakon *Petog oktobra bilo je poziva*, ali ja sam smatrala da je predstava izgubila na momentu.

Drugi pokušaj je bila moja podrška raznim demonstracijama, raznim skupovima, ali ja nisam želeta da na njima govorim. Postoji neka nesigurnost u meni koja mi to zabranjuje. Danas sam sigurna da moj društveni angažman još nije ni počeo, jer imam potrebu da govorim, boli me nepravda. Svejedno da li se radi o napuštenoj ili siromašnoj deci, ljudima koji su zaraženi virusom HIV-a ili nekoj drugoj marginalnoj skupini, mene jednako boli. Uvek ću pomoći, na bilo koji način. Ponekad sam se lutila na državu, policiju, aktiviste, ali sam shvatila da ako želim da reagujem, ja to ne mogu da radim iz fotelje, salonski, moram da odem tamo i kažem šta imam.

O mislećim ljudima...

Ono što se desilo dobro, u vidu kulturnog praska nastalog iz negodovanja jeste EXIT. On je nastao iz bunda, iz želje za promenom, iz izlaska.

Istovremeno sa EXIT-om nastaju i neke organizacije čija imena nisam ni znala da izgovorim, kao *Dveri srpske*. Ja sam se pitala šta razdvaja te dve grupe mlađih ljudi. Da li je to ljubomora, osećanje inferiornosti, potreba da se bude suprotan. Primetila sam da neki klinci ne guraju svoju ideju nego su protiv EXIT-a i cele te filozofije. Kada postoje takva osećanja onda je najlakše smestiti se u patriotizam i tada možeš šta god hoćeš.

Meni to nikada nije bilo jasno, pobogu, uvek možeš *uklj i isklj*, ako ti se nešto ne dopada. Znam da misleći ljudi nigde nisu dobodošli, ali postoje jači i slabiji sistemi koji misleće ljude koriste za boljšitak svog sistema. Možda to nije poštено, ali je bolje nego da ih nema.

O pravom trenutku...

Ono što me oduvek uzbudjuje jeste kada je neko mlad, hrabar, ima ideju i u tome uspe. Nema veze gde i šta, neka to bude u krugu porodice, neka to bude neka mala ideja, samo neka uspe. Ponosna sam na ljude koji su potpuno hrabri. Ne kažem da ja nisam hrabra, ali sam naučila da za neke stvari u nekom trenutku nije vreme, da ne mogu silom. Sve što se desi ima svoj trenutak, kako na ličnom tako i na društvenom planu. *Peti oktobar* se desio petog oktobra.

O Biljani Srbljanović...

U pozorištu se možda nisam dovoljno iskazala, jer jednostavno - tekst uslovljava. Zato volim Biljanu Srbljanović. Ja volim kako ta žena misli, izgleda, hoda, svađa se, greši. Biljani često zameraju kako nije ženstvena, a njena se ženstvenost ogleda u njenim greškama. Sve ostalo što radim u pozorištu je šećerna vodica – slatko je, ali ne zadovoljava.

O Srbiji danas...

U današnjem srpskom društvu, a Srbija je *krug dvojke*, ja sebe ne vidim, meni je to dosadno. Mislim da mi svi živimo u istom smrdljivom vazduhu i da je u Srbiji đavo dobio igru. Ova zemlja ima lepe, pametne i misleće ljude, ali kad god njihova želja ili ambicija prokuljaju napolje, kada krenu da se artikulišu, istog trenutka na njih se svi obruše u želji da ih sprže. Ljudi ovde žive genetske strahove, kodirani su ka njima, tužno je što u mladim ljudima ne vidim život. Više ne mogu da pratim događaje na dnevnom nivou. Sve me strašno umara. Pripadam srednjoj generaciji, ali živim kao da sam deset godina mlađa, putujem i lutam, još uvek verujem da svi imamo neke ideje. Jedino što ne volim je kada neko koristi institucije za realizaciju svojih ideja. Nisam osoba od jednog mesta, volim različitosti, od njih nešto saznajem, tako čistim sebe. Ipak, poslednjih godina imam osećaj da živim u kutiji šibica, gde dišem memljiv vazduh. Srbija nije moja dužnost, ona je moj izbor i zato mislim da je mnogo volim.

O revoluciji...

Revolucija je širok pojam, svašta je danas revolucija. Revolucija da mi jednog jutra sin kaže: *Dobro jutro mama!*, a sutra: *Mars!* On je živeo neki proces, a ja sam dobila rezultate. Nemam šta da razmišljam, kasnije ћu to, tada moram da reagujem. Revoluciju ne vidim kao četnike, partizane i ustaše, videla sam ih do svoje dvadeset pete godine i nikad više. Mi smo o revoluciji saznali da su to NOB, četnici i ustaše. I to je to, nema više ničega. Paralelno smo, na drugom času, dobili informaciju da je SIDA zlo, ako te neko dodirne ti si mrtav. Ne znam kako je bilo nekada, ne mogu da imam jasno mišljenje o vremenu koje je iza mene, koje ne poznajem, o kome mogu da sudim samo na osnovu video materijala ili nekih zapisa, ali, to svakako nije realno sagledavanje stvari. Svi mi, pa i ja sama, živimo trenutak u kome smo, a taj trenutak je ovo sada.

O nivoima svesti...

Mene provicira gde neka stvar počinje, a ne posledice. Zanima me gde izvire nešto, jer kada to otkrijemo sve će samo po sebi prestati da se događa.

Odakle dolazi naš primitivizam to (možda) mogu da lociram, ali šta ga održava u istom obliku, to mi nije jasno. Ne radi se o tome da li je neko primitivan ili nije, nego o tome da svoj primitivizam niko ne primećuje. Ako postoji malo više svesti, počećemo da preko tudeg primitivizma primećujemo svoje lične primitivne poteze.

Nikada mi nije bilo jasno kako ljudi mogu da izađu na ulicu svog grada, umiveni ili neumeveni, i da pljunu na kamen svog grada i svoje zemlje. I uvek pljuju ispred sebe, nikad iza sebe. To znači da pljuju po sebi. Niko o tome ne razmišlja.

O odgovornosti...

Zašto nam govore o Nemačkoj? Ta zemlja je bila razorenata, ali posle deset godina svi su pohrlili tamo: oni vole svaki svoj kamenčić, svaki svoj mercedes. Mislim da našem narodu nedostaju odgovornost i ljubav prema sebi samom. Prosečan Srbin svoju zemlju ne voli, a krije se iza velikih izjava ljubavi. To je kao loš brak, kad je loše onda jedan kaže: *Ne ostavljam me, ja ču sve zvezde sa neba za tebe da skinem!* Odgovor na to glasi: *Ne moraš ti meni da skidaš zvezde, ostavi ih tamo gde su zvezde, meni treba nešto od tebe - ti si mi potreban/na.* Mi smo rođeni da mislećeg čoveka ubijemo, da onome ko pravi sopstveni putić pucamo u glavu.

Crtice...

Donela sam neke odluke. Na primer, neću ući u pozorište da rušim sistem, ali ču svojim primerom to da radim. Sve po principu: ovde ču što treba, ali ovde ču što želim.

...
Imam strah da ne umem da artikulišem ono što želim da kažem. Možda bih se i usudila, ali plašim se. Reč je ono što određuje sve, posebno u mojoj profesiji, i vrlo je važno da li ćeš jednu rečenicu ostaviti u tekstu ili je izbaciti, možda baš ona određuje stvari.

...
Pre nekoliko godina posetila sam izložbu o bronzanom dobu. U jednom delu galerije stajala je karta sveta koja je prikazivala bronzano doba širom planete. Kina, Evropa, Afrika, svugde su se iste stvari događale, svuda se događalo bronzano doba. Tada sam se oslobođila mnogih opterećenja jer znam da se svima sve dešava u svakom trenutku.

O zrelosti...

Mi smo na Balkanu ozbiljni uzgajivaču produktivnog škarta. Velikom broju mojih prijatelja je između dvadeset osam i trideset osam godina i žive kod roditelja. Meni to nije palo na pamet od četrnaeste. Šta društvo da radi sa osobom kojoj je trideset četiri godine, spava u svojoj dečačkoj sobi, jede mamin dečački ručak, ima opeglanu košulju i radi u nekoj opštini? Kako ta osoba da razume moj problem kad mi, recimo, iseku struju? Takva osoba ne zna šta će sa svojom misli, ako ne može da kupi sto sedmi par cipela i da pojede četrsto treći ručak u nekom restoranu. Jednostavno takva osoba nije prošla proces sazrevanja. U mojoj profesiji to je kao kada neko uskače u ulogu. Nikada nije isto kada se na predstavi radi od početka, prođe ceo proces, ima premijera. Tako je i u životu. Da bi nešto bilo potpuno, mora da se prođe proces.

O smislu...

Moj glavni pokretač je smisao. Više puta sam bila suicidna, na to me bacala besmisao. Neki to zovu depresija, a ja to zovem - ozbiljno preispitivanje stvari. Čitala sam u *Nacionalnoj geografiji* članak o nastanku čuvene fotografije Zemlje iz svemira. Fotografu koji je to uslikao svašta se dešavalо, živeo je pravu katastrofu od života, otišao u svemir, video planetu na kojoj živi, zaključio da se on i ne vidi sa te daljine, da ne postoji. Uvek kada sam u naizgled nerešivom problemu pomislim na ovu priču.

O svakodnevici...

Život mi izgleda kao hod na traci. Smršaću, izgledaju lepo, šetala sam, hodala ali - u mestu sam sve vreme, nisam videla šta ima na keju pored reke. Isto bih smršala, ali bih bar imala neke slike, neki doživljaj. Mislim da to osećanje hodanja na traci prouzrokuje apsolutnu lenjost i nešto što nismo nikada imali - mogućnost izbora i slobode. Takva lenjost potiče iz toga što je neko uvek mislio i radio za nas. Sada je došla sloboda, moraš sam sebi da stvoriš platu. U toj mogućnosti izbora lenjost postaje vidljiva. Ako za nešto što nisi uradio dobiješ novac, ti si korumpiran. Pored toga postoji i gordost za koju ne znam u čemu je utemeljena. Sa slobodom je došlo vreme u kome moraš da radiš da bi zaradio.

...

Ja sam zakačena na prirodu, na vazduh, boje, biljke. Meni je sve kao kad se hard disk nakrca, pa neko treba da ga očisti, a kada se moj hard disk nakrca, ja odem u prirodu.

Kada razmišljam, mislim da je za mene presudno bilo vaspitanje. Od moje desete do dvadesete godine proticale su osamdesete. Tada je sve što se dešavalо, doživljavalo svoj vrhunac, sve je bilo dostupno, gledala sam radove najvećih slikara i mogla da osetim *underground*. Odrastala sam uz najbolje pisce, najbolju muziku i mogućnost da od najboljeg izaberem najbolje. Uz to, imala sam poštene, vredne i čiste roditelje. Oni su stvorili ono što jedna porodica može da stvori za života a da se ne uprlja.

Moj život je moj argument.

Pored toga što me zarazila čitanjem, moja baba Živka me je na neobičan način naučila da mislim, da saznam da u onome što ja nazivam stvarnost postoji zabuna. Recimo, kada su moji roditelji kupili televizor, volela sam da sedim ispred njega i gledam emisije o kuvanju. Bio je tu i neki kuvar koji je stalno pravio kolače sa šlagom.

A ja volim kolače sa šlagom. I onda, moja baba Živka priđe sa praznom činijom i kaže:

*Hoćete, molim vas,
za moju unuku da stavite malo?*

I ja tako čekam. I ništa. Međutim, kada sam shvatila da od toga nema ništa, ona me dodatno zbuni. Otvori frižider, izvadi šlag i kaže mi:

Ovo ti poslao onaj sa televizije.

Jasmina Tešanović **Princeza na zrnu feminizma**

O ženama i automobilima...

Vremenom sam primetila jednu stvar – niko ne prepoznaće sreću, ona se podrazumeva. Zato ne treba da se čudimo kada se kaže da loše vreme spaja ljudi. Ljudi se pokažu upravo u teškim trenucima, na nekim malim, sitnim stvarima. Recimo, jednom prilikom doživjela sam saobraćajnu nesreću, prišla mi je jedna žena i kada je shvatila da sam živa ona me pomazila po kosi. Bila je srećna da nisam poginula, pomazila me majčinski. To je taj momenat koji se pamti i koji znači. Shodno tome (iako zvuči pomalo besmisleno), vreme tokom sankcija bilo je lepše jer su ljudi bili povezani i upućeni jedni na druge.

Nisam osoba koja stvari menja na sitno, zato volim revolucije i promene režima. Mislim da mi je to usadila moja majka, velika revolucionarka. Sećam se, bila sam mala, sa roditeljima sam išla na letovanje. U nekoj saobraćajnoj gužvi, mama je izašla iz auta i upozorila nekog čovjeka da se vrati u red kao i svi ostali i da ne pretiče. Nije vredelo ni to što je on bio muškarac, ni što je rekao da vozi neku važnu ličnost, ništa. Kada je pitao: *Ko ste vi da meni kažete da se vratim?*, ona je odgovorila: *Ja sam građanka ove države*. Na kraju, taj tip se vratio u red i sve je bilo OK. Od majke sam naučila da ne dam na sebe, da reagujem na nepravdu.

O feminizmu...

Mislim da sam u feminismu ušla još kao devojčica – reagovala sam na nepravdu, pitala se zašto ja ne mogu nešto samo zato što sam žensko. Nije mi bio dovoljan odgovor: *Ti si devojčica*. Ja sam želeta da nosim pantalone, da imam pušku a to je mojim roditeljima i mojoj okolini bio veliki problem. Kada se neka osoba suočava sa takvom vrstom pritiska, onda se javi otpor, javi se neka vrsta društvenog aktivizma. Postajala sam sve dosadnija i zahtevnija sa pitanjima, sećam se da je moja tetka (koja je čuvala i svu drugu decu iz porodice) govorila kako sam ja najnapornija. Sa druge strane, sećam se da mi je majka pričala kako sam bila izuzetno razumna i reagovala sam na svaku, pa i najmanju nepravdu. Uvek sam sumnjala kada ne dobijem odgovor, kada nešto pitam ili kažem a odgovora nema.

O stvarnosti...

Pored toga što me zarazila čitanjem, moja baba Živka me je na neobičan način naučila da mislim, da saznam da u onome što ja nazivam stvarnost postoji zabuna. Recimo, kada su moji roditelji kupili televizor, volela sam da sedim ispred njega i gledam emisije o kuvanju. Bio je tu i neki kuvar koji je stalno pravio kolače sa šlagom. A ja volim kolače sa šlagom. I onda, moja baba Živka pride sa praznom činijom i kaže: *Hoćete, molim vas, za moju unuku da stavite malo?* I ja tako čekam. I ništa. Međutim, kada sam shvatila da od toga nema ništa, ona me dodatno zbuni. Otvori frižider, izvadi šlag i kaže mi: *Ovo ti poslao onaj sa televizije.*

O slobodi i krompiru...

Oduvek mi je nedostajala sloboda. Posebno u detinjstvu. Moja porodica nije bila patrijarhalna, ali je bila izuzetno stroga. Znalo se mesto deteta u porodici. Ipak, ja sam mislila da mogu i da imam mnogo više da kažem od onoga što su mi dozvoljavali. Zato sam imala svoj tajni život. Sećam se i prve laži u koju je moja mama poverovala. Već sa četiri godine mene su vodili u zabavište a ja to nisam volela. Negde sam pokupila informaciju da se od sirovog krompira dobije temperatura, pa sam pojela jedan. Mama je poverovala da sam se prirodno razbolela pa me nije odvela u zabavište. Pored toga što sam u tom slučaju ostvarila cilj, udaljila sam se od majke i počela sam da varam roditelje.

O idolima...

Moji idoli su bile princeze. I to – mrtve princeze. Živila sam u Kairu, bila sam općinjena Nefretiti i Kleopatrom. One su imale neke tajne, stalno sam razmišljala kako su one živele bolje od nas. Drugu grupu idola činile su holivudske glumice. Volela sam da idem u bioskop. Volela sam Liz Tejlör, posebno u Kleopatri. Gledala sam taj film jedanaest puta zaredom. Nisam volela filmove bez ženskih uloga.

Maštala sam da postanem princeza. Ne kraljica već princeza. Kraljice su bile dosadne, imale su previše moći, a ja sam u mašti tome dodavala i gomilu administrativnog posla koji mi je bio dosadan. Odrasla sam čitajući indijske bajke u kojima postoji gomila tužnih princeza.

One pate, ne zbog sebe, već zbog drugih, pate neku veliku svetsku bol. Tu je uvek neko ko je siromašan, bolestan, neko koga juri neka aždaja, a kome princeza pomaže. Dodatno sam bila fascinirana saznanjem da princeze to rade zato što žele, a ne ne zato što moraju da pomažu drugima. Oduvek sam maštala da pomažem ljudima koji imaju neki *aždajski* problem.

O gledanju iznutra...

Podložna sam opservacijama, razmišljam kako na nekoga gledaju kada je drugačiji. Prošla sam mnogo toga: kako na mene gledaju kad se udam, pa kad sam trudna. Razmišljam i o tome kako na ljude gledaju u odnosu na njihovu seksualnu orijentaciju. Nije lako biti ni gej ni strejt. Ljudi sebi daju za pravo da imaju neko osećanje umesto tebe, daju sebi pravo da se osećaš kao da ti sopstveni život nije dozvoljen. Takve životne situacije su mi pružile mogućnost da razumem Silviju Plat, koja je pisala jezikom toliko teškim da je bilo skoro nemoguće prevesti njege pesme. Od nje sam naučila da svaka osoba može da pronađe svoj oblik umetnosti i da kreira sopstveno oruđe. Isto su uradile i Elizabet Tejlor i Marina Abramović.

O književnosti...

Moj problem sa književnošću je bio taj što sam morala da postanem pisac, ali nisam mogla da se uklopim ni u jednu književnost. Nisam mogla da se uklopim u standarde. Još u u osnovnoj školi sam pisala drugačije, što je uglavnom bilo dobro.

Slažem se sa činjenicom da drugi ljudi pišu na određeni način, određenim stilom koji je prihvatljiv, ali ja neću tako. Meni nije stalo samo do forme, već i do sadržine. Bilo mi je važno da pišem ono o čemu mislim a ne samo o suncu i moru. I to sam naučila od Silvije Plat. Shvatila sam da sam ja feministička književnica, da ja pišem iz sopstvenog bunda, pobunjenički. Shvatila sam da imam svoju tradiciju i svoj rod. Onda sam shvatila i da mogu da pišem knjige i da ih objavim.

O muškarcima...

Nisam dala nijedan značajan intervju, a da me nisu pitali da li kao feministkinja mrzim muškarce. Eto, ja dokazujem da sam kao feministkinja zainteresovana za muškarce, da ih volim. Ne mrze sve feministkinje sve muškarce. Postoje one radikalne koje ih zaista preziru. Moji bivši ljubavnici su govorili da sam ih uništila. Kada sam to jednom prilikom podelila sa svojom prijateljicom Adelom, rekla mi je: *Jasmina, to je najmanje što jedna žena može da učini za voljenog muškarca.*

Sticajem okolnosti gajila sam mušku decu i videla sam koliko je to teško. Nije lako biti muškarac u patrijarhalnoj sredini.

Znam da kao feministkinja nisam objektivna. Recimo, nisam objavila knjigu Milene Jasenske jer je napisala da obožava da čisti čizme svom mužu svakog jutra. Kao feministička spisateljica nisam mogla da to ponudim kao uzor, ali kao Jasmina Tešanović ja takav izbor podržavam.

O piscima i politici...

Posao pisca nije politički. Onog trenutka kada pisac ode u politiku on postaje diktator i netolerantan. Sa druge strane političar koji počne da piše ne stvara dobru književnost. Pisac mora da se izmesti i preispita, ponekad da udahne život genocidnom ratnom zločincu kako bi neke stvari razumeo.

Kada sam devedeset šeste šetala u protestnim kolonama gurajući sina u kolicima, nisam osetila želju da se javim ljudima koji su na čelu kolone i koje dobro poznajem. Mnoge moje kolege, novinari, bili su u prvim redovima, ali ja to nisam mogla. Možda sam živela paralelni život, ali sam na taj način sačuvala sebe.

Dubravka Marković
**Ja sam,
brate, řoker!**

O rokenrolu...

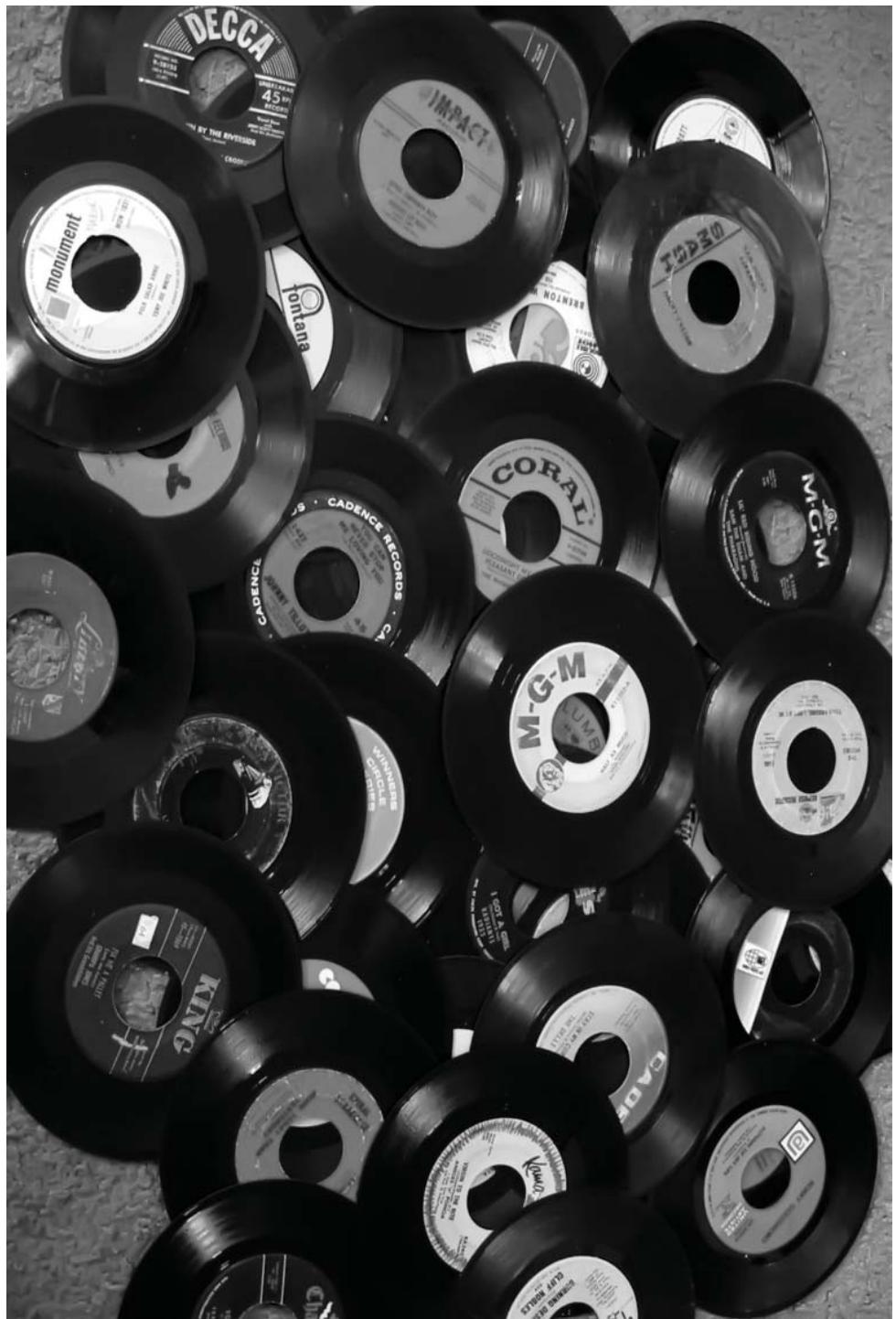
Rokenrol je ovde oduvek bio otvoren za dobar provod i zezanje, nije bilo neke velike političke poruke kakvu je imao Lenin. Kao društvo, mi smo uredno živeli u jednopartijskoj državi i nismo ulazili tamo gde smo znali da nećemo proći. To je podrazumevalo da se svi dobro provedu, a da svaki koncert bude shvaćen kao dobro zezanje. Rokenrol filozofija ne može drugačije da se objasni, nego onako kako je Džeger otpevao: *To je samo rokenrol, nema tu ljudi ničeg drugog, to je samo rokenrol!* Ako to ne razumeš, onako lično, iz sebe, onda nema rečenice kojom bih ja mogla da objasnim.

O odrastanju...

Odrasla sam u suludim uslovima: imali smo kućnu poslugu. No, s obzirom na to da sam rasla u komunizmu bila sam ravноправna sa kućnom pomoćnicom. To je čudna situacija jer moji roditelji nisu bili privilegovani funkcioneri partije kojima se podrazumevalo da imaju šofera. Pobuna protiv svega toga bila je moj prvi kontinuirani sukob u kući. Naravno, imala sam i stalne sukobe sa mamom, jer za razliku od tate, ona je bila užasnuta mojom kosom, širokim košuljama, kariranim pantalonama, nije htela da ide sa mnom ulicom da je ne bih brukala. Sistem vrednosti koji je mene definisao, bio je potpuno drugačiji od svega u čemu sam ja živelam. Recimo, hiljadu devetsto šezdeset sedme, za Svetog Savu sam recitovala u *Sabornoj crkvi*, a te iste godine učiteljica mi je zabranila da kroz prozor gledam u crkveno dvorište jer je to dekadencija. Danas slušam ljude kako govore o crkvi kao žrtvi komunizma, ali moram da priznam (kao prva komšinica *Srpske patrijaršije*, pored koje sam živila i živim), da nisam primetila da je crkva ikada bila jadna. Možda nije bila javno priznata, ali niko ko je dolazio u crkvu nije imao problema, onako kako se danas o tome govori.

O drugovima i drugaricama...

U srednjoj školi družila sam se sa Bajagom, išli smo u istu gimnaziju iz koje smo zajedno bežali sa časova. Inače, Bajaga nikada na ekskurziji nije otpevao nijedan ton jer - nije znao da peva.

Moj najbolji drug je Ljubomir Živanović, poznat kao *Vasa iz Salaša u Malom ritu* koji je tada bio velika zvezda. To je bilo gimnazijsko jezgro, dok sam kod kuće imala komšijsku varijantu: popinu čerku i drugaricu koja je kasnije postala zubarka. Odrasla sam kao dvostruka ličnost: sa jedne strane građansko vaspitanje, a sa druge komunisti. To je dobrodošlo u pubertetskoj fazi kada sam kao dete iz fine kuće sa sobom uvek vukla neke pankere na kojekakve šminkerske događaje. Oduvek sam bila ovde i tamo, i verujem da ako čovek uspe to da savlada, dobije veliko bogatstvo. Zato, kada me pitaju koje sam političke orijentacije, kažem: *Ja sam, brate, roker!* Moje vrednosti i moje viđenje stvarnosti nisu ni levo ni desno ni u centru, nego su vrednosti koje je stvorila revolucija šezdesetih. Određujem ljude po tome da li mogu da se potpišu i cirilicom i latinicom ili ne mogu. U tom kontekstu, ja sam tamo gde koriste oba pisma.

O Hitu meseca i drugim stvarima...

Pre nego što sam postala novinarka, iz sveg srca i iz dubine sopstvene duše, želela sam da budem pevačica. Čak sam i pevala u bendu *Defektno efektni*. Pola kose mi je bilo ofarbano u roze i nisam mogla ni falš dva puta da otpevam, što tada nije prolazilo. S obzirom na to da je moj tata bio novinar, mnogi su verovali da ja sigurno imam novinarski gen. Međutim, ja na televiziju nisam došla zato što mi je mama radila na TV, a tata bio njen osnivač. Ne. Meni su jednog dana sa *Studija B* rekli da postoji *dobra tezga* i da im treba voditelj. Ja sam uvek televiziju i zamišljala kao *tezgu*. Znala sam da je hladna od onog trenutka kad sam ljubila televizor jer je mamin lik bio na njemu, a ona mi nije uzvraćala poljubac. Moj tata je televiziju napustio jer mu je postalo besmisleno da radi celog dana zbog dva minuta priloga. Jednostavno, odrasla sam u porodici u kojoj sam shvatila da televizija ničemu ne služi osim da zaradiš pare. Tek danas, trideset godina kasnije, shvatam koliko je sve to što sam radila bilo popularno, koliko je ljudi na tome odraslo, kako je to na njih uticalo. Mnogi ljudi kojima je danas između trideset i četrdeset godina neku muziku čuli su upravo u *Hitu meseca*. Tada nisam imala ideju da išta menjam, imala sam samo ideju da se muzikom bavim na indirekstan način, novinarski. Verujem da sam išla ispred tadašnjih medija. Međutim, to je bio rigidni posao za koji sam samo imala dobru bazu u roditeljima: dobar akcenat i pismenu rečenicu, i tu nije

imao ko da mi zameri. Jedino što je smetalo bilo je završavanje emisije pozdravom: *Ćao, vidimo se!*

Ipak, ja sam vladala zanatom i smela sam da napravim taj iskorak.

Međutim, kada su došle devedesete stvari su se promenile. Bila sam među onima koji su osnivali *Treći kanal*. Danas shvatam da je moj lagodni pristup proizveo činjenice da svako može da sedne ispred kamere i priča. To nije OK. Zapravo, ljudi pamte *Hit meseca* i osamdesete jer u kontekstu televizije nemaju čega da se sećaju iz devedesetih.

Pitanje turbo folka je zanimljivo. Recimo, sredinom osamdesetih u *Hitu meseca*, gostovala je Lepa Brena sa pesmom *Sitnije, Cile, sitnije*. Smatram da to nije bilo strašno. Ali, postalo je strašno što je Brena kasnije bila na kamionima, da bi je nekoliko godina kasnije zamenio Slobodan Milošević. Turbo folk je devedesetih zauzeo jedan veliki prostor i jednu veliku želju. Ja znam ljude koji su slušali isključivo *Dee Purple* i *Led Zeppelin* koji danas sasvim radosno slušaju Cecu. Uništена je mogućnost viđenja drugog. Danas nema više emisija koje prate rokenrol, radio programi ga ne podržavaju, ljudi ne znaju da to postoji. To je kulturni zločin koji je učinjen na prostorima bivše Jugoslavije, u kome je ubijena kreativnost, inventivnost, želja da se izrazi drugačije mišljenje. Sve je ovde suludo. Ovde čak i pop grupa izvodi pesmu ministra finansija. Ja ne mogu da zamislim konferenciju za novinare iz osamdesetih godina *Bijelog dugmeta* ili *Bajage* kojima bi došao neko iz *Saveza komunista*.

O devedesetim...

Tokom devedesetih duboko sam verovala da mogu nešto da promenim. Znala sam šta su muzičari u svetu radili, pa sam imala iluziju da rat mogu da zaustavim muzikom. Onda sam sa grupom ljudi (od kojih su neki danas uticajni u nevladinom sektoru, a neki u politici), napravila koncert na *Trgu Republike* koji se zvao *Ne računajte na nas*. Tog dvadeset drugog aprila na *Trgu* su svirali svi najbolji beogradski bendovi i naravno čuveni *Rim-tuti-tuki*. Bili su tu i glumci iz čitave bivše Jugoslavije, među njima Rade Šerbedžija i Mira Karanović, i svi smo zajedno poslali jasnu antiratnu poruku. Nedvosmisleni signal protiv rata dalo je preko četrdeset hiljada ljudi. Međutim, *Televizija Beograd* je izvestila da je bilo svega pet hiljada.

S obzirom na to da je još uvek funkcionisao sistem *Jugoslovenske radio televizije*, uradila sam reportažu od desetak minuta i poslala je u sve republike bivše Jugoslavije. Niko je nije emitovao. Bilo mi je jasno da niko nije želeo da takva poruka iz Srbije dođe, kao što ni ovi ovde nisu želeti da Srbija tako misli. Posledica organizacije ovog koncerta je bio, zapravo, završetak moje karijere. Tada sam shvatila da je sve to što radim nemoguća misija, da rokenrol nikoga ne interesuje i čvrsto sam rešila da odolim pozivima opozicionih stranaka da se uključim u politički život. Sve što sam tada uradila, uradila sam iz sebe. Međutim, počela sam da dobijam preteća pisma sa porukama tipa: *Izdala si srpsku stvar; kako te nije sramota*. Narednih godina nešto sam pisala, raduckala, postala sam i majka, ali sam napravila ozbiljan otklon od svega. Uvidela sam da sa političarima ne treba da imam veze ukoliko želim da ostanem svoja i nezavisna.

Početkom rata, u Sarajevu sam imala tetku, teču, dva brata i njihove porodice. Kada je tetka sa unukama uspela da se autobusom *Dečije ambasade* izvuče iz Sarajeva, ja sam ih čekala na autobuskoj stanici i dok sam stajala neka žena me je udarila po leđima rekavši kako je njen sin poginuo na ratištu a ja pravim koncerne protiv rata. Zbog svog angažmana dobila sam dosije u RTS-u i zabranu pojavljivanja pred kamerama. Zbog oca, koji je bio na samrti, nisam dobila otkaz. To je u lošoj situaciji bila jedina dobra stvar.

Zapravo, otac je bio jedini stvarni autoritet u mom životu. Odrasla sam pod njegovom čizmom i u komunističkoj Jugoslaviji doživela sam predratno, buržoasko vaspitanje. Sa osamnaest godina mi je ukinut džeparac, morala sam da radim. Kada sam upisala fakultet, otac me je odveo u studentsku zadrugu i pomogao mi da dobijem svoj prvi posao na *Beogradskom sajmu*. To je bilo paradoksalno za vreme u kome smo živeli, vreme u kome su moji prijatelji dobijali novac od roditelja i popodnevnim vozovima odlazili iz Beograda u Trst. Dobra stvar tih godina bila je što je tata sedeo u svojoj Brankovini, a ja sam mogla da dovedem koga hoću, da pijemo koliko hoćemo, a on je bio voljan da sve to plati. Često me je vodio u knjižare, a ja sam mogla da izaberem koju god sam knjigu želetela. Zato sada imam četiri hiljade knjiga i sa njima ne znam šta da radim. U to vreme čitali smo Hakslija, jer smo kao generacija hvatali kraj hipi perioda. Bili smo

opsednuti i SF literaturom. Recimo, čitala sam knjigu koju je napisao Kurt Vonegut *Kolevka za macu*, gde je opisana nova religija u kojoj se ljudi dodiruju tabanima, a zašto je ta knjiga bila kultna i zašto smo mi svi umirali za njom - stvarno ne znam.

Tokom ratnih devedesetih potpuno sam poludela zbog svega što se dešavalo, ali sam osećala jaki nagon da preživim. Otišla sam na Kipar, radila tri meseca kao sekretarica, pa se vratila u Beograd i počela da radim u firmi koju je moj otac osnovao. Kada sam devedeset šeste šetala u protestnim kolonama gurajući sina u kolicima, nisam osetila želju da se javim ljudima koji su na čelu kolone i koje dobro poznajem. Mnoge moje kolege, novinari, bili su u prvim redovima, ali ja to nisam mogla. Možda sam živela paralelni život, ali sam na taj način sačuvala sebe. Recimo, moja sekretarica Lola i ja izđemo sa posla u dva sata po podne, uključimo se u proteste tokom kojih prođemo pored televizije koju gađaju jajima. Milovan Vitezović je znao da smo tamo, ne samo Lola i ja, već ceo sprat kome je on bio urednik, pa bi sutradan vikao kako smo idioti, kako ne može da nam poveća platu, ali nam nikada ništa loše nije uradio. Danas, kada bi se tako nešto desilo Tijaniću, on bi dao otkaz bez da trepne.

Znači, ja sam uvek bila protiv, a mogla sam da budem i kolovođa da me je pratila muzika. Ali, muzike nije bilo pa sam se i ja povukla. Jedino mesto gde sam bila aktivna bio je *Beogradski krug*. Tamo su se okupljali neki zgubidani tog vremena, ali sam imala neko mesto gde sam pripadala. Naravno, i tamo su neki profitirali, a ja sam ostajala po strani. Zapravo, ja sam mogla da ostajem po strani, jer nisam morala da budem korumpirana. Moja porodica nije imala strah od gubitka, dvesta godina unazad stalno su nam se dešavali usponi i padovi, sve prema onoj jevrejskoj: *Dabogda imao pa nemao*. Ali, većina koja to nije doživela pristajala je da bude korumpirana kako bi sačuvala to što ima.

...

Za devedesete postoji još jedna priča koja objašnjava moj otpor. Naime, mog pokojnog dedu je *Gestapo* prijavila mama Mire Marković. Moj otac je to još objavio šezdeset četvrte godine u knjizi *Duge godine*. Mnogi svedoci Drugog svetskog rata pisali su kako su moj deda i dvojica uglednih profesora iz Beograda bili mučeni, jer je Vera Miletić njih trojicu (kao i

ceo požarevački odred), prijavila *Gestapou*. Zbog nje je ubijeno preko sedamdeset ljudi. Tako je moja porodica postala jedna od sedamdeset koja je sa Mirom Marković imala danak u krvi. Tako ja objašnjavam kako sam volela Slobu.

O demokratiji...

Danas mi je smešno: pluralizam, demokratija, 'ajmo sad da se dogovorimo, sve je to zamajavanje. U čitavoj priči važno je da čovek (ako želi da zna nešto o ovom narodu), mora temeljno da čita Nušića. Kad se to sve pročita i shvati mogu samo da se smejem. Kada bi neko danas na naslovnoj strani *Politike* objavio komentare kakve je Nušić objavljivao kao Ben Akiba o kralju, Pašiću i tadašnjoj vladi, odmah bi smenili Bujoševića. Prema tome, koja *crna demokratija*!?

O ključu društvenih problema...

Kada pogledam sa distance, mislim da je ključni problem svih ratova na ovim prostorima to što će arhive biti otvorene tek za pedeset godina. Problem je i to što će istina koja se dogodila vrlo teško moći da se sastavi. Zato mislim da je važno da kažemo kako smo svi krivi, ali hajde da živimo bez toga, hajde da pokušamo da prevaziđemo tu priču, jer kopati po svemu tome neće dati rezultat. Ja sam završila tri godine prava i odustala. Nisam mogla da shvatim da pravo nije ono što je logično, već ono što zakon kaže.

Problem je što Srbija nema intelektualaca u pravom smislu te reči. Svaki drugi intelektualac je rešio da ode negde gde će za dobre pare da vodi neki tuđi život, da čita neke knjige i da bleji u kompjuter. Mislim da intelektualci nisu oni koji u ovim vremenima mogu da stvore promene. U ovim vremenima stvari može da promeni samo generacija koja je u tinejdžerskom periodu, koja odrasta rasterećena nasleđa rata i koja može da se unutar sebe usmeri prema promenama. Ti klinci imaju energiju. Ako im je u međuvremenu video igre i internet ne oduzmu.

Nije mi jasno kako se klinci ne bune!?
Po nepisanom pravilu - klinci moraju da se bune!
Primetila sam da i kada se bune, bune se zbog
visine školarine, ali ne i zato što pola profesora
ne govori engleski, što nema gostujućih profesora
koji podižu rejting fakulteta. Bojim se da je to
trend u celom svetu, jer duh pobune je ugušen još
šezdeset osme, jer da bi kapitalizam mogao da
kontroliše mora da ubije duh koji kaže:
Make Love, Not War!

JJ Beba
**Ne volim
da pripadam**

O marketingu...

Kada vratim film unazad, pitam se kako nisam prepoznala da će neki ljudi oko mene, oni koji su mi bili bliski, postati potpuno drugačiji.

Dvadeset godina radila sam u *Borbi* koja je u to vreme imala jednu od vodećih jugoslovenskih agencija za ekonomsku propagandu. Marketing je zanimljiva, ali i posebna vrsta posla – u njemu je sve preterano. U marketingu ne postoji cenovnik usluga, već se zna koliko je neki klijent izdvojio sredstava pa agencija na osnovu toga kreira cene svojih usluga. Bila sam direktor produkcije u pravom holivudskom smislu reči: raspolagala sam novcem, u svom imeniku imala brojewe telefona svih reditelja, scenarista i umetnika, mogla sam da radim onako kako sam mislila da je najbolje. Međutim, uvek mi je bilo zanimljivo i izazovno da sa što manje novca napravim što bolji posao. Tokom osamdesetih puno se radilo za firme iz Slovenije i Hrvatske. Jednostavno, velikim firmama koje su se nalazile tamo, koje su već tada prihvatale neke zapadne standarde, bilo je znatno jeftinije da unajme profesionalce iz Beograda koji će za jedan dan završiti nekoliko reklamnih spotova, radeći dan i noć, nego da plaćaju sopstvene reditelje koji rade samo osam sati dnevno.

Bavljenje marketingom mi je pomoglo da shvatim da su neke stvari preforsirane. Još u socijalizmu sam skapirala kako se *uzima kinta*, kako se naduvavaju kalkulacije, sve ono što se i danas radi. Rekla bih da su novi kapitalisti učili od svojih socijalistickih predhodnika. Kada je počeo rat, bila sam vrlo entuzijastična i podržavala dolazak velikih međunarodnih organizacija u Srbiju. Međutim, ponovo sam srela isti fenomen. Primetila sam da se ogromni novac izdvaja za nevažne stvari, da je mnogo toga luksuzno, a da tek dva ili tri procenta pomoći stigne do onih kojima je namenjena.

Već godinama bogati toliko novca izvajaju za pomoć afričkim zemljama, a ne vidi se da je došlo do neke značajne promene. Nažalost, celokupno iskustvo naučilo me nečemu jednostavnom - ne može da postoji izrazito bogat čovek ako preko puta njega ne stoji neko izrazito siromašan.

O kapitalizmu...

Ono što me nervira kod nekih ljudi koji se bave kritikom kapitalizma jeste činjenica da su najpre postali ekstremno bogati, pa tek onda napisali knjige protiv kapitalizma. Bobra protiv kapitalizma ne sme da se svede na odbijanje kupovine ovog ili onog proizvoda. Moj antikapitalizam ogleda se u tome što celog života kupujem jeftino, pravim nameštaj kod kuće, prepravljam od starog novo, ako imam stolicu višku ja je ne bacam nego od nje nešto napravim. Ne volim da imam lovu, ne volim da posedujem stvari. Parafrazirala bih Borhesa: Mnogo se lakše putuje kad nemaš stvari o kojima moraš da brineš.

O slobodi...

Ja sam anarho-levičarka, uvek sam protiv svega, svima dajem slobodu koja mora da podrazumeva odgovornost. Recimo, protivnica sam braka jer smatram da kao potpis na papiru brak ne donosi ništa. Sa druge strane, ako neko može na bilo koji način u njemu da profitira, podržavam brak iz koristi. Ne volim ni partije, ali biti u partiji je ugodno. Danas bih i sopstvenom detetu mogla da kažem da se učlani u neku od njih ako može da ostvari benefit. Nažalost, svet je postao veoma zajeban pa ako već živiš, pokušaj da otmeš najbolje za sebe.

O socijalizmu...

Moj problem sa socijalizmom odnosio se na lična prava i slobode. Živela sam u sistemu čija je najveća mana bila njegova velika ideološka obojenost. Međutim, danas se podiže prevelika prašina o svemu tome, poput priče da niko nije mogao da se zaposli ako nije bio u partiji. To je netačno. Takođe, postoji verovanje da smo svi podeljeni na pola: pola partizani - pola četnici, pola iz grada - pola sa sela. Svi članovi moje porodice su iz Beograda, iz građanskih i levo politički orijentisani, što sam nasledila. Ali, to ne znači da imam potrebu da pripadam negde (to nikada nisam volela), već da sam levičarka koja živi svoj individualni život. Posmatrala sam većinu mojih drugarica, one su isle u Partiju da bi dobile nešto više u životu, a mene je to užasno nerviralo.

Otišla sam samo jednom na glasanje, kada mi je bilo osamnaest godina. Međutim, tokom perioda komunizma na listiću je stajala napomena:
Glasanje se vrši zaokruživanjem cele liste.

Druga opcija je bilo precrtyavanje. To sam smatrala besmislicom jer nije bilo izbora, pa se za mene glasanje tada završilo.

O sedamdesetim...

Beograd je sedamdesetih bio *low budget New York*. Živelo se dobro, ulice su bile prepune *flower power* ljudi, slušao se rokenrol, dešavalo se da u nekoj od kafana sedneš sa vrhunskim intelektualcima i razgovaraš. Beograd je bio otvoren, možda više nego London. Recimo, kada Zoran Miščević, pevač *Silueta*, prošeta Beogradom sa dugom, u plavo ofarbanom kosom, tesnim farmerkama koje mu ističu genitalije, to je bilo nešto rokerskije od Mika Džegera. Sa druge strane, bila sam svesna da se ne živi svuda kao u Beogradu. Šezdeset osme bila sam na eksurziji u Pragu kada su ulazili Rusi. Jednog jutra ispred hotela se pojavio tenk, a nas su odmah vratili u Srbiju. Videla sam, znala sam kako se živi i u Pragu, i u Beogradu i u Londonu. Uočavanje tih razlika doprinelo je da negujem kritički duh prema svemu. Upravo zato ne volim da pripadam. Član nečega je ograničen, mora da fura nekom linijom, mora ukalupljeno da misli. Unutar partije se ne priznaje drugačije mišljenje, ne prihvataju se frakcije.

Ja sam rođena Beograđanka, volim Beograd, poznajem njegovu istoriju, znam svaki kamen iz kruga dvojke. Žao mi je što se u Beogradu ne vidi istoričnost a istorija nam je došla glave. Žao mi je što većina ljudi koji žive u ovom gradu, koja vodi računa o njemu, zapravo - ne voli ovaj grad. Beograd se poseljačio kada je više od pola miliona mlađih ljudi koji su činili njegov duh otišlo iz njega.

O novom talasu...

Volim muziku i često pišem o njoj. Smatram da muzika osamdesetih nije donela ništo novo osim što je uvela koncept. Ona nosi posebni emotivni naboj jer to su bile poslednje srećne godine. I tu sam bila kritički nastrojena, muzika mi je bila važnija od koncepta. Sa *novim talasom* došlo je i do prvog očijušanja sa nacionalizmom. Posle Titove smrti to je bio način da se suprotstavi komunizmu. Sećam se da je omot albuma *Idola* pod nazivom *Odbrana i poslednji dani* bio odštampan na čirilici. Verovala sam da to nije bio autentični nacionalizam, ali, pokazalo se obrnuto. To je prvi album jedne srpske rok grupe čiji je omot objavljen na čirilici, pozajmljem Pekićev naslov. Valjda ga zato vole.

O Zoranu Đindiću...

Kod Đindića sam volela što je znao da pokaže da mu je do nečega stalo. Kada je postao gradonačelnik prvo je otvorio biciklističku stazu. To je bio mali gest, ali on je uradio nešto što nije zahtevalo puno sredstava, što je bilo realno. Mnogi su ga zbog toga pljuvali, a ja sam tada videla da je njemu do nečega zaista stalo. Dopadalo mi se što je govorio da smo mi, pojedinačni građani, oni koji moraju da urade nešto zarad promene. Ali, da smo takvi, mi ne bismo čekali da nam gradonačelnik zameni sijalicu ispred zgrade. I dan danas se vozimo po istoj Zoranovoj biciklističkoj stazi, ali nikako da je ova gradska vlada popravi, sva je izlokana, rupa do rupe

O nekim novim klincima...

Nije mi jasno kako se klinci ne bune!? Po nepisanom pravilu - klinci moraju da se bune! Primetila sam da i kada se bune, bune se zbog visine školarine, ali ne i zato što pola profesora ne govori engleski, što nema gostujućih profesora koji podižu rejting fakulteta. Bojim se da je to trend u celom svetu, jer duh pobune je ugušen još šezdeset osme, jer da bi kapitalizam mogao da kontroliše mora da ubije duh koji kaže:

Make Love, Not War!

Jedini zadatak umetnika je da svako stanje stvari, svaku okolnost, permanentno dovodi u pitanje. To je veoma bolno. Umetnici mogu vrlo lagodno da žive u sistemu kulturne industrije, sistemu koji uključuje i hiljadu drugih sistema. Međutim, umetnik mora da pronađe temu i formu koja će kompleksne društvene odnose učiniti transparentnim i dovesti ih u pitanje.

Milica Tomić Vreme neprestanog ispitivanja

Na zahtev sagovornice, tekst intervjuja sa Milicom Tomić sadrži originalna pitanja.

Često se postavlja pitanje zašto se umetnici bave određenim temama na određeni način. Da li se temelj Tvojih umetničkih istraživanja može mapirati u odrastanju u umetničkoj porodici?

Moji roditelji su bili glumci. Oboje su glumu doživljavali kao intelektualni angažman, međutim, ispostaviće se tokom života potpuno suprotstavljenih stavova. Moj otac, Mića Tomić, bio je predratni levičar, treća generacija nadrealista, beogradski skojevac koji nikada nije ušao u Partiju. Celog života se družio i sarađivao sa levo orijentisanim intelektualcima, neki od njih su bili i na vlasti, ali nikada nije želeo da bude deo administrativnog aparata umetnosti. Osnovao je udruženje slobodnih filmskih radnika kada je krajem pedesetih dao otkaz i napustio pozorišni ansambl *Savremenog pozorišta* (danas Pozorišta na Crvenom krstu). Razlog njegovog odlaska iz pozorišta bila je zabrana pozorišne predstave *Čekajući Godoa*. Tada je osnovao i prvu samostalnu pozorišnu grupu - *Grupu A*. Njegov život, njegova interesovanja i angažman razumela sam tek nakon njegove smrti, kada sam nasledila malu ali pažljivo selektovanu biblioteku. Čitajući te knjige, taj samo njegov izbor, shvatila sam da je neprestano tragao za „prostorom“ u kome je bilo moguće nezavisno stvaralaštvo i da je zbog toga sve vreme bio u političkim konfliktima, kojih ja tada nisam bila svesna.

Sa druge strane, kakva je ličnost bila moja majka Marija Milutinović, razumela sam nakon što sam napravila video *Portret moje majke*. Shvatila sam da je njena lična i umetnička biografija koincidirala sa velikim lomovima u SFRJ. Na primer, ona je igrala Joneskove komade kasnih pedesetih na izrazito modernistički način, bila je predvodnica avangardnog modernizma, u vreme kada je država bila ideološki formatirana prema modernističkoj ideologiji. Međutim, mnogo pre no što je postalo vidljivo (početkom sedamdesetih) da je socijalistički sistem počeo sa raspadom, ona je pokazala interesovanje za jogu i antropozofiju. Osamdesetih je napustila *Jugoslovensko dramsko pozorište* i duboko se posvetila pravoslavnom hrišćanstvu. Dakle, sve bitne promene u njenom životu koincidirale su sa promenama državne ideologije.

Kako je izgledao period Tvoj studiranja tokom osamdesetih koje su bile prilično reakcionarne u odnosu na dve prethodne dekade?

Važna novost koja se pojavila tokom školovanja generacije umetnika kojoj sam pripadala bila je pojava konceptualne umetnosti. Međutim, ova novina je zaobišla obrazovni sistem beogradske *Likovne akademije* koju sam studirala. Jedina prilika da se tadašnji studenti *Akademije* susretu sa savremenim umetničkim praksama bio je *Studentski kulturni centar*. Međutim, i on je početkom osamdesetih (tokom mojih studija) postao reaktiv i konzervativan na polju umetnosti. Dok je globalna umetnička scena uvodila konceptualni način mišljenja kao novi pristup slici, kod nas je povratak sliči značio povratak Vizantiji i anahronizmu. *Novi talas*, koji se danas smatra *zlatnim* događajem savremenih produkcija u mnogim medijima, nakon zaista fascinantnog i emancipatorskog početka, postao je (nažalost) mesto reprodukcije, uglavnom revizionističkih i retrogradnih ideologija. Da smo tada, kao generacija, umeli da čitamo ideologiju znali bismo šta će se desiti devedesetih.

Moja generacija nije imala kontakt sa realnošću jer smo odrastali u zemlji u kojoj su političke prakse bile visoko kontrolisane, gde je ignorisanje politike bio generacijski način bavljenja politikom. Bilo mi je veoma teško da shvatim šta se dešava izvan mog ličnog prostora. Tada nisam shvatala da je moj privatni prostor ideološki konstruisan i politički instrumentalizovan. Dugo sam verovala da politici nije mesto u umetnosti i privatnom život.

Tvoj rad je prožet pitanjima identiteta, njegovim utvrđivanjem i destabilizacijom. Kako su ratne i haotične devedesete uticale na Tvoj rad i šta danas uočavaš kao nasleđe ovog perioda?

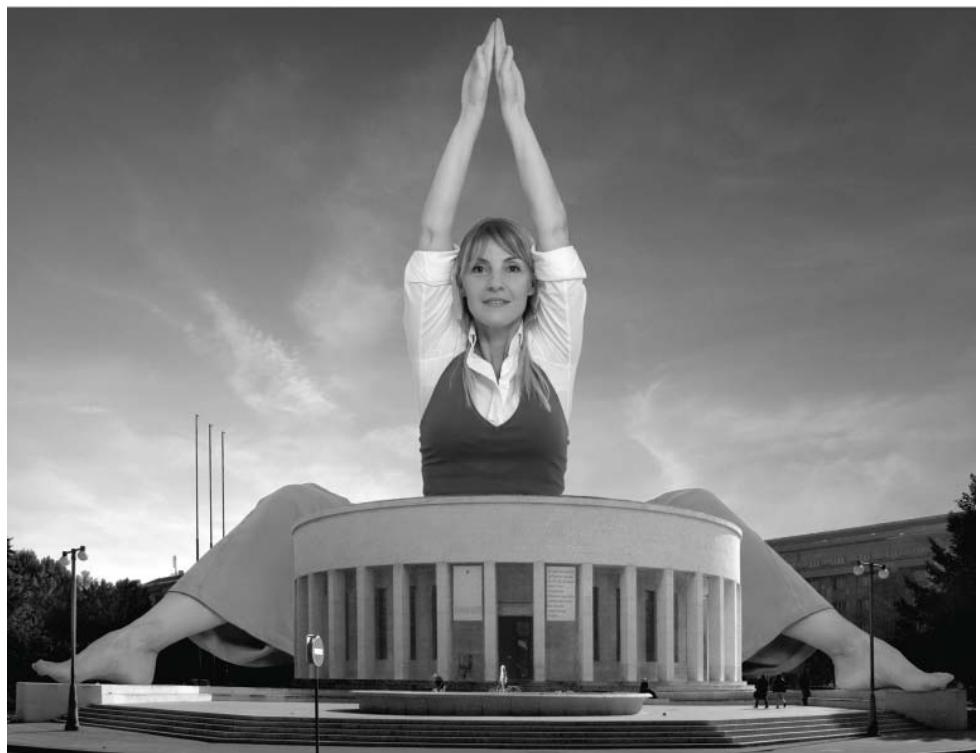
Pojava Slobodana Miloševića je ključni momenat u mom životu. Jednog dana, ubrzo nakon što se pojavio na političkoj sceni, na zidu stana u kome sam tada živela naišla sam zakačen njegov govor. S obzirom na to da je osoba koja ga je zakačila, do tog momenta bila duboko apolitična, postala sam svesna da je Milošević drugo ime za politiku koja se u tom trenutku valjala ulicama. Postala sam svesna da se politika uvukla u naše živote i da je postala deo naših najprivatnijih, najličnijih odluka. Osamdeset devete sam saznala da je na Kosovu ubijeno trideset troje

ljudi. Tokom tri dana demonstracija. Istovremeno, u Beogradu se slavilo, pevale su rok grupe, proslavlja se Dvadeset i osmi mart, danas nepoznat i zaboravljeni praznik, dan novog Ustava Srbije, upravo onog koji je ukinuo autonomije pokrajina i bio prvi akt secesionizma. Informacija o ubistvu ovih ljudi nikada nije objavljena u srpskim medijima. Nije objavljeno ni da su u akciji učestvovali vojska i policija. Smatram da je taj, javnom mnjenju Srbije i danas nepoznati događaj, bio preloman, da je označio kraj federativne Jugoslavije. Mene interesuju „skriveni“ (politički) događaji koji su odlučujući i koji formiraju društvene veze. Mislim da je srediste naših sadašnjih odnosa i društvenih veza genocid u Srebrenici i etničko čišćenje u Bosni tokom devedesetih. To je najveća javna tajna koju uspešno sakrivamo od samih sebe.

Nažalost, nakon ratova, danas živimo u stanju dubokog poricanja svega što se desilo. U suprotnom, umeli bismo da se nosimo sa problemima koji nas neposredno muče, kao na primer tranzicija i verovatno bismo našli način kako da koristimo društvene resurse, ali danas tu mentalnu snagu koristimo za poricanje onoga što se u ratovima dešavalo.

Proučavala si fenomen turbo folka. Šta je u okviru njega bilo posebno intrigantno za tebe kao umetnicu?

Fenomenom turbo folka počela sam da se bavim kada sam primetila da je nakon promena, *petog oktobra*, potpuno isključen, a da se privatno, u lokalima, diskotekama i dalje besomučno konzumira. Alternativna kulturna elita devedesetih, nakon što je došla na vlast dve hiljadite, označila je turbo folk kao najveću društvenu opasnost, dok je iz nekog razloga sve drugo ostalo isto: isti ljudi u Akademiji nauka, na fakultetima, u pozorištima. Smatram da je turbo folk utoliko zanimljiviji jer jasno pokazuje način na koji je konstruisan identitet devedesetih, onaj mračni identitet u koji smo svi, svako na svoj način, bili utopljeni. Tokom devedesetih u Srbiji je vladala velika netrpeljivost prema *agresorskom Zapadu* i *muslimanskom* Istoku, a turbo folk je upravo sublimirao ova dva elementa u jedan, zapravo aktom apropijacije svojih najvećih imaginarnih neprijatelja učinio je da *naši najveći neprijatelji* postanu samo srce *našeg identiteta*. Takođe, primetila sam da je ženska populacija na paradoksalan način - iznošenjem tela na tržište - doživela emancipaciju. Žena je postala subjekat: ona

zarađuje novac, kupuje automobile, donosi odluku da li želi da se uda i osnuje porodicu, da li će da rodi dete, da li želi i koliko želi da se školuje. Sve te odluke postale su deo javnosti i javnog života konstruisanog kroz medije. Žena je ponudila svoje novo globalizovano telo za konstrukciju *nove patrijarhalnosti* devedesetih, ali je kroz taj proces ona postala ekscesna, pristala je da odigra sve uloge za novi patrijarhat, ali se desila i njena subjektivacija: tamo gde je trebala da posluži stabilizaciji slike novog patrijarhata, ona ga je - RAZORILA.

Dok se sa jedne strane govorilo o folk pevačicama i njihovoj odgovornosti za propast društva tokom devedesetih, za saučestvovanje u militarizaciji društva, na televiziji, kao kontra-primer nove alternativne demokratske osvešćenosti, slavio se serijal filmova sa Merilin Monro koja je, svojevremeno, odevena u vojničku uniformu pevala američkim vojnicima u Koreji i slušala se muzika Maraje Keri koja je pevala trupama na Kosovu i u Avganistanu, a da niko nije video vezu između rata i zabave, odnosno da je *turbo* samo periferna varijanta jedne dobro znane matrice.

Ipak, činjenica je da je veliki broj Tvojih kolega kao i gradanski orijentisan sloj društva zauzeo kritičku distancu prema turbo folku?

Kritička distanca obezbeđuje sigurno mesto onima koji kritikuju, ali ono što je zabrinjavajuće, to je da ova pozicija istovremeno - još više štiti objekat svoje kritike. To nije uvek očigledno, ali pozicija kritičke distance iako sa jedne strane dovodi u pitanje objekt kritike, sa druge strane objekt kritike još jače utvrđuje svoje pozicije, dakle situacija, stanje i odnosi se ne menjaju. Kada iskorači sa sigurnog mesta i kada vidi da je kritička distanca veliki deo problema – umetnik ostaje potpuno sam, i tada jedino ima šanse da napravi neki prodor. Umetnost i društveni aktivizam imaju jednu dodirnu tačku, a to je, mada svako na svoj način pomaže ljudima da shvate da nisu isporučeni situacijama i da mala promena perspektive, samo jedan akt u pravom smeru, može da pokaže da je usred nemani praznina, usred moći nemoć. Pozicija umetnika znači da je apsolutno odvojen od svega na svetu, da stoji goloruk, i da tek tada ima neku šansu.

Kako da u tom neprestanom prespitivanju umetnik odredi svoj zadatak?

Jedini zadatak umetnika je da svako stanje stvari, svaku okolnost, permanentno dovodi u pitanje. To je veoma bolno. Umetnici mogu vrlo lagodno da žive u sistemu kulturne industrije, sistemu koji uključuje i hiljadu drugih sistema. Međutim, umetnik mora da pronađe temu i formu koja će kompleksne društvene odnose učiniti transparentnim i dovesti ih u pitanje.

Jedna od stvari koje ne volim jeste politička korektnost. Milimetar je deli od rigidnosti, a to je za mene suviše tanka linija.

Sigurno da postoji dobar razlog za njenog postojanje, ali kada politička korektnost postane tema kao takva, kada svako može da iskaže politički korektno upakovani mržnju, kada može da se nauči iz priručnika, onda ona nema svrhe.

Jovana Dimitrijević
**Revolucionarka
iz Foli Beržera**

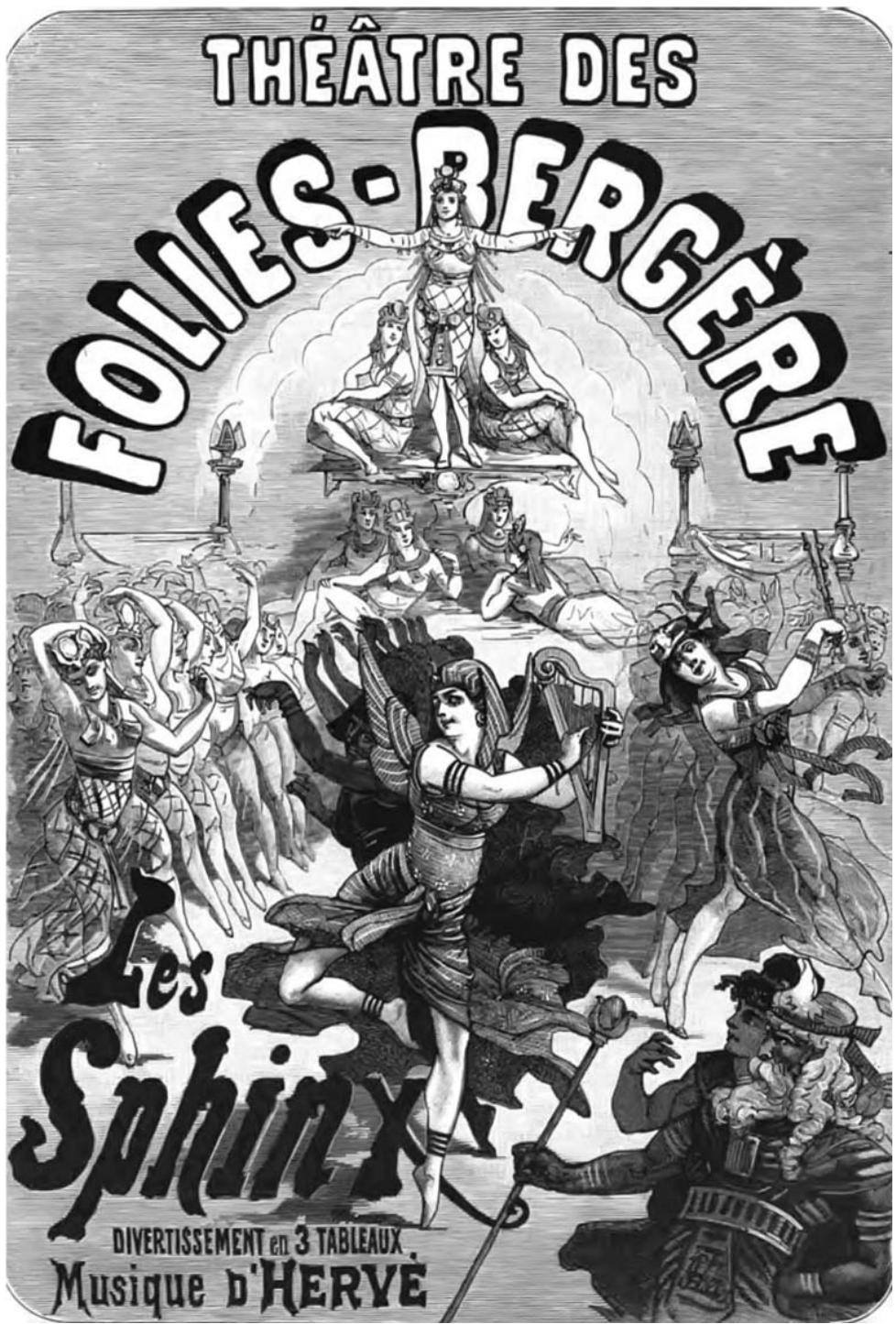

O lutanju...

Baviti se sobom znači neprestano lutati. Pomirila sam se sa činjenicom da tom lutanju nema kraja. Ponekad se desi nešto veliko, neka epifanija, ali onda se sve vrati na staro, nastave se stalni procesi. Sebi sam zacrtala da budem najbolja performerka na svetu. Razmišljala sam da dam oglas i da me oženi neko iz EU, kao što je svojevremeno to uradila Tanja Ostojić. Ali, problem je bio moje veliko gađenje prema braku. Zadovoljna sam sobom, primećujem da sve bolje radim, da u performansima uspevam da uradim sve što želim. Svoj unutrašnji mir postižem spoljnjim haosom. Taj haos je u službi onoga što radim, u službi performansa i aktivizma. Gde god da idem, ja nešto učim. Uvek kada pomislim da sam nešto naučila, da znam sve, to me osećanje drži dva dana i opet mi postane dosadno. Ipak, najzanimljivije mi je učenje o sebi samoj. Ali, ne mogu da učim o sebi ako sam zatvorena u sopstvenu sobu i gledam TV. Zato sam stalno u pokretu, stalno se krećem među ljudima, stičem različita iskustva, ponekad se desi neko sranje, ali sve mi to pomaže da učim o sebi. Možda me zato opseđa sopstveno seksualno oslobođanje. Dugo sam bila nezadovoljna, očekivala sam da se pojavi neka osoba koja će da me spase, da učini da mi bude lepo. Ali, s obzirom na to da se niko nije pojavio, shvatila sam da je tražena osoba, zapravo – ja sama. To malo saznanje bilo je veliko olakšanje. Shvatila sam da su ljudi u stvari samo bića, da nema veze, na primer, kog su pola. Znanje je veoma važno, znanje me oslobađa prisilnog poštovanje idealja koje drugi nameću. Kada čovek zna puno stvari, kada se interesuje, kada prihvata, onda se oslobođa lažnog morala, lakše mu je da prihvati sopstvenu seksualnost. Ja prihvatom sve osim silovanja, to ne mogu i neću da razumem. Pojam silovanja za mene je širok, silovanje je i kada me neko pita kako sam se obukla. Takva pitanja su silovanje duše.

...

Kao mala bila sam slobodnija nego što sam danas. Volela sam da crtam, želeta da postanem dizajnerka, ali da dizajniram sve što može da se dizajnira. Kasnije sam shvatila da se to naziva - multimedijalna umetnica. Dugo sam bila nezadovoljna sobom, ali sam u jednom trenutku shvatila da jesam ono što sam uvek želeta da budem: na nekoj bini i da radim nešto pred publikom. Recimo, ja sam svojim drugaricama još u šestom razredu

osnovne govorila da nikada neću zapaliti cigaretu, jer čuvam zdravlje za vreme u kome će biti najbolja umetnica na svetu. Živeći svoj san mnogima sam izgledala kao lutzerka, ali danas shvatam da sam bila neuspešna samo onima koji su mi neprestano postavljali pitanja kada će da se udam i pronađem stalni posao. To je represija.

O disciplini...

Oduvek sam bila oduševljena *Foli Beržerom*. Sedela sam noću i dugo gledala njihove revije u *Noćnom programu*. Bila sam fascinirana - sve je spektakularno i disciplinovano. Publika je raskalašna, ali su izvođači savršeno disciplinovani. Tako sam shvatila da čovek može da bude veoma talentovan, ali da bez discipline nema ničega.

...

Veliki deo umetničke scene razdvaja politički angažman od umetnosti. Ja to ne mogu, ne umem, smatram da ide jedno sa drugim. Zato je moje iskustvo sa institucijama i organizacijama uglavnom loše. Ne mogu da stanem iza nekog ako znam da radi nešto što je neispravno ili da radim nešto što nema smisla. Uvek se pitam:

Ko sam ja u ovoj priči, šta radim ovde?

Ova pitanja su me disciplinovala u jednoj stvari – skitanju.

Živim kao latalica, stalno negde idem ili istovremeno živim na nekoliko mesta. O tome često razmišljam ali ne nalazim odgovor. Možda radim mnogo stvari istovremeno, datumi se preklapaju, nemoguće je da živim drugačije. Zbog toga tražim prijatelje koji imaju ruine od kuća u koje mogu da smestim svoje umetničke rade, dok kod prijatelja koji imaju *fancy* gajbe smeštam *fancy* stvari i to je to. Nisam sigurna da bih se bolje osećala ukoliko bih imala bazu. Morala bih jače da grebem i stežem ono što imam. U Srbiji možeš da grebeš koliko god hoćeš, ali ne možeš da se snađeš. Kod nas ne postoji scena na kojoj želim da budem jer u ovdašnjoj kulturi ne postoji elita kao parametar ka kome stremim. I ne samo na umetničkoj sceni nego uopšte. Jedini ovdašnji parametar je prosek. Ovde se ljudi uguraju u neka ministarstva, u neke organizacije, i po dvadeset godina jašu na istim talasima.

O političkoj korektnosti...

Jedna od stvari koje ne volim jeste politička korektnost. Milimetar je deli od rigidnosti, a to je za mene suviše tanka linija. Sigurno da postoji dobar razlog za njeno postojanje, ali kada politička korektnost postane tema kao takva, kada svako može da iskaže politički korektno upakovani mržnju, kada može da se nauči iz priručnika, onda ona nema svrhe.

O performansima...

Kada radim performanse, njihov smisao daje se sâm. Pola uradim planski, precizno, i iako oko sebe pravim haos i dubre dok radim, tačno znam šta hoću. Ali, sve dok ne izvedem rad do kraja, nikad ne znam da li je to ono što u potpunosti želim, to je samo unutrašnji osećaj. Verujem da svako ko se bavi stvaranjem ima takav osećaj. To je osećaj potpune sreće. Zato je iskrenost apsolutno važna. Publika nije glupa masa, ona oseti kada je neko folira a to nema prođu. Velike svetske zvezde, čak i pop zvezde, voljene su od publike jer one same vole to što rade. Recimo, učestovala sam u jednoj predstavi i to mi je bila prva mesečna plata u životu koju sam redovno dobijala. Ali, dala sam otkaz jer mi se predstava nije dopadala, nije mi se dopadao reditelj, jednostavno nisam znala šta ja u toj predstavi radim.

...

Srećna sam kada me neko gleda. Volim razmenu energije, kada razgovaram sa ljudima koji me gledaju. Još dok sam bila mala, komšiluk je dolazio u našu kuću da me gleda kako imitiram pevačice. Zapravo, ljudi su dolazili kod nas jer su znali da će ja nešto da izvedem.

...

Plašim se stabilnih ljudi. Smatram privilegijom to što nisam stabilna: nemam zaposlenje, ne umaram se i niko me ne ograničava. Posmatram svoje prijatelje. Recimo, imam druga, radi kao *call boy*, on je uvek umoran kada se vrati sa posla, ne želi da razgovara ni sa kim. Ja to nikada ne bih mogla sebi da dozvolim.

O idejama...

Dok stvaram dobijam ideje kojima ne mogu da nađem koren i tokom procesa stvaranja istražujem odakle su došle. Uvek zaključim istu stvar – ono što ne znam svesno, znam podsvesno. Zato u svemu što me okružuje osetim nešto političko. Sećam se da su me izbacili sa nekog internet foruma kada sam napisala da je Mark Almond politička figura jer peva o svemu što je izvan patrijarhalnog okvira, dok je gomila drugih obožavalaca to smatrala uvredom. Oni su bili pametni, a ja sam ispala glupa, eto...

O lepoti...

Lepota je politička stvar. Shvatila sam da se oko mene dešava nešto loše kada su svi počeli da nose ružne jakne uvučene u ružne trenerke. Nisam razumela šta je radio Milošević, ali sam oko sebe prepoznavala ružnoću. Znam da je nešto lepo kada me čini srećnom. U stanju sam da se beskrajno oduševljavam lepim stvarima, lepim sitnicama. Lepota je veoma važna. Potrebu za odsustvom lepote mogu da razumem, ali ne mogu da je prihvativim. Ubeđena sam da samo lepota može da promeni društvo. Sve te parole koje kao aktivisti nosimo i pišemo, to нико ne vidi ako nisu lepa slova, ako nisu lepe reči. Mislim da sve može da se uobliči na lep način i da se drugima popravi stanje duha. Sve mora da se uradi precizno i lepo. Preciznost je deo procesa stvaranja lepote.

Većina mojih radova odražava realnost iz mog ličnog ugla koji je neminovno povezan sa mojoj socio-političkom kartom koja podrazumeva činjenicu da sam žena, ali koja uključuje i pojmove rase, klase i boju pasoša.

Tanja Ostojić **Dekolonizacija sebe same**

O umetnosti danas...

Savremenu umetnost vidim kao interesantno polje za istraživanje, refleksiju, i za kritiku savremenog društva. Mislim da je otvorenost ka upotrebi različitih medija u savremenoj umetnosti jedna od krucijalnih taktika koja omogućava da se bude preciznija i da se pridje temi na način koji zaslužuje, u skladu sa njenim specifičnim kontekstom i ciljanom publikom. Kombinovanje različitih disciplina i različitih slojeva realnosti u umetnosti pomaže da se prevaziđu ograničenja striktnog profesionalizma, koja mogu biti kontraproduktivna i onemogućiti razvijanje novih modela.

U svojoj umetničkoj praksi odlučila sam da namerno odbacim produkciju radova za jednokratnu upotrebu zarad razvitka serije strategijskih projekata u trajanju od po nekoliko godina. Ovakav pristup daje mi mogućnost da se upustim u konzistentnu i dublju analizu i razvitak tema kojima se bavim.

U vezi sa tim, shvatila sam da ukoliko želi da se dostigne relevantan sadržaj, neophodno je aktivno se truditi da se prevaziđu ograničenja koja nameću pravila produkcije unutar umetničkog sistema. Izložbeni format, naravno transformisan u skladu sa specifičnom intencijom umetnice, samo je jedan od prostora gde se može naći samo jedan deo ciljane publike. Štaviše, pošto je umetnost plodno tlo za istraživanje različitih metodologija, poslednjih godina može se pratiti kako vizuelna umetnost, performans, filozofija i politički aktivizam, informišući jedni druge i usvajajući koncepte u kojima saraduju – pogotovo u vezi sa upotrebot digitalnih medija i/ili revolucionarnih strategija. Ceo koncept „taktičkih medija“ (*tactical media*) ukorenjen je u procesu međusobnog učenja, koji uključuje različite discipline.

Ipak, sektor savremene umetnosti, i izvan klasičnog izložbenog prostora, prilično je limitiran kada je u pitanju delotvornost kroz akciju. Bez prisustva relevantnih teorija u umetnosti i filozofiji koje konstantno pomeraju sintaksu ka urgentnim socijalnim temama, ove strategije možda ništa ne bi mogle postići.

O pasošima i putovanjima...

Veliki deo mojih radova fokusiran je na razmatranje pozicije moći, eksploracije i biopolitike unutar umetničkog sistema ili *Šengenije*. Povređivao me je između ostalog nivo isforsirane intime u kojoj sam se nalazila sa službenicima ambasada i imigracione policije aplicirajući za vize.

Fenomen zaštite EU granica takođe je fascinantan. Nemoguće je diskutovati o fenomenu migracije – kao što Manuela Bojadžijev tvrdi - ako se ne uzme u obzir *nasilje vezano za uspostavljanje granica i uskraćivanje građanskih zakona*. Recimo, budžet *Frontexa*, firme bazirane u Varšavi, zadužene za obezbeđivanje celokupnih EU granica, budžet je koji se ubedljivo najbrže povećava u EU: sa sedamnaest i po miliona evra u dve hiljade šestoj na sedamdeset miliona evra u dve hiljade osmoj. Paralelno sa tim raste i broj nesrećnih slučajeva na tim zaštićenim granicama. Samo na jednom graničnom prelasku, najbližoj tački između Afrike i EU, kod Kanarskih ostrva, na malenim barkama, stradalo je oficijelno sedam hiljada ljudi u dve hiljade sedmoj godini, dok je trideset jedne hiljade ljudi stigla živa do ostrva. Kada znam za ovakve pojave, meni postane važno da se njima bavim i da kroz svoj rad provociram druge da o tim temama razmišljaju.

Većina mojih radova odražava realnost iz mog ličnog ugla koji je neminovno povezan sa mojom socio-političkom kartom koja podrazumeva činjenicu da sam žena, ali koja uključuje i pojmove rase, klase i boju pasoša.

Da bih osvojila prava, koja su mi bila uskraćena važećim EU zakonima, eksplicitno sam primenila strategije protivne zakonu (kao ranije u *Ilegalnom Prelasku Granice* i u radu *Tražim muža sa pasošem Evropske Unije*) radi postizanja prava na slobodno kretanje, i življjenje i rad na različitim lokacijama.

Mediji i diskriminatorski zakoni konstantno apstrahuju emigrante i često ih tretiraju kao jednu otuđenu grupu. Aspekt ličnog i direktnog govora nasuprot apstraktnom, važan je deo mog rada. Prikazujem sebe u toj poziciji, u svojoj priči, kao što i kasnije prikupljam individualne priče

drugih koje srećem, kako bi publika imala priliku da shvati varijabilitet i dubinu teme, da se identificuje sa mnom, sa njima, sa nama.

O feminizmu...

Feminizam je ono što čini moju ličnu kartu, a znači da uporno radim na *de-kolonizaciji* sebe od patrijarhalnih i konzumerskih uloga, dok emancipatorske ideje negujem u svom radu. Politizujući svoju ličnu poziciju koju tematizujem u sopstvenom radu, u formi žene migrantkinje, žene umetnice... koristim priliku da kritički govorim o određenim problemima, i da se kritički odnosim prema svetu, čime upravo demonstriram feminističku poziciju. Suštinu savremenog feminizma ne vidim u pukoj solidarnosti žena među sobom, već pre u solidarnosti prema svim drugim pojedinkama/cima i grupama koje su ugrožene od pozicije moći. Suština solidarnosti leži u istrajanju i istrajnosti. Solidarnost podrazumeva činjenicu da pored toga što osećamo u srcu, serije i gestova u prostoru kako privatnom tako i javnom, da ne smemo dozvoliti da sa nekim budemo solidarne određenog trenutka pa da ga zaboravimo, već da smo dostupne u svakoj prilici.

O fenomenima...

Na putu kojim gotovo svakodnevno prolazim biciklom, od svog stana do ateljea, rekonstruiše se jedan deo Berlinskog zida. Zapravo, dograđuju jedno parče zida kako bi još povećali ogromni kompleks Muzeja Berlinskog Zida koji je namenjen turistima, pa pored dva muzeja zida, dva parka zida, određenog broja *autentičnih* osmatračnica, komadića zida u prodaji... spomenika, i ogromne galerije – očuvanog dela Zida u javnom prostoru čiji se autentični graffiti jednom godišnje osvežavaju, još je ovo nedostajalo, kao i pet kilometara privremenog domino zida koji je kao scenografija ređan i rušen na proslavi dvadeset godina od pada zida. Eto, i takvi se bizarni fenomeni dešavaju.

O ljudskim pravima...

Kada govorimo o ljudskim pravima i njihovom prihvatanju i primenjivanju u različitim zemljama, često se koristi termin kulturni kontekst. Kultuni

kontekst ne ide bez političkog i ekonomskog konteksta. Recimo, otac mog sina je Austrijanac, ali moj sin nije mogao da dobije austrijsko državljanstvo jer nisam u braku sa njegovim ocem. Šta bismo tu konstatovali? Naravno - Austria je patrijarhalna država i odbija da prizna decu koja su van braka iako su ih njihovi očevi priznali. Kulturni kontekst je velika zabluda kada se govori o pravima na ljudska prava.

Problem je u strahu od nametanja kodova. Recimo, postoji strah da će Amerikanke nametnuti kodeks iranskim ženama. Ali, ako jedan broj iranskih žena želi taj kodeks, onda ne postoji viši kodeks iranske kulture koji to može da spreči. Ako u nekom društvu postoji određeni vapaj da se desi neka promena, ona mora da se desi, jer prava svih ljudi moraju da budu priznata. Da bi se to shvatilo, društva moraju sama sebe da *dekolonijalizuju*, da uvide šta je represija nad različitim jedinkama koje čine to društvo, da se prestroje i da osmisle nov način razmišljanja.

O istini...

Teško se mirim sa nepravdom, oduvek sam takva. Još od najranijeg detinjstva, u krugu porodice, društva koje me okruživalo, osećala sam da neki odnosi nisu kako treba i pokušavala da to što uvidim kažem i da se borim protiv nefer odnosa. Mislim da se nepomirljivost gaji, pre nego da se jednostavno sa njom rađa. Takođe koristim i svoje radeve kako bih pokazala nepomirljivost sa traumama koje sam zapazila ili sama proživljavala.

O devedesetim...

Devedesetih godina je dominirala priča o *autonomizmu umetnosti*, poput Sovjetskog Saveza početkom dvadesetog veka. Međutim, prva ruska avangarda imala je emancipatorsku vrednost jer se odvojila od ideje socrealizma i teze da umetnost mora da služi moralu radnika, dok je na beogradskoj sceni u to čudno vreme moguća angažovana umetnost na neki način sputavana promovisanjem apstraktne. Naravno, scena o kojoj govorim nije predstavljala „državnu umetnost“ (sačinjenu od bizarnih „bjakovitih“ ogromnih ulja na platnu sa motivima nacionalističkih epopeja i slično, na koju lično nisam ni obraćala pažnju), već je zapravo bila

underground, u koji većina umetnika nije ušla svesno, već je bila prisiljena da sebe tu zatekne. Za neke od nas to je bila i politička odluka jer smo odbili da u datom trenutku uspeh postignemo po pravilima sa kojima se nismo slagali. Većina umetnika je ipak maštala o lepim katalozima i velikim izložbama kojih za beogradski *underground* nije bilo. Ipak, suština njihove ideje nije bila u namernoj opoziciji sa dominantnom kulturom, već pre u doslednosti sopstvenom radu, jer je urbana kultura sama po sebi višeslojna i rezistentna, a uprošćava se lošim modelima kulturne politike.

Moram priznati da mi ponekad nedostaje energija drugarstva koja je u to vreme bila opšteprisutna na toj prilično izolovanoj i materijalno siromašnoj sceni koja je u međuvremenu razbijena.

O poziciji umetnika...

Po mom mišljenju mesto umetnice/umetnikaka nije na frontu već u opoziciji ratu. Međutim, rat je veoma kompleksan fenomen, dok nasilje vlada u svim segmentima društva. Nažalost, nestaje i prostor za osetljiva pitanja jer je nastupilo vreme dominacije nacionalnih pitanja i dualiteta: *život ili smrt*. Vidim ulogu umetnice/umetnika u društvu u poziciji intelektualke/ca, po definiciji Edwarda Saida, dakle apsolutno svesne svog vremena i sa kritičkim pogledom na stvarnost. U odnosu na obične ljude od kojih se takođe očekuje politička svesnost, umetница/k ima privilegiju da tematizuje svoja stanovišta kroz sopstvenu umetničku praksu i/ili da koristiti svoju poziciju – to jest opoziciju - javne ličnosti. Nema izgovora za umetnost koja ignoriše određeni politički trenutak.

Kao umetnica postala sam svesna da postoji način
na koji mogu da komuniciram sa svojim telom,
ali telo mi nije bilo dovoljno.

Igra je divna umetnost, ali previše apstraktna,
nema moć koju ima reč.

Devedesetih, reč mi je postala veoma važna.
Znala sam da mediji lažu, pa sam im objavila lični
rat - odlučila sam da ne gledam televiziju,
da ne čitam novine, da ne slušam radio.

**Sanja Krsmanović Tasić
Miris karija**

O DAH teatru...

Sve sa *DAH teatrom* bilo je čudesno. Jednog dana, iz autobusa sam videla baner za njihove radionice. Onako u prolazu, nekim čudom zapamtila sam telefonski broj, što inače teško pamtim. Kada sam pozvala, sa druge strane se čulo: *Sanja, jesli ti?* Bio je to glas moje školske drugarice Jadranke Andelić koja je zajedno sa Dijanom Milošević osnovala *DAH*. Sve mi se činilo kao sudbinski određeno, pa sam bez razmišljanja platila radionicu tadašnjih dvadeset nemačkih maraka koje sam prethodno izdvojila za jesenje cipele. Kada sam otišla na radionicu, zaljubila sam se u sve: u pozorište, u rediteljke, u jedinu glumicu – Maju Mitić. Kada su počele da govore o umetnosti, o tome šta rade, šta im je važno, ja sam osetila da imam susret sa samom sobom, kao da sam se gledala u ogledalu. Verujem da se takvo prepoznavanje dešava samo u ljubavi. Meni se ta ljubav desila kada sam čula da još neko razmišlja o umetnosti kao i ja.

Iako dolazim iz plesnog sveta, nije mi bilo teško da prihvatom pozorište. U umetnosti, suština je uvek ista, samo su forme u izražavanju različite. Pozorište je mesto na kome sam pronašla svoj glas, gde sam mogla da govorim, gde je moje biće koje zahteva pravednost bilo zadovoljeno.

...

DAH teatar i ja delimo sličnu priču. *DAH* je osnovan iz potrebe za umetničkim radom, a okolnosti su uticale na to da bude prepoznat kao angažovano pozorište. Iznad svega sebe definišem kao umetnicu ali sam zbog svega što se dešavalо, postala i angažovana umetnica.

O porodici...

Moje biće odredilo je poreklo iz porodice beogradskih proletera, mladih komunista koji su bili sanjari. Zbog tog sanjarenja od *Komunističke partije* nisu imali nikakvu korist, nisu dobili vilu na Dedinju, dobili su samo podršku da veruju u neku ideju. Osim oca i jedne tetke niko u porodici nije bio posvećen umetnosti. Otac je, zajedno sam majkom, pun strasti išao na izložbe, odlazio u pozorišta. Radio je u Ministarstvu inostranih poslova i kada mu se pružila prilika za radnu destinaciju izabrao je Aziju jer je bio zaljubljen u njihovu umetnost.

Moj komunistički *background* je imao izrazito pravdoljubivu notu, sve moje tetke bile su imenovane kao *drvani advokati*, mešale su se u sve što se događalo po ulici, autobusu, gde god da su se našle.

Imala sam sreću da zbog tatinog posla odrastam u inostranstvu i da pohađam internacionalne škole u kojima je potpuno svejedno da li u klupi sediš sa crncima, Albancima ili Kinezima. U svakom odeljenju bila sam deo velike internacionalne porodice. Unutar sebe ne osećam da negde pripadam niti da je to posebno važno. Nikada se nisam definisala u nacionalnom smislu, niti su moji roditelji bili opterećeni time. Otac je, nakon dolaska Miloševića na vlast, dobio otkaz jer nije mogao nacionalno da se opredeli.

O korenima...

Mnoge stvari se na čudan način prepliću u čoveku. Kada smo pripremali predstavu *Slučaj Helen Keler*, radile smo vežbu asocijacija na mirise. Većina je reagovala na miris vanile, podsetio ih je na kolače koje su pravile njihove bake, a ja sam jedina bila ponesena mirisom karija. Rođena sam u Pakistanu i prve mirise koje pamtim bili su mirisi karija i azijske vlage koja nas je okruživala. Slično je bilo i kada smo putovali po Bosni, uvek sam imala obuzetost kada bih čula pevanje sa minareta, ti zvuci su obeležili moje rano detinjstvo. Sa druge strane, u mojim čelijama, mojoj krvi, mojoj koži postoji zavičaj koji sam upoznala pre rođenja. Sećam se rada na predstavi *Putnici*, jedan od zadataka je bio da naučimo neku pesmu iz svoje zemlje. Izabrala sam pesmu *O, javore* i naučila je za pola sata. Iako nisam sluhista, ja sam znala da je otpevam, imala sam utisak da je negde upisana u meni.

Svako iskustvo utiče na čoveka, samo je pitanje otvorenosti i iskrenosti da li će prihvatići da ga vodi intuicija ili stvari koje mu razum kaže.

O feminizmu i ratu...

Oduvek sam se osećala kao feministkinja, ali nisam imala potrebu da se pridružujem različitim ženskim grupama. Neke od mojih starijih koleginica ženskom pokretu su se pridružile još šezdesetih i sedamdesetih godina,

ali ja pripadam generacijama koje su odrastale u vremenu u kome su neke teme već bile društveno osvećene. Možda su zato devedesete važne za moj život. U njih sam ušla veoma lepo: imala sam svoj plesni studio, dvoje dece i muža. Odjednom, počela je frka, počeo je rat, oružje je svuda zveketalo, šaputalo se o tome koliko su mladića odveli na ratište a koliko ih odande dovezli u kovčezima. Bilo mi je važno da znam šta se događa, vesti su bile selektivne a inteneta nije bilo. Postala sam opsednuta informacijom (koja je dolazila sa svih strana) da će usred noći neko odvesti mog muža. Tada mu je bilo manje od trideset godina i bio je veoma prihvatljiva meta za mobilizaciju. I dolazili su.

Ja sam bila vrlo zadovoljna u svom svetu umetnosti. Oduvek sam bila nezavisni umetnik, nikad nisam pripadala instituciji. Uspešno sam se bavila igrom, dobijala sam sve više uloga, učestvovala u različitim projektima.

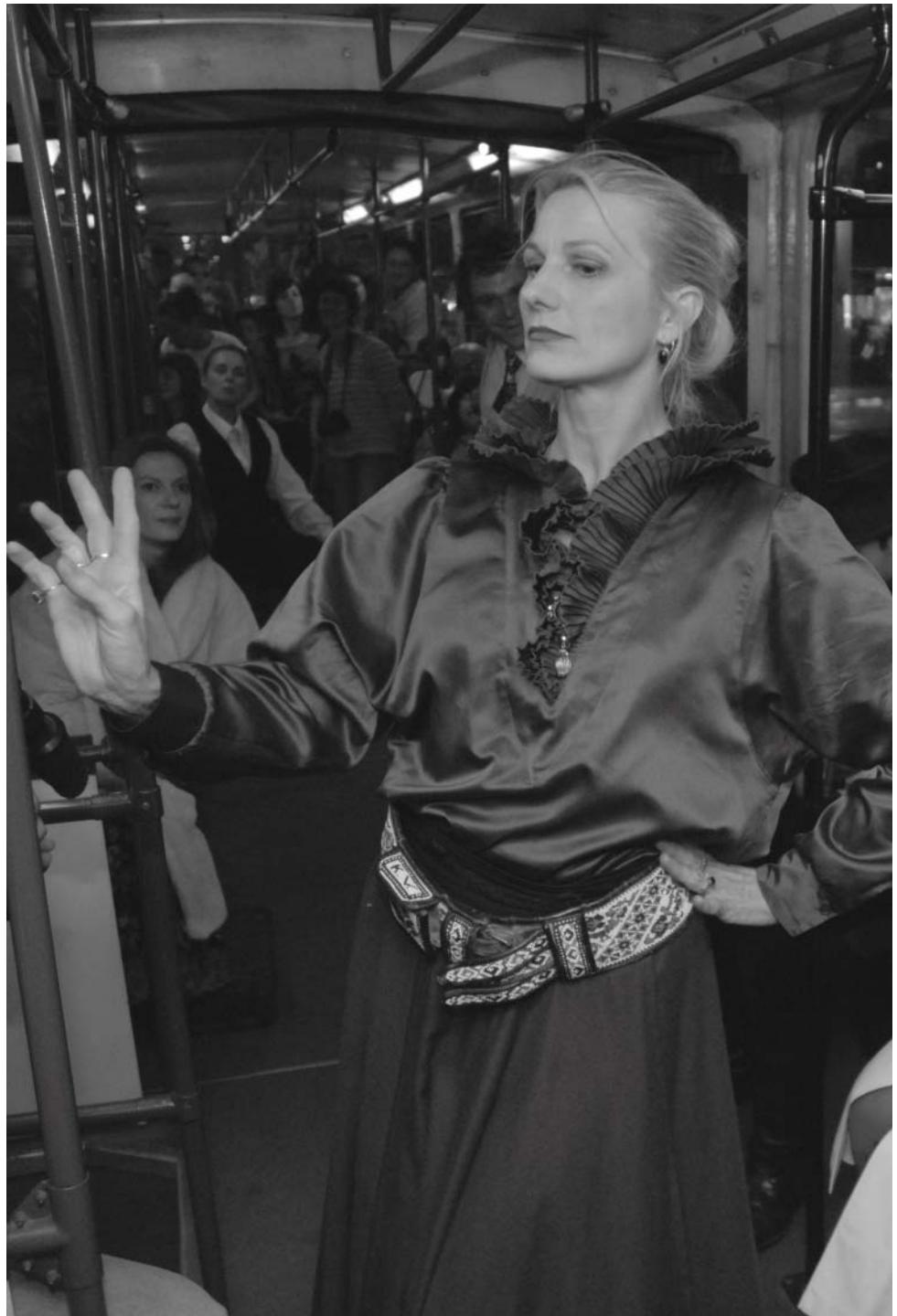
Početkom rata, iako sam znala šta se dešava u Sarajevu, šta se dešava u Bosni, nastavila sam da igram koreografije koje sam volela, ali sam u nekom trenutku osetila da sam nema, nisam mogla da se iskažem, da vrištim, da lelečem o nečemu što me duboko doticalo – sudbini mojih prijatelja sa kojima sam se dopisivala. Doživela sam veliki šok kada mi je prijateljica iz Zagreba poslala pismo u kome je napisala:

Draga Sanja, ne želim više da se dopisujemo. Mog muža su upravo mobilisali. Možda su i tvog. Ne želim da se naši muževi bore na suprotnim stranama. Ne mogu više da ti pišem, jer će možda tvoj muž ubiti mog.

Naša komunikacija je tada prestala.

Crtice...

Kao umetnica postala sam svesna da postoji način na koji mogu da komuniciram sa svojim telom, ali telo mi nije bilo dovoljno. Igra je divna umetnost, ali previše apstraktna, nema moć koju ima reč. Devedesetih, reč mi je postala veoma važna. Znala sam da mediji lažu, pa sam im objavila lični rat - odlučila sam da ne gledam televiziju, da ne čitam novine, da ne slušam radio.

...
Pravdoljubiva sam osoba i da nisam ušla u pozorište, verujem da bih se društvenim aktivizmom bavila na neki drugi način. Devedesetih sam uvek vukla decu sa sobom kako bih potpisivala peticije protiv rata, prestanka opsade, podržala sve građanske inicijative koje su se pojavile. Bila sam sa decom i devetog marta kada je Milošević izveo tenkove na ulice. Njihove babe mi to nikada nisu oprostile, a ja sam imala veliku potrebu da sa decom budem tamo.

...
Duboko verujem da reči, pa i misli, imaju određeno dejstvo na okolinu, a posebno na osobu koja ih misli ili izgovara. Zato je u životu važna odluka da ćemo se nečim baviti uprkos svemu. Za mene, kao glumicu, to je odluka i van teatra živeti svoju etiku, da ću je prenositi na svoju okolinu, na svoju porodicu, na svoju decu.

O umetnosti...

Bavljenje umetnošću menjalo me je suštinski. Umetnost je uticala da postanem veštija u mnogim stvarima, da se razvijam, da postanem duhovnija. Moj rad je menjao uski krug ljudi, koji je sa velikim nestrpljenjem očekivao svaku predstavu *DAH teatra* i kome je to značilo više nego novac ili komfor. Sećam se da smo predstavu *Legenda o kraju sveta* igrali u hladnoj sali bioskopa REX, ležali smo na klupama koje je moj muž napravio od mokrih dasaka koje smo negde našli jer nismo imali para da ih kupimo. Gledaoci su sedeli na istim takvim klupama, bili uvijeni u svoje kapute, cvokotali su, ali redovno dolazili da nas gledaju. Predstava je bila tužna, sve se dešavalo u ruševinama, ali je pružala nadu.

Bila je to mučna predstava kroz koju se dostizala katarza, pomirenje, prihvatanje istine koja se u tom trenutku nije priznavala. Puno smo putovali, što je bila izuzetna privilegija da ne postanemo izmanipulisani lažima kao većina ljudi. Oni, jednostavno, nisu imali izvore informacija, nisu imali percepciju o drugome. Istina mi je bila veoma važna, jer sam znala da Milošević laže, znala sam sa kim imam posla. Sa druge strane, ja nisam nacionalista, ne priznajem granice, moj najdublji poriv uvek je mirtvorački. Mir i slaganje sa samom sobom su mi najvažniji.

O smislu...

Stvaranje smisla je osmišljenost svakog dana i svakog trenutka koji živimo i koji provodimo sa ljudima koji nas okružuju. To je način na koji percipiramo prostor oko nas, osobe sa kojima radimo, predmete, kostime iz predstave, način na koji sve te stvari poštujemo i dajemo im zasluženo mesto.

Odgovornost, odnosno ozbiljan pristup radu, stvara smisao mog života, uzdiže me iznad trivijalnosti i čini da verujem u ono najplemenitije što ljudski rod može da nosi u sebi - istinu i pomirenje. U mom sistemu shvatanja, umetnost ima moć uticaja i delanja. Tu je važan i momenat ličnog, momenat u kome se celo ljudsko biće suprotstavlja okolnostima u kojima živi.

Maja Mitić
**Moja umetnost
je moj aktivizam**

O putokazima...

Mene je odredila ideja da oko sebe uvek imam malu grupu odabralih ljudi. Kao dete, to su bili drugovi i drugarice sa kojima sam se družila na stepeništu, u dvorištu, sa kojima sam igrala badminton. Kasnije sam uživala kada sam na Akademiji živila, spavala i delila hranu sa desetoro ljudi. Tako i *DAH teatar*. On nije prethodno postojao, već sam zajedno sa malom grupom ljudi kreirala svoj profesionalni i duhovni prostor.

O porodici...

Potičem iz građanske porodice, moj otac je bio lekar, majka inženjer, deda takođe. Ali, to što vodim poreklo iz ovakve porodice, to nužno ne određuje sve ono što sam ja danas. Odrasla sam u Nišu u vreme kada nije bilo neobično da na njegovim ulicama sretnem crnce ili Indijce koji su tamo studirali. Pored toga, tokom odrastanja, sretala sam se sa lepim stvarima: dobrom knjigama, kvalitetnom muzikom, išla sam na ekskurzije, putovala sam. Dostupnost svega toga bila je veoma važna. Takođe, moja generacija se ne seća porušene Jugoslavije nakon Drugog svetskog rata. Naprotiv, sve je već bilo obnovljeno, a razlike između većih gradova nije ni bilo. Recimo, bilo je sasvim uobičajeno da grupa *Azra* napravi koncert u Nišu. Danas, nažalost, ne bi imala prostor gde da ga održi.

Moja generacija je imala osećaj sigurnosti, sistem je bio ozbiljno organizovan, mnoge stvari su bile jasno definisane. Postojala je prirodna razlika između grada i sela. Postojala je veza između krsne slave i obeležavanja 29. novembra, bila je sasvim obična stvar da neko u mojoj kući doće na slavu, a ja kod nekog odem na Bajram ili katolički Božić. Poštovanje je bilo normalnost. Društvo je bilo otvoreno: *Bibliju* si mogao da čitaš kao vernik, ali čitanje *Biblike* nije nužno značilo da to jesи. Da se devedesete nisu desile, sve bi bilo drugačije, jer mlađe generacije u svom sećanju ne bi imale jednu tako ružnu stvar kao što je rat.

O određenosti...

Oduvek sam imala potrebu da budem u pozorišnoj sali, da se bavim glumom i pravim predstave. Verujem da bih se uvek bavila angažovanom umetnošću, čak i da se nisu desile devedesete i sve ono što su one donele. Određena potreba je neodvojiva od određenog čoveka. Da nije tako, zašto bi Fazbinder radio ono što je radio, zašto bi Hana Šigula pristala da glumi u njegovim filmovima. Određeno seme je u svima nama. Iako ne volim da pričam o talentima ili različitosti, uverena sam da u svakom sistemu postoji nešto što umetnika razlikuje od drugih. Recimo, u Americi nije bilo rata već stotinu godina, pa postoje osobe kao što su Šon Pen i Šer. Šta može da te odredi da budeš takav kakav si, ako ne zrno nečega u tebi.

O DAH teatru...

Na početku rada *DAH teatra* u njemu su bili mnogi ljudi koji danas rade slične ili potpuno različite stvari. Ne znam šta je sve nas dovelo u isto pozorište. Ne znam šta čoveka privlači ka nekim grupama. Recimo, u detinjstvu odeš kod dede i babe na selo, pa dok ljudi peku rakiju, ti uzmeš klip kukuruza i pevaš, a grupa ljudi ti se raduje i tako stekneš prijatan osećaj pripadnosti zajednici. Šta je to što jakog individualca privlači nekoj grupi?

Verujem da kada čovek nešto želi i oseća, kada sa sličnim ljudima deli neki prostor, životni ili radni, da je sve mnogo jednostavnije. U *DAH teatru* nije sve idilično, znamo da se posvađamo, da upadnemo jedni drugima u sujete, ali postoji mnogo više nivoa na kojima smo povezani, pa male sukobe rešavamo na fini način. Ljude povezuje slično iskustvo, potreba za zadovoljenjem određene etike i estetike. Na primer, većina nas u *Teatru* sličnih je godina. To znači da smo odrastale u isto vreme, da smo jele iste lilihipe, iste slatke gumene žabice i čovečuljke, da smo slušale istu muziku, iako sam ja odrastala u Nišu a moje koleginice u Beogradu. Kada se takva iskustva skupe, onda se nešto formira. Mi smo formirale jedno pozorište. Jer, sve što ljudi stvaraju nastaje na osnovu toga što dele zajednička interesovanja prema određenim stvarima. Bez obzira na brojne ljude koji su dolazili i odlazili, koji su prolazili kroz naše pozorište, postoji nešto što je iznad toga, to je sam *DAH teatar* i njegov duh.

....

DAH Teatar je mesto gde moje granice ne postoje, on je moje utočište, moja moć, moje spasenje. Kao umetnik, svesno sam odabrala da imam odnos prema vremenu u kome živim, a surove istorijske okolnosti moje zemlje još više su pojačale tu odgovornost. U prvoj predstavi *DAH teatra* iz devedeset prve, govorila sam ekskluzivno tekst Bertolda Brehta:

*Da li će biti pevanja u mračnim vremenima?
Da, biće pevanja o mračnim vremenima!,*

dok sam se u predstavi Mape zabranjenog pamćenja iz dve hiljade prve godine pitala:

Koliko traje tuga koju nam nameće istorijsko nasilje? I gde je granica moje lične odgovornosti za zločine koje nisam počinila?

Traganje za ovim odgovorima u teatru samo po sebi stvara smisao, ne samo meni, već i svima koji žele da me čuju.

O unutra-izvan...

Sama odluka da se krene umetničkim putem uvek je uslovljena dubokim ličnim impulsom za postavljanjem uz nemirujućih pitanja sebi i drugima. Prepoznavanjem sebe kroz umetnost kojom se bavim u trenutnim društvenim, istorijskim i socijalnim okolnostima, uzročno sam povezana sa datim likom, dramom ili temom koju biram da radim.

Moja umetnost postaje aktivizam zato što je lična. Ne ulazim u salu da bih se bavila aktivizmom, ja se bavim svojim nadražajima koji su vrlo lični i koji se u spolu sa ostatkom ekipe kod publike prepoznaju kao angažovani.

Odgovornost, odnosno ozbiljan pristup radu, stvara smisao mog života, uzdiže me iznad trivijalnosti i čini da verujem u ono najplemenitije što ljudski rod može da nosi u sebi - istinu i pomirenje. U mom sistemu shvatanja, umetnost ima moć uticaja i delanja. Tu je važan i momenat *ličnog*, momenat u kome se celo ljudsko biće suprotstavlja okolnostima u kojima živi.

Tokom turbulentnih devedesetih, reagovalo se kroz profesiju kojom se neko bavi, a način na koji se ta reakcija sprovodila drugi su definisali kao ovakav ili onakav. Način na koji umetnik odabere da reaguje nije velika intelektualna odluka, već suštinska i lična stvar koja predstavlja jedini mogući put.

Crtice...

Ja sam uvek želela da se u umetnosti bavim malim stvarima koje su me opsedale, stvarima koje su mi nedostajale, koje su mi lično bile važne. S obzirom na to da su meni bile važne, ja sam ih tako i tretirala pa su postale važne i drugima. Drugim rečima, bivajući lična postajala sam politična.

...

Veoma je važno gde čovek odrasta, koga sreće, kakvi su odnosi u kući, ko su mu prijatelji, koje mirise pamti. Život je kao film, a dobar film ne čine jedna scena ili jedan kadar, nego celina koja poveže sve kadrove. Potrebno je da se na jednom mestu nađe više stvari kako bi ljudi izgradili isto mišljenje, zastupali istu etiku i istu estetiku. Takvi susreti su retki, ali kada se dese oni znače sreću.

O verovanju...

Nije jednostavno deliti ljude prema partijskoj pripadnosti ili njihovom stepenu demokratičnosti, nije jednostavno podrazumevati stvari. Recimo, moj otac je rastao u određenom sistemu, u kome je video samo stvari koje je želeo da vidi. Verovao je da mu je taj sistem doneo mogućnost da kao dečak sa sela postane lekar, a kasnije i direktor. Kada su došle devedesete, on je iz Saveza komunista prešao u Socijalističku partiju jer se to za njega podrazumevalo. Tako je on, koji nije podržavao rat ali koje se zalagao za očuvanje kontinuiteta neke svoje ideje, preuzeo deo odgovornosti za isti.

Ja imam slično iskustvo. Verovala sam u demokratski sistem, mislila sam da će on doneti promenu, ali danas vidim mnogo stvari koje mi se u okviru njega ne dopadaju. Ponovo sam se susrela sa tamom protiv koje sam se borila. Upravo zato, počinjem da bivam umorna od osećanja da svi mi koji stojimo na jednoj strani, čas jesmo, čas nismo u pravu.

Zalažem se za ideju da se ništa ne podrazumeva. Prihvatom da me ne vole ako mogu da dokažem da je nešto što mislim, pravi način do ostvarenja neke ideje.

O izborima...

Pre nego što sam ušla u *DAH teatar*, snimala sam filmove, igrala u Narodnom pozorištu, bila na naslovnim stranama. Jednom prilikom, na Kubi, glumica Džulija Varli me pitala:

Majo, da li misliš da bi bila ista osoba da nisi prošla određena iskustva?

Da, verujem da bih bila ista osoba, sa istim sistemom vrednosti, bilo gde u bilo koje doba. Ovde ili u Ruandi. Tokom rata ili u mirno vreme, jer sve sam mogla da biram osim sebe.

Ako bismo bili politički korektni sa svime što korektnost danas podrazumeva - niko nas ne bi čuo ni video. Ne znam da li sam politički korektna, ali verujem da sam pristojna. A pristojnost je da ljudima ne ugrožavam slobodu.

Sa svih strana mediji, nevladine organizacije, političari, svi nas pozivaju da pazimo i da budemo politički korektni, a niko nas još nije pozvao da međusobno razgovaramo kao ljudi.

Tamara Skrozza
**Hajde da
razgovaramo
kao ljudi**

O devedesetim...

Moja životna namera nije bila da postanem novinar. Studirala sam istoriju umetnosti i planirala da se njome bavim. Kada sam devedeset druge zbog studija došla iz Sombora u Beograd, desila se velika pobeda Miloševića na izborima, ali ja u tom periodu nisam bila zainteresovana za ono što se dešava. Smatrala sam da interesovanje za politiku nema smisla u situaciji u kojoj ćemo se klati narednih sto godina. Sve do devedeset šeste smatrala sam da kao pojedinka ne mogu ništa da uradim. Postala sam leš koji hoda i prepostavljam da je to bio slučaj sa većim delom moje generacije. Moji drugovi su odlazili u ratove i ginuli. Deo moje porodice bio je u Hrvatskoj, deo u Srbiji. Sve što se dešavalо proživljavala sam sa puno neprijatnih epizoda. Na primer, dosta ružnih reči rodbine bilo je upućeno mom ocu koji je Hrvat. Sećam se da me jednog dana pozvao i predložio da uzmem mamino, srpsko prezime da ne bih imala problema u Beogradu. Pamtim da devedeset pete, kada su Srbi bežali iz Krajine, a neljudi ih gađali izmetom i kamenjem na autoputu kod Siska, pet dana nisam izlazila iz kuće jer sam osećala sramotu. Prijatelji su mi govorili da to nema veze sa mnom, a ja sam pokušala da im objasnim da jedni *moji* gađaju druge *moje*.

Ličnu renesansu doživila sam tokom protesta devedeset šeste. Jedne večeri vraćala sam se iz biblioteke, a na uglu Kolarčeve i ulice Srpskih vladara uhvatila me masa. Sećam se huka koji je proizvodila masa, ponekog zvižduka. U to vreme bila sam općinjena Robespjerom (čak sam njegovu sliku držala u sobi), pa me sve asociralo na Francusku revoluciju. Odjednom, smatrala sam svojom dužnošću da svakog dana budem na protestima. Sve sam to junački podnosila: imala režim ishrane, dnevnu satnicu, čitav moj život bio je prilagođen protestima. Sećam se da smo dolazili u tri ujutro jer su kamere RTS-a snimale u to vreme da bi pokazale koliko malo ljudi ima.

Iako mi je tada bilo već dvadeset četiri godine, svemu sam prišla veoma detinjasto. Sada mi izgleda smešno, ali bila sam uverena da će nam jednog dana neko podeliti oružje i da ćemo ići *ćebetom na tenk*. Bilo je i neke vrste ludila. Recimo, kad Čeda Jovanović (koji je tada bio nešto potpuno drugo), sa bine ispred Filozofskog fakulteta kaže: *Pomaže Bog!* ja sam punog srca odgovarala: *Bog ti pomog'o!* i mislila: *Daj mi brate pušku!*

Jednom prilikom je rekao: *Pričaju ljudi da revolucije jedu svoju decu. E pa, ovaj put, mi ćemo pojesti revoluciju.* Šta god neko danas mislio o tim godinama, za mene kao građanku ove države to je zaista bila revolucija koju sam ja tada pojela.

Protesti su bili moja renesansa a Peti oktobar moje drugo rođenje. Sećam se da sam tog dana sa maramom preko usta prolazila gradom, Skupština je još uvek gorela, nemiri po ulicama su trajali, a na Terazijama se odvijala neverovatna scena. U bašti pivnice sedeli su ljudi sa maramama preko lica (ponekad ih podignu kako bi popili pivo), a na pet metara od njih je parfimerija Marka Miloševića potpuno razbijena, razvaljena i na zidu te parfimerije piše: *Žali se tati.*

Pomislila sam: *Dobro, zapalili smo šta smo imali, završili smo, žali se tati, jasno je - gotovo je!* Jednostavno, ljudi sede i piju pivo, život ide dalje.

Šta god neko danas mislio o tom protestu, za mene kao građanku ove države taj protest je zaista bio revolucija koju sam ja tada pojela.

O profesionalnom i društvenom angažmanu...

Moj društveni angažman počinje nakon protesta. Mržnja (zaista nemam drugu reč), koju sam osećala prema Slobodanu Miloševiću je eskalirala i morala je negde da izade. Kao buduća istoričarka umetnosti, nisam videla da to ikako mogu. Prestala sam da učim, stavila tačku na taj period života, znala sam da moram da se angažujem, ali - nisam znala kako. U to vreme sam slušala *Radio Indeks*. Znala sam da imam prijatan glas i da bih tamo mogla da budem spikerka. Kada su raspisali konkurs za novinare, ja sam otišla, ali opet sa idejom da budem spikerka. Međutim, shvatila sam da sam kao spikerka razglas za nešto što drugi govore. To mi nije prijalo. Počela sam da radim i kao novinarka. Dešavalо se da dobijem teme koje me zanimaju: reportaža iz gej kluba ili poneki razgovor sa feministkinjama, ali vrlo sporadično.

Danas, kada imam bogato novinarsko iskustvo, veoma sam skeptična kad se u profesionalnom smislu bavim ljudskim pravima. Naprosto, kad napišem tekst kome je osnovni cilj emancipacija grupa koje su ugrožene,

mislim da to nema efekta. Ono što ima efekta je - lična misija. Dakle, ja kao osoba odlazim na određeno mesto i pričam određenim ljudima o određenim stvarima. To ne spada u novinarski posao, ali zahvaljujući tome što sam novinarka imam dovoljno vremena da se i time bavim. Glavna stvar koju radim tiče se feminizma koji je u javnosti potpuno neprimetan.

Zato putujem u redakcije po gradovima u Srbiji i pričam sa novinarkama u neformalnom okruženju, na primer - u kafani. Sedimo, pijemo kafu i pričamo o našim problemima. Pričamo iz pozicija žena: ko nam čuva decu, kako na nas kao na žene gledaju u redakciji, o feministizmu. Tema feministizma je uvek zanimljiva. Recimo, novinarke (koje spadaju u neku vrste elite u mestima u kojima rade), često postave pitanje: *Kako si feministkinja kad si našminkana?* Volim kada mi postave to pitanje, a odgovaram svojom pojavom. To je dovoljno da znam da sam svoju misiju završila, jer sam sigurna da je bar jedna žena promenila stav o feministizmu. Ona će svojoj mami, komšinici i drugarici reći da je upoznala jednu feministkinju koja nije protiv šminke. To je dovoljno. Nemam način evaluacije za to što radim, ali imam utisak da se poruka o feministizmu geometrijskom progresijom proširila.

U mom CV-ju neće stajati: *Širila je glas o feministizmu*, ta epizoda mog života potpuno je nevidljiva i nepoznata, ali znam da kada bi svaki novinar u ovoj državi, svaki aktivista nevladine organizacije, svaki građanin ove države, odredio neku temu za koju smatra da će imati dovoljno energije da je iznese i da jednom godišnje odu u neku Mrdušu Donju ili u neku beogradsku kafanu i tu ideju ispriča jednoj osobi, zamislite koliki bi to krug bio. Treba reći svom komšiji šta je problem ljudi sa invaliditetom, komšinici objasniti šta je problem feministizma i statusa žena, svojoj mami reći kakve sve muke muče gej ljude, a ne pričati o ljudskim pravima, o ravnopravnosti, o toleranciji, o konvencijama Ujedinjenih nacija koje garantuju kojekava prava. Ne! Ispričaj da čovek sa invaliditetom ne može da uđe u kafanu, ispričaj da je u Srbiji problem ako žena zadrži svoje prezime, ispričaj da gej muškarac ne može da kaže svojoj majci da je gej. Ispričaj jednoj osobi i tvoj život ima smisla, bez obzira da li si novinar ili aktivista ili kasirka ili frizer.

Mislim da su reči kao: aktivizam, ljudska prava, participacija i druge - istrošene. Na tim rečima su se izredali svi, a one su važne samo na

tranicama ličnih CV-ja aktivista ili aktivistkinja čije reči dopiru do ograničenog i odabranog kruga ljudi. Zbog te zatvorenosti verujem da novinari nemaju šta da pričaju sa aktivistima, niti aktivisti sa novinarima, niti političari sa aktivistima i novinarima koju god kombinaciju da napravite u tom grupnom seksu među njima. To su potpuno besmisleni odnosi. Moramo da idemo napolje, da se obraćamo ljudima koji imaju formiran stav ali ne znaju da ga imaju. Ljudi prihvate nešto na gotovo - čuju da su sve žene kurve, gej muškarci bolesnici koje treba pobiti, ljudi sa invaliditetom škart prirode, da Romi smrde i još hiljadu i jednu stvar koja postoji u okruženju svakog od nas.

Svojom ličnom misijom smatram to što rodbini objašnjavam da ja svoje prezime nikada neću promeniti, da nema cene, da nema muškarca, osobe, ideologije, nema šanse da ikada promenim svoje prezime. Ponosna sam što svojim sestrama objašnjavam da ne moraju da se udaju, da to nije svrha postojanja, da ne moraju da imaju decu, da ja neću da se ubijem ako ne budem imala dete, da život nije besmislen ako nisi ostvarena na svim planovima.

O ljudskim pravima...

Izbegavam termin *ljudska prava*, mislim da ga je mnogo ljudi zloupotrebilo i da je to termin rezervisan za mudre priče na mudrim okruglim stolovima, čini mi se da iza fraze *ljudska prava* (u ovdašnjem kontekstu) ne стоји više ništa. Ja znam šta su ljudska prava po knjizi, ali šta je danas ljudsko pravo u praksi? Zato se ne bavim ljudskim pravima, bavim se životima ljudi oko sebe. U tom smislu, kao i u smislu izbora profesije bila sam vrlo sebična. Prema nekim stvarima sam veoma ostrašćena. Kada sam ostrašćena to znači da imam energiju, a ako imam energiju, dalje tu energiju kanališem prema nečemu što je pozitivno. Recimo, najviše me pogađaju prava žena (zato što sam žena) i prava gej ljudi (zato što sam okružena gej ljudima). Znam da su i neke druge grupe ljudi ugrožene, ali sa ove dve sam lično identifikovana – zbog sebe i zbog svojih prijatelja. Smatram da je lična zainteresovanost najbolja motivacija koja daje puno snage i energije.

...
Tekstovi u kojima se bavim ženama ili gej ljudima su malobrojni, zato te teme provlačim kroz sve svoje tekstove. Kad god mogu, dotaknem nekog iz crkve, jer ono što govore i pišu o gej muškarcima i ženama, nešto je od čega se i papir raspada. To su stvari o kojima naša javnost uopšte i ne zna.

Kada su u pitanju žene trudim se da koristim rodno senzibilan jezik, trudim se da emancipujem neke žene, da ih nagovorim da govore, volim da imam sagovornice.

O sopstvenom patentu...

Način na koji se prenosi ideja veoma je važan. Ja bih svoj način patentirala, veoma sam ponosna na njega. Svojim aktivizmom nazivam vrstu angažovanja koju nijedna nevladina organizacija ne bi tako nazvala. Ne zato što sam pametna i bolja od drugih, već zbog toga što imam strast u vezi sa određenim temama. Ja, sa svom strašću koju imam, idem i širim dobar glas svuda kud god mogu, i verujem da kada bi svi to radili brzo bismo došli do društva o kome sanjamo.

O Severini i Gej paradi...

Potpuno sam fascinirana činjenicom da u Hrvatskoj pevačica Severina iz nekih svojih razloga poteže temu veštačke oplodnje. Ona usred koncerta poziva premijerku da promeni zakon *ako ima muda*. Ja sam bila presrećna jer je ona to uradila i očajna jer sam shvatila da Svetlana Ražnatović nikada neće izaći i reći premijeru Cvetkoviću da uradi nešto za pravo žena *ako ima muda*.

Maštam o tome da kada bih ja mogla da napunim *Marakanu*, pola Srbije bi bili feministkinje i feministi, a *Gej parada* bi bila održavana svaki drugi dan jer bih ja sve svoje snage posvetila tome. Ali, na *Marakanu* dolaze ljudi koje ja sigurno neću sresti u nekom ličnom kontaktu. Upravo zato, trudim se da svim ljudima koje sretnem prenesem nekoliko rečenica koje imam da im kažem.

O političkoj korektnosti...

Politička korektnost je još jedna stvar za koju verujem da se potpuno izlizala. Zaista ne znam šta je politički korektno. U smislu novinarske etike znam kako određene grupacije oslovljavam, koristim rodno senzibilni jezik, neću napisati *premijer* ako je u pitanju *premijerka*, ali politička korektnost u smislu opsesivne pažnje da stvari nazovam mudrim imenima zato što neko pogrešno oslovljavanje može da bude loše

protumačeno - dovodi me do ludila. Problem je sadržinske prirode. Šta jednom Amerikancu znači što *crnca* nazove *afro-amerikancem*, ako je u suštini rasista. Šta vredi ako neki muškarac kaže da je feminist i izgovara priču koja je radikalno šovinistička. Ne daj Bože da neko javno izgovori domaće nazive za polne organe jer bi u nekom kontekstu to moglo da bude protumačeno na ovakav ili onakav način. Ako bismo bili politički korektni sa svime što korektnost danas podrazumeva - niko nas ne bi čuo ni video. Ne znam da li sam politički korektna, ali verujem da sam pristojna.

A pristojnost je da ljudima ne ugrožavam slobodu. Sa svih strana mediji, nevladine organizacije, političari, svi nas pozivaju da pazimo i da budemo politički korektni, a niko nas još nije pozvao da međusobno razgovaramo kao ljudi.

Kada razmišljam o herojima, najbliža mi je definicija čojsstva i junaštva. Čojsstvo znači braniti druge od sebe. Tu si heroj. Ako uvek imaš neko opravdanje da moraš nešto da radiš, da moraš da ostvariš neki cilj i onda ideš i gaziš ljude, nisam sigurna da je to heroj.

Nadežda Milenković
Komunikacija
je ljubav

O marketingu...

Marketing je oblast u koju sam ušla i logično i slučajno. Sve je počelo okupljanjem grupe ljudi koja je sprovodila projekte vezane za decu i pravljenjem plakata sa edukativnim sadržajem. Ideja je bila da to što se na njima vidi, dobro komunicira sa onima koji ga gledaju. S obzirom na to da se profesionalno bavim prevaspitanjem lica a da je marketing bio nešto što umem da radim, ja sam te dve ljubavi spojila i počela da se se prevaspitanjem bavim kroz medijske kampanje.

O komunikaciji...

Ključ dobre komunikacije između neke ideje i ostatka društva je - ljubav. Ako se neka poruka šalje u etar (svejedno da li se radi o proizvodu ili ideji), onaj koji je šalje udvara se osobi koja treba da ga čuje. Ali, udvaranje ne sme da bude lažno, poput: *Jao, što danas lepo izgledaš*, a da u sebi misli: *Koja krava, jebote*. Ne. Mora da postoji želja da se toj osobi nešto kaže, da ona primeti da je nekome zaista stalo do nje. Sa druge strane potrebno je da nekome bude veoma važno to što govori, kako bi uspeo da pronađe ključ dopiranja do druge osobe. Udvaranje se ne dešava tako što neko govori o sebi samom, o tome kako je lep i pametan ili time što pokazuje kako je lepo vaspitan. Udvaranje je mnogo kompleksnija stvar.

Sećam se zanimljivog istraživanja sa anketarima i ljudima koji su anketirani. Jedna grupa anketara je dobila zadatak da samo postavi pitanje i da se složi sa dobijenim odgovorom, dok je druga grupa imala zadatak da nakon odgovora dâ svoje mišljenje. Kada je ispitivanje završeno, anketari koji nisu dali svoje mišljenje, ocenjeni su kao lepo vaspitani, obrazovani i fini, dok su druge ocenili sasvim suprotno. To pokazuje da je u marketingu najteža stvar menjanje stavova ljudi. Velika je stvar da se na početku shvati da nije moguće dopreti do svih, već da je tajna u određivanju do kog dela populacije poruka treba da stigne, da se razmišlja o načinu kako se nekome konkretno obraća. Recimo, treba da se zamisli veoma konkretna osoba, da se razmišlja šta bi ta osoba rekla na ovo, kako bi odgovorila na ono. Velika verovatnoća da će poruka dospeti do većine, jeste u tome da se kroz nju najintimnije obrati samo jednoj osobi.

Nažalost, veliki broj društvenih kampanja rade ljudi koji imaju intelektualnu pretencioznost ili preziru ljude, a gde ima prezira nema udvaranja. Uspeh Socijalističke partije Srbije tokom devedesetih leži u udvaranju. Dok je Sloba govorio da je ovdašnji narod nebeski i da ga zato ostatak sveta ne voli, dok je govorio kako smo svi mi ovde lepi, pametni i divni i da su zato svi protiv nas. Činjenica je da je Sloba krao na izborima, ali je paralelno imao i veliku podršku, samo zato što je ljudima slao tu predivnu poruku da su oni sjajni i zanosni i rekli su:

Vidi kako je on divan čovek kad vidi kako sam ja divan.

Za to vreme, opozicija nam je govorila: *Pih, bre, koja ste vi đubrad, zar ne vidite šta vam ovaj radi?*. Između poruke da sam glupa i poruke da sam od boga izabrana, pogodi koja mi se više dopada?

O porodici i politici...

Kada se desio čuveni deveti mart, otišla sam na Trg da čujem šta govorи Vuk Drašković. Međutim, kada je sve počelo onako ludački, kada je bačen suzavac i uključen šmrk, kada su ljudi počeli da trče i padaju, ja sam dobila nervni slom. Sela sam i toliko plakala da su se ljudi oko mene okupljali i mislili da sam povređena. Nisam mogla da verujem da se to dogodilo, da se to dešava u mojoj zemlji. Od tog devetog marta počela sam (prvi put u životu), da pratim novine i slušam vesti, bio je to prelomni trenutak jer je pre toga sve bilo drugačije, znala sam da se desila Osma sednica, pojavio se Sloba, ali se nisam upuštala u priču. Ranije sam sve to gledala na vestima, činilo mi se dalekim. Celog života nisam poznavala šrtrebere, nisam poznavala ljudе koji su hteli da uđu u partiju. Moji roditelji su bili na rukovodećim mestima, ali nisu bili članovi partije. Ja sam imala taj kućni primer da to ne mora da bude tako. U mojoj porodici nije bilo ni članova partije ni disidenata. Slavili smo slavu uz obaveznu opomenu da to ne pominjem učiteljici i drugoj deci. Politika se pominjala ili u vicevima ili kroz šifre, zapravo, ona nije bila životna celina. Generacija kojoj pripadam živila je u političkoj zavetrini, nas politika nije zanimala, mi nismo imali odnos prema otporu. Najveći otpor je bio kad nas odvedu na doček druga Tita, a mi odemo negde drugde. Meni je bilo svejedno, nisam imala odnos prema Titu. Moja baba je imala odnos prema Jovanki, stalno je govorila: *Vidi je, ko kraljica.*

Moja mama je prestala da se bavi politikom kada je kao mlada članica SKOJ-a ispiričala dva politička vica (i do dobra), pa su je izbacili. U svemu tome, njen drug Vesa je jedini branio tako što je osporavao da je ona uopšte pričala te viceve. Zapravo, sve vreme je muvao da bi je na kraju oženio.

Odrasla sam uz dve žene, moje dve babe, koje su bile stvarni donosioci odluka, pokretači svemira, a dede su bili dvojica simpatičnih čovečuljaka koji vole svoje žene. Ni ostatak moje porodice nije bio po standardima. Otac nije voleo fudbal, išao je na pijacu i u radnje, obožavao ogovaranja i imao savršene tehnike kako da podstakne žene iz komšiluka da mu svašta ispričaju. Majka je bila zaposlena žena koja je kuvala samo vikendom dok smo ostalih dana bili najveći potrošači gotovih jela firme 29. novembar. Na kraju je otišla u Kuvajt na privremeni rad. Ja sam mislila da ceo svet tako funkcioniše. Mislim da je porodica veoma bitna, važno je šta se u njoj govori, jer deca se opiru vaspitnim metodama, ali slušaju šta roditelji imaju da kažu.

O knjigama...

Kada sam pisala knjigu *Kako da najlakše upropastite rođeno dete* (koje je bazirana na mom ličnom iskustvu i na iskustvu ljudi koje sam znala), bilo mi je najslađe kada su mi ljudi prilazili i govorili: *Jao, moja majka je bila baš onakva kako ste opisali*. Svi tu ljudi nisu prepoznavali sebe, nego svoje roditelje. Vaspitne mere se tako i prenose, sa kolena na koleno, kroz glupe rečenice tipa: *Budi dobar i lepo se provedi*, što je u sukobu jedno sa drugim. Ali, mi nikada ne vidimo da smo deo svega toga.

O usvajanju...

Svuda, pa i kod nas, postoji društvena klima kroz koju usvajaš šta je prihvatljivo a šta nije. Ovde je dvadeset godina promovisan model bahatosti, tako da su svi događaji na jednoj istoj liniji, počev od sloganata: *Naš je heroj Ratko Mladić do Pravde za Uroša*. Ovde stalno postoje neki ljudi koji su slavljeni. To je deo sistema. Dovoljno je da se setimo da je Arkanova svadbu prenosila televizija, i ko je cupkao na koncertu Arkanove udovice zvane Ceca Ražnatović koji je plaćen državnim parama. Ako

država nju uspostavi kao ikonu i plati joj da peva za Novu godinu, ona je poslala jaku poruku javnosti. Nažalost, kod nas stalno postoji repliciranje - jedni kažu Srebrenica, a drugi odmah Bratunac. U ovoj državi se dvadeset godina branimo tako što tučemo, ubijamo, krademo, a kroz medijski sistem uspostavimo da je OK uneti u kuću oplačkanu belu tehniku sa ratišta, onda nije čudno zašto neki bilmez tuče svoju nastavnicu. Ovde je nedostajao neko ko bi van porodice davao modele ponašanja.

...

Generalno, sve funkcioniše po sistemu nagrade i kazne. Setimo se kad su uveli kazne za nekorišćenje pojaseva u kolima - svi su se vezivali. Drugi način je dobra ponuda. Kada su devedesetih uveli privatne autobuse u Beogradu, u istom danu ljudi koji su se gurali po državnim postali su fini, stajali u redu da uđu, sedeli su i znali su da je to jedan lep, čist autobus, a tu je bila i stjuardesa koja ti ponudi bombonu. U jednom danu mi smo promenili način na koji stojimo na stanici i na koji se vozimo u autobusu.

O herojima...

Kada razmišljam o herojima, najbliža mi je definicija čoštva i junaštva. Čoštvo znači braniti druge od sebe. Tu si heroj. Ako uvek imaš neko opravdanje da moraš nešto da radiš, da moraš da ostvariš neki cilj i onda ideš i gaziš ljude, nisam sigurna da je to heroj. Moji idoli su bili pisci. Veoma dugo sam imala nekritički odnos prema pisanju i smatrala da je svaka knjiga vredna ako je već objavljena i da ja to moram da pročitam. Tek posle fakulteta dala sam sebi pravo da ne moram svaku knjigu da volim. Danas mi je jedino važno da me knjiga učini boljom, da sam ja bolja osoba nego što sam bila pre te pročitane knjige.

O društvenom angažovanju...

Nedostatak kampanjâ koje nekoga mogu da pomere, podstakao me je da se društвem anagažujem. Sa druge strane kampanje koje rade neka ministarstva, potpuno su promašene. Evo, recimo kampanja jednog ministarstva: *Zaustavimo trgovinu ljudima*. Pa kako ja da je zaustavim? Malo sam se nerviranla, budуći da znam kako može. Sve te teške teme o kojima pričamo, trgovina ljudima, nasilje, agresivno ponašanje, moraju da budu obrađene na jedna *strejt* način, da budu razumljive, da idu u medije, a ne u brošure i istraživanja koje niko ne čita i koje ne ostavljaju trag u široj društvenoj zajednici.

...

Pomalo je čudno, ali ja sam sa dvanaest godina znala da želim da radim u popravnom domu. Postojala je neka pretencioznost da nešto mogu da menjam, da pomognem. To me nije napustilo, i danas me vodi ista ideja, isti drajv, želja da pomognem nekome da izađe iz problema.

...

Sebe bih svrstala u opciju kritički-politički. Kritički se odnosim prema ljudima i partijama koji imaju neke ideje, a nekritički prema idejama. Kada kritkujem, nikada me nije strah. Takođe, nikada nisam imala problem sa doslednošću. Nešto može da me demotiviše, ali ne toliko da izgubim ideju i vrednost. U svom kupatilu imam kuvaricu (vezla je baka moje drugarice), na njoj piše: *Život to su listovi u knjigi života nastoj da ih ispiše samo dobrota*. To je prva i poslednja stvar koju vidim svakog dana i to je moja mantra da pazim na ne budem ne-dobra.

...

Demokratska vlast u Srbiji je vrlo so *called* demokratska. Nema institucija, nema javnog mnjenja, nema pravih zaštitnika građana. Sve izgleda kao jedna velika, oronula zgrada. Nekih pomaka ima, ali nema sigurnog pravca, nema stvarne brige o društvu. Ovde uvek pričamo o vlasti, a ne pričamo o društvu.

Moja potreba da se društveno angažujem proizlazi iz činjenice da ne verujem u velike reči i bombastične izjave tako lako. Kada ih čujem znam da je u pitanju demagogija, iza njih najčešće nema ničega. Ali, ako prepoznam ideju sa kojom se načelno slažem, kada proverim koliko oko nje ima praznih reči, uvek pomislim: Hajde da vidimo šta može da se učini! Pri takvoj odluci, uvek vodim računa da se ideja poklapa sa vrednostima koje sama zastupam i da mogu njome da se bavim kroz oblasti u kojima sam stručna.

Biljana Stojković
**Plašim se
velikih ideja**

O društvenoj podeli rada...

Primetila sam nešto veoma važno: osobe koje su glasne u zastupanju određene ideje često je svode na banalnost. To nije loše, jer da bi većina razumela ideju ona mora biti pojednostavljena. Ali, kada se neko nađe na poziciji da ideju direktno zastupa, upada u opasnost da je pojednostavi do besmisla. Sa druge strane, puno ljudi uviđa da stvari nisu tako jednostavne, uključuju se u ostavarenje ciljeva na konkretan način i zato sam čvrsto ubedjena da su oni koji šire ideju jednako važni kao i oni koji je zastupaju. Zapravo, to je piramida na kojoj neko na vrhu zastupa ideju, a ostali rade na njenoj realizaciji.

Moja potreba da se društveno angažujem proizlazi iz ovakvog opažanja, jer ne verujem u velike reči i bombastične izjave tako lako. Kada ih čujem znam da je u pitanju demagogija, iza njih najčešće nema ničega. Ali, ako prepoznam ideju sa kojom se načelno slažem, kada proverim koliko oko nje ima praznih reči, uvek pomislim: *Hajde da vidimo šta može da se učini!* Pri takvoj odluci, uvek vodim računa da se ideja poklapa sa vrednostima koje sama zastupam i da mogu njome da se bavim kroz oblasti u kojima sam stručna.

O devedesetim...

Najviše me boli diskriminacija. *Background* u kome sam rasla doprinoeo je toj senzibilizaciji, vreme sedamdesetih, osamdesetih, činjenica da nisam imala pojma da li je neko od mojih drugova Hrvat, Musliman ili bilo šta drugo. Devedesetih je odjednom došlo vreme u kome su neke odrednice postale važne. Sve mi je to bilo čudno jer sam odrasla u prilično apolitičnoj porodici. Tih devedesetih prvi put sam se susrela sa promocijom velikih ideja kao što su *srpstvo i pravoslavlje*. Primetila sam kako se jedna homogena sredina raslojava, kako postaje važno šta ko misli, politička pripadnost postaje izuzetno važna. Recimo, bila sam maturant kada se na Terazijama dešavala čuvena *Plišana revolucija* dok je Sloba držao govore na Ušću.

U mojoj gimnaziji đaci su počeli da se dele: oni koji odlaze na mitinge i oni koji ostaju na časovima. Ja sam bila na Terazijama jer sam prema

zašto moram da mrzim svog dečka Hrvata a da mi do pre mesec dana to nije bilo važno. Morala sam da učestvujem u svemu što se tome protivi.

Tada sam počela da se pitam šta ljude opredeljuje i shvatila da su na početku u pitanju samo nijanse, fini prelazi koji se teško prepoznaju. Recimo, u nekim porodicama su postojali mali nacionalistički putokazi, koji su usmerili na određene putiće koji su se kasnije trasirali u autoputeve. Prepoznavanja ovih nijansi mi je bilo utoliko teže što je moja porodica bila tradicionalna, ali nikada nije bilo širenja mržnje prema drugima. Moj tata je bio izrazito protiv Slobodana Miloševića, nije glasao za njega i neprestano je govorio da je to čovek koji će upropastiti Srbiju.

Danas, kada razmišljam kako sam ja krenula levo, a neki moji prijatelji desno, kada pokušavam da razumem pomenute nijanse u vaspitanju, primećujem da je formalno obrazovanje veoma važno. Na primer, kada sam upisala *Biološki fakultet* počela sam da artikulišem stvari. Pre toga, ja sam po nekom sopstvenom osećaju krenula na jednu stranu, ali nikada nisam razmišljala kako sam i zašto izabrala taj put.

O biologiji...

Fakultet je bio važan jer sam shvatila koliko je biologija kao nauka uticala na društvo. Biologija je bila anatemisana kao podloga za razvoj fašizma jer je bilo ljudi koji su je na takav način prepričavali, koji su tumačili biološke razlike među ljudima i definisali da neke ljude treba eliminisati. Sve mi je to pokazalo da postoje dva načina razumevanja i da postoje ljudi koji na drugačije tumače određene stvari. Zato volim ono što je Darwin govorio, da smo svi različiti, da niko nije različitiji od drugih i da niko nije važniji od drugih. Prema tome, u društvenom kontekstu, svako ima jednakopravo kao i neko drugi. Ali, ja sam tek kroz školovanje počela tako da razmišljam. Recimo, kada sam shvatila da je nacija politička konstrukcija, da nije biološka datost, vremenom je počelo da mi biva besmisleno razmišljanje u kontekstu nacije. To nema veze sa ljudskom vrstom. Sledeći stepenik je bio razumevanje za ljude koji drugačije misle.

O kritičkom mišljenju...

Sebe vidim kao osobu koja neprestano ukazuje da je obrazovanje ono što nas opredeljuje. Međutim, današnje obrazovanje ne razvija kritičko mišljenje i otpor prema autoritetima, dok naučno mišljenje predstavlja kao neoborivo. Kada postoji kritičko mišljenje, onda se u pitanje dovodi svaki autoritet, shvata se da autoritet mora da se zasluzi, a ne da postoji jer je neko na nekoj poziciji. Svaki naučnik može da lupi glupost, ali zašto bih se ja složila sa tom glupošću. Autoritet ne doživljavam kao nekoga ko je meni nadređen, koga moram bezuslovno da ljubim, volim i celim. Kao i svaka druga osoba, autoritet je neko ko ima mnogo mana, ali ko pokazuje da je ispravan čovek, pun empatije, spreman da pomogne i da ga kao takvog nazovemo autoritetom u privatnoj, a ne javnoj sferi.

O klerikalizaciji...

Klerikalizacija obrazovanja je bila prva priča sa kojom sam izašla u javnost. Sve je bilo inicirano *Rezolucijom Saveta Evrope o opasnostima kreacionizma u obrazovanju* koju Srbija nije potpisala. Ta *Rezolucija* je ukazala kako religijska ideologija unutar školskog sistema može da ugrozi demokratiju i ljudska prava. Tada sam napisala članak u listu *Danas*, pa još niz tekstova. i reakcije su usledile. Ono što vidim kao opasnost klerikalizacije jeste da se ideologija nametne kao pravac. Kod ideologije, političke ili religijske, ne postoji drugačiji način razmišljanja, nema tolerancije. Takođe, opasno je ako se religija prepiće sa svakim državnim pitanjem, ako je religija jedini ideal na osnovu koga se sve ostalo određuje. Ja poštujem ljude koji su religiozni, ali želim da i mene poštuju jer nisam religiozna. Kada crkva ima previše uticaja, eliminiše se kritičko mišljenje, rešavanje svega se poverava *onom gore*. Ali, svaka država (kao i naša), voli da se udruži sa Crkvom, a svaka vlast teži da bude neupitni autoritet.

...

Ne kažem da su ateisti dobri ljudi, a religiozni loši – svakakvih osoba ima na obe strane. Ali, ako si u religiji (sasvim sam sigurna da se religiozni ljudi neće složiti sa mnom), nameće se jedan sistem vrednosti i misliš da je to jedini pravi model, prava istina. Zapravo, čim upadneš u takvu priču, upadneš u ušančeni vrednosni sistem. Različiti ateistički filosofi govore

upravo o tome da religiozan čovek pred sobom opravdava svoje postupke i budući da to radi u ime višeg dobra. Ima puno religioznih ljudi koji stvari sagledavaju jasno, dobronamerno, razumeju da njihova religija nije u suprotnosti sa drugima. Ali, sveukupno, njih je malo jer im je potrebna ogromna snaga uma da budu van zatvorene religijske priče.

O stegama i oslobođanju...

Kad sam bila mala, mama i tata su govorili da treba da budem muško. Rasla sam u tradicionalnoj sredini, u kojoj svako ima svoje određeno mesto. Ali, u nekom trenutku počneš da bežiš iz te sredine, posebno ako postoji ideja šta želiš sa svojim životom. Dalje oslobođanje desilo se sa bekstvom od *mainstreama*, kroz druženje sa ljudima i grupama koje se ne ukapaju. Sa njima sam počela da idem svojim putem i da razumem da mi je neka društvena uloga nemetnuta i da se ne uklapam baš najbolje. Na sve to se nadovezalo ratno ludilo. Mnoge stvari su mi bile nejasne, ali nikako nisam razumela ratište i krv. U tim trenucima bio je važan moj ateizam, jer mi je bilo lako da razumem raznovrsnost, nisam bila opterećena određenim načinom mišljenja.

O vaspitanju...

Od devedesetih naovamo učeni smo da ako se sa nekim ne slažeš, raspališ po njemu, da ako ti se neko ne sviđa – ubij ga, zakolji ga. Nažalost, većina dece koja je rasla tokom devedesetih, društvo razume na taj način. Zato, čvrsto verujem da je vaspitanje deteta odgovorna stvar koja određuje čoveka, njegove privatne emocije, probleme, načine na koje on shvata svoju odgovornost, koliko će dete biti srećno samo sa sobom.

Imam iskustva koja su me uverila da čovek može
da izgubi temelj u sekundi. Moji su se roditelji
razveli pa sam videla tu veliku ljubav koja
nestaje. Moj tata je umro nakon što ga je za samo
devet meseci odneo rak. Imam distancu prema
bolu i patnji, ne mogu da patim zbog toga što sam
se preselila iz Mostara u Niš, a da ne mislim na
ljude koji su četiri godine živeli u opkoljenom
Sarajevu. Nisam moglada pravim bluz
nad vlastitim životom.

Jelena Višnjić
Nema
završenih priča

O revoluciji i Vesni Pešić...

Volim da menjam, reformišem, volim da budem na ulici kada se dešava revolucija. Volim građansku svest kao instrument delovanja. Pomalo volim i opasnost, konfrontiranje policiji. Nisam mogla da zamislim ljude koji u vreme najveće represije nisu bili na protestima. Meni je bilo dvadeset godina, nisam imala kritičku distancu niti sam verovala u poraze. Moj tadašnji dečko bio je lud za Vukom Draškovićem, dok sam se ja učlanila u *Građanski savez Srbije* i trajno zaljubila u Vesnu Pešić. Još uvek na zidu sobe imam fotografiju na kojoj sam sa Vesnom Pešić i Zoranom Živkovićem koji sada (moram da priznam), izgleda mnogo bolje. Kod Vesne mi se dopala pamet. Ona je u akademskim krugovima, a ipak razmišlja živo i realno. Volela sam i knjigu *Možeš ti to, Vesna, možeš*. Stajala je pored kreveta, zajedno sa *Sto godina samoče*. Obema sam se često vraćala. Očaravao me je i njen ljubavni život, ali iznad svega hrabrost da bude svoja. Volim i te njene ljubavne priče, važne su mi žene koje imaju zanimljive ljubavne živote, to mi daje krvotok.

Volim da pravim razne izvore haosa u svom životu, ali nikada nisam dozvolila da moj haos dodirne drugog. Vrlo sam profesionalna i verujem u podelu rada i dobro delegiranje.

Ipak, haos daje impuls mom životu. Mislim da u uređenom sistemu utrnu čula. Nešto od mog revolucionarnog duha je ostalo, a nešto je otišlo sa nizom razočarenja.

O kraju...

Ne verujem u završene priče, čini mi se da su ženska prava ona koja se najlakše dobiju i gube.

O mestima...

Moji roditelji su živeli na raznim mestima. Ja sam rođena sam u Zrenjaninu, a moje detinjstvo i period adolescencije provela sam u Mostaru zbog oca koji je bio pilot. Moj brat se uvek šali da je moje i njegovo ludilo rezultat sudara planine i ravnice. Mislim da ima u tome neke istine. Jer, kada mislim o sebi, čini mi se da sam razapeta u krajnostima, kao da su me bosanska planina i vojvođanska ravnica proizvele da živim u sudarima sa

Bilo je divno odrastati u svetlostima i bojama Mostara. Ima nečeg u mostarskoj različitosti. Moje su najbolje drugarice bile Bošnjakinje i Hrvatice, nikada se nije razmišljalo o tome. To je grad u kome istovremeno čuješ zvuk pravoslavne crkve, katoličke crkve, džamije. To je bilo vreme u kome se nije razmišljalo o razlikama. Volela sam te sudare između Istoka i Zapada. Leva i desna obala, zelena Neretva. Ukus nara. Blizina mora. Jadranska klima. Stalni prelazak granica, kada sa jedne strane prelaziš na drugu. Neki pisac je već rekao: *Nema nijedan grad svetlost kao Mostar.*

Danas mi je žao što, zbog preseljenja u Srbiju, nisam završila čuvetu mostarsku gimnaziju *Aleksa Šantić*. Ja sam dete međunacionalnog braka, tata je bio Hrvat, mama Srpskinja. Početkom rata, tata je odlučio da se preselimo u Srbiju. Jedanaest godina sam živela u Nišu i taj prelaz bio je veliki kulturni šok jer nisam imala nikakve veze sa južnom Srbijom.

O porodici...

Bezuslovnu porodičnu ljubav dala mi je slobodu i naučila da sam sama sebi najveća investicija. I zaista, oduvek sam nepopravljivo verovala da sam ja sama sve sa čime idem kroz život. Sa druge strane, imala sam nekoliko velikih udara koji su me naučili da ništa nije trajno i da moram biti spremna da kroz život gledam otvorenih očiju.

Bila sam vrlo ambiciozna kao dete. Bavila sam se svime: od novinarske sekcije, folklora, čak sam i pevala u horu iako sam potpuni antisluhista. Mama je sedela u publici i davala mi znak kada da pevam. Bila sam i članica pozorišne trupe. Devedeset prve postavljali smo *Antigonu*. Razmišljala sam o njoj i Kreontu, o odnosu vlasti. Međutim, početna ambicija se pomalo izgubila, sada mi je mnogo više godina i neke stvari sam stavila na svoje mesto. Kada razmišljam šta me menjalo, to su pozorišna trupa i ulazak u feminizam.

O temelju...

Imam iskustva koja su me uverila da čovek može da izgubi temelj u sekundi. Moji su se roditelji razveli pa sam videla tu veliku ljubav koja nestaje. Moj tata je umro nakon što ga je za samo devet meseci odneo rak.

Imam distancu prema bolu i patnji, ne mogu da patim zbog toga što sam se preselila iz Mostara u Niš, a da ne mislim na ljude koji su četiri godine živeli u opkoljenom Sarajevu. Nisam mogla da pravim bluz nad vlastitim životom.

Crtice...

Završila sam sociologiju jer sam tražila stvarnost koja će pokriti hiljadu drugih stvarnosti. Želela sam nešto što je živo i aktuelno, nikada nisam volela istoriju, nisam želela da rekonstruišem prošlost.

...

Jedina stvar u kojoj sam bila stroga bili su fakultet i posao, ostalo nije išlo redom kojom je trebalo ići. Važno je da je čovek dobar sam sa sobom i da zna da niko neće nadomestiti tu prazninu. Ne mislim da se neke stvari ne zatvaraju u životu, ne osećam da nešto gubim, osećam da će moj nomadizam trajati celog života. Ja sam vrlo strastvena i verujem u žive susrete i burnu predaju.

...

Verujem da bi od mene ljudi mogli da uče o neposustajanju, o dizanju i padanju. Moj život je bio turbulentan, ali nisam dozvolila da se to vidi. Uvek me podizao lep dan, put u nepoznato, zvuk mora.

...

Mene je oduvek privlačila građanska opcija i aktivizam. Ali, mora da postoji kritička distanca, to je pokretač mog delovanja. U suprotnom nastaje profesionalni i dekorativni aktivizam, kozmetički dodatak državi.

...

Devedeset devede sam bila u Slovačkoj i tamo su nam pričali kao su svrgnuli Vladimira Mečijara a da nije pala kap krvi. Ja sam verovala da sistem u kome smo bili nije mogao da padne bez velikih žrtava. Očekivala sam rumunski scenario, a ne ovako. Milošević je prošao nekažnjeno, lustracija se nikada nije desila. Nisu smeli da se prave kompromisi kao što je Košturnica. On prezire ulicu, a ja ne volim ljude koji svoju borbu ne vode na ulici.

...
Mislim da su mi se uvek dešavale stvari koje sam želela. Možda se nisu dešavale u trenutku kada sam ih želela, ali su se dešavale. To je uvek bila karijera, aktivan život, lep prostor. Uvek sam imala ideju o sopstvenoj sobi, radni sto sa puno knjiga, laptop, lepa terasa, slike sa dragim ljudima i pogled na vodu.

O feminizmu...

Feminizam me naučio politici solidarnosti. Naučila sam da budem solidarna sa svim grupama koje su žrtva opresije. Naučila sam da ne postoji nešto što je univerzalni identitet. Naučila sam da imam pravo na vlastito telo, na vlastiti prostor i pravo na sebe samu.

Feminizam je moj život učinio svrhovitim. Posebno sam ponosna na sopstvenu eklektiku - ja mogu sve. A kad mogu sve, to znači da mogu da sedim i u *fancy* restoranu i u najvećoj birtiji. Mislim da to najviše vredi kod mene. Nisam se dala prevariti i nisam prihvatile standarde grupe kojoj sam lojalna. To što sam aktivistkinja i sociološkinja ne znači da ne mogu da sedim u kafani i lomim čaše na pesme Hanke Paldum. Ja mogu da odem na Cecin koncert, a da deset dana posle toga odem na stajanje za Srebrenicu. Ništa mi nije oskrnavilo moj aktivizam zbog moje eklektike. Plašim se podrazumevajućih obrazaca i zato volim da konstruišem i dekonstruišem realnosti.

Ključna stvar feminizma je stalno prelaženje granica - unutrašnjih i spoljašnjih. Mislim da su žene u Srbiji najhrabriji deo društva, da su jedine transnacionalne, nepatrijarhalne i neprovincijalne.

Veoma je važno dekonstruisati predrasude, na primer: šta znači biti feministkinja. Jedna moja prijateljica, Šveđanka, napisala je knjigu u kojoj sam ja *Sex & City* feministkinja. Kada su me na promociji pitali zašto me ovako nazvala, odgovorila sam: *Zato što imam čarobnu vaginu i čarobni mozak*. Mogu da nosim visoke štikle i da budem *fashion*, a da izgovaram tekst koji je radikalniji od bilo koje druge feministkinje.

O punoći življenja...

Uzbuđuje me promena, put u nepoznato, susreti sa različitim ljudima, noć natopljena dimom i dobrom muzikom, da pijem lepa pića. Kao u romanima Fransoaz Sagan. Nikome se ne izvinjavam ni za šta: ni za osmeh, ni za magistarsku tezu, ni za *styling*. Nema izvinjenja zbog uspeha. Poštujem uloženi rad i trud.

Volim da sa svojim prijateljicama stvaram i radim, volim proces obrazovanja novih mladih žena, umrežavanja, deljenja iskustva. Volela bih da mi život uvek bude sadržajan: da putujem dalje, da širim svoju ideju, da napišem knjigu o sebi samoj, da imam kuću na moru.

Volim da budem angažovana sa ljudima sa kojima mogu da menjam realnost. Možda zato ostajem u Srbiji, ovde još ima puno posla. Najbolje komuniciram sa humorom i cinizmom. Nema vrhovnih istina i zato ne volim ni državu ni crkvu. Jednom sam u srednoj školi pitala: *Profesorka, šta ako ja umrem i odem kod boga, a on ne bude u pravu?* Mogu da budem beskrajno iritantna, ali znam dobro da oslušnem i imam energiju da privučem druge. Ponekad se uplašim da li sam malo površna, ali takva sam, brza sam, i nemam vremena za potpunu dubinu. Ne volim loše potrošeno vreme na poslu, u seksu i na pogrešne ljude.

Najstrašnija posledica devedesetih je što nam je neobično kada se neko smeje. Pored toga, puno je ljudi izgubljeno, puno je duboko nesrećnih.

Strašna je posledica i to što zakoni ne nastaju unapred već unazad, što mora da se desi nešto veoma loše da bi se uspostavilo neko pravilo.

Recimo, na roditeljskim sastancima čitav sat se potroši na to šta deca ne smeju da rade, a taj spisak je samo deo onoga što čini praksu naše svakodnevice.

Milica Krstanović
**U očekivanju
novih glasova**

O nekad i sad...

Nedavno sam prisustvovala jednom građanskom skupu na kome je bilo jedva dve stotine ljudi. Posle svega što sam prošla u poslednjih dvadeset godina, imala sam potpuni *deja vu* i prva stvar koju sam uradila na povratku kući bila je poziv upućen mami i konstatacija da je sve potpuno isto kao i devedesetih. Uvek je postojala ista količina ljudi, uvek ista energija. Nažalost (ili na sreću), od mame sam naučila da ćemo uvek biti na margini i da su protesti devedesetih i petooktobarska revolucija jedine prilike kada nas je bilo u većini. Kada kažem *manjina*, podrazumevam one koji misle kritički, koji štrče u društvu, koji neće da se prave blesavi i da se smeškaju, nego će uvek beskompromisno reći šta misle. Mislim na ljude koji ne glasaju iz interesa, koji su spremni da u zrelim godinama izgube prijatelje ako im se političko mišljenje radikalno sukobi. Naravno, i da stišu nove prijatelje ukoliko im se mišljenje poklopi. Mislim na ljude koji su uvek išli na proteste, uvek se bunili, pristajali da glasaju za luzere ili čuvenu opciju *manje zlo*. A takvi ljudi su u manjini.

O prvom društvenom angažmanu...

Moje prvo javno podizanje glasa bilo je tokom studija psihologije. Jedna od početnih vežbi bila je sociodrama. Na primer, odem u školu i u nekom odeljenju tražim odgovore na pitanja: Ko bi sa kim voleo da sedi u klupi, u autobusu na ekskurziji, da ide u bioskop, a sa kim sve to ne bi. U jednom odeljenju je bila jedna devojčica, Romkinja. Bila je lepa, čista, uredna, bila je prava crna zvezda. Ali odbačena. Sa njom нико ništa nije htio. Objašnjena su bila besmislena: smrdi, krade, ne kupa se. Šokirana, došla sam kući i počela priču o tome. Sticajem okolnosti moj očuh je bio novinar i odmah je (bez navođenja imena dece i naziva škole) napisao tekst. Nakon toga, ekipa emisije na romskom jeziku *Studija B* pozvala me je da gostujem kod njih. Pričala sam o tom slučaju i iznenađenju zbog mržnje koju nisam shvatala jer sam celi svoj život provela sa romskom decom iz ulice. Nikad nisam obraćala pažnju ko je ko, nisam marila za bakine opomene da pazim sa kim se družim, sa kim sedim u klupi. Do svoje tridesete godine nisam razmišljala koje je prezime odakle, da li se nekome završava na -ić, da li je neko Rom ili Jevrejin.

O trenutku slobode...

Kada bi drveće hodalo, mogla bih da pričam bajke, ali dve hiljadite godine sve je bila čista matematika. Znali smo da je jedini način da pomerimo Slobu da svi zaokružimo Koštunicu i svi izađemo na ulicu. Znali smo i da ćemo tek posle videti šta dalje. Petog oktobra, dok su se ljudi napolju tukli, krali i otimali, ja sam doživela istorijsku scenu. Iz redakcije lista *Vreme* neko je pozvao televiziju, a sa druge strane se čulo:

Dobili ste slobodnu televiziju Srbije, osoba koju tražite više nije tu.
Nažalost, Đindjićevo ubistvo je zaustavilo i unazadilo sve.

O porodici...

Iako je moja majka iz građanske porodice, iako je moj pradeda bio dvorski veterinar, ja sam nepopravljiva levičarka. U porodici su me učili da ništa nije crno ili belo, da postoje i loši i dobri ljudi. Odrasla sam na maminim pričama da je tokom okupacije bilo onih Nemaca koji su dolazili u stan maminih roditelja i ljubazno ih zamolili da utišaju *Radio London*. Sa druge strane, govorila mi je o Rusima koji su je posle rata maltretirali jer je bila plava. Takođe, mog dedu su hapsili i na kraju streljali jer je kao komunista pisao pod pseudonimom. Moj tata je umro veoma mlad izveštavajući sa jedne od sednica CK SKJ. Moj očuh je prebegao u patrizane obučen u uniformu Italijana koji su okupirali Dalmaciju. Odrastajući na svim ovim pričama, shvatila sam da bilo koja stvar nema samo jedno lice, da je život rašomonijada ali da moram da cenim vrednosti kao što su poštenje, iskrenost, skromnost. Zato sam sigurna da nikada neću zastraniti u desno, mogu samo u levo.

O kritičkom mišljenju...

Kritičko mišljenje znači da misliš svojom glavom, da veruješ da nije istina sve što čuješ, da proveriš obe strane, da ne poveruješ odmah svemu. Recimo, ja ne verujem ljudima koji kažu da su svi drugi ljudi u Srbiji grozni, da je sve u Srbiji sranje. Ako nekog nešto veoma zanima, treba da traži informacije, a ne da se osloni na ono što kažu u vestima. Takođe, ako nekog nešto ne zanima, on to ne mora ni da zna.

Mnoge priče koje sam čula tokom rata, a koje su bile vrlo strašne, odmah sam zaboravila jer nisam želela da poverujem u njih *iz prve*, želela sam da ih proverim. Zato razumem ljude koji nisu spremni da se suoče sa prošlošću, koji su prema svemu skeptični. Jedino što mogu jeste da sa svojim znanjem i iskustvom budem spremna da ih čujem. Ne suočavaju se svi ljudi na isti način, stvari idu polako, ne treba ljude nasilno uveravati u neke stvari. Mislim da upravo takva vrsta međusobnog razumevanja nedostaje.

O devedesetim...

Kada je počeo da se naslućuje rat, grupa dečijih psihologa i psihološkinja, počela je relativno naivno da upozorava ljude o posledicama rata na decu. Govorili smo glasno da ćemo nakon rata imati generacije bahate i izgubljene dece. Najpre smo počeli da pravimo spotove: *Pazite gde držite oružje!* Znali smo da je oružja već bilo svuda oko nas, ali smo želeli da upozorimo da ga bar deca ne dohvate. No, shvatili smo da apeli nemaju efekta, da vatru ne možemo da sprečimo i da jedino možemo da (pokušamo) da je gasimo. Pored toga, paralelno smo radili mnoge stvari: bili na svim mogućim demonstracijama, nosili transparente, pohađali kurseve nenasilne komunikacije, učili kako nenasilno ići protiv nasilja. Počeli smo da vodimo radionice sa decom koja su žrtve rata, sa odraslima koji rade sa tom decom, sa nevladinim organizacijama, vodili smo mlade na međunarodne mirovne kampove na kojima su sretali mlade sa Kosova, iz Bosne, Hrvatske, Holandije, Nemačke.

Deca koju vidimo danas, žrtve su rata, nasilja, štrajkova njihovih nastavnika i svih onih negativnih primera koje vide oko sebe. Biće potrebno još puno vremena da ljudi uoče da mogu da urade nešto bez besa i gneva.

...

Najstrašnija posledica devedesetih je što nam je neobično kada se neko smeje. Pored toga, puno je ljudi izgubljeno, puno je duboko nesrećnih. Strašna je posledica i to što zakoni ne nastaju unapred već unazad, što mora da se desi nešto veoma loše da bi se uspostavilo neko pravilo. Recimo, na roditeljskim sastancima čitav sat se potroši na to što deca *ne smeju* da rade, a taj spisak je samo deo onoga što čini praksu naše svakodnevice.

...

Kada je počeo rat, pomislila sam da nije moralno ići na letovanje i slušati muziku. Tako je čitav jedan period prošao pored mene, a onda sam postala mama i počela da pratim dečiju literaturu i filmove. Od pre nekoliko godina, kako mi je kćerka porasla, počela sam da popunjavam tu prazninu, ponovo pratim muziku. Muzika me oslobađa, kao što me oslobađa druženje sa prijateljima. Zato sam se vratila u krug ljudi sa kojima sam provela najlepši period svog života, osamdesete. Radujem se što su među nama neke nove generacije. Radujem se što znam da će, ako izadem na neka mesta, tamo sresti bar sedmoro ljudi koje poznajem. Radujem se što moje društvo čine oni koji su se tokom rata uspešno krili i izbegavali mobilizaciju.

O razumevanju...

Kada u grupi ljudi ili u nekom pojedincu nastane promena, ja se trudim da za nju nađem opravdanje i objašnjenje. Zato se često ne slažem sa brojnim psihologozima i psihološkinjama, sa brojnim aktivistima i aktivistkinjama jer ne verujem da se postaje empatičan završavanjem neke škole i članstvom u nekoj nevladinoj organizaciji.

O Aniki...

Svoju kćerku vaspitavam ličnim primerom. Dok je bila mala, trudila sam se da u njenom prisustvu ne slušam vesti i da ih ne komentarišem. Ali, sećam se da je neko pitao koje su njene tri životne želje, na šta je ona odgovorila da želi da bude princeza, da postane balerina i da uhapse Slobu. Eto, tako ja vaspitavam svoje dete. Podržavam je da ima svoje mišljenje, čak i kada se sukobljava sa mojim, da je najbitnije ne biti lenj i ne lagati. Ali, sve te stvari ne mogu da prenosim pričom već sopstvenim primerom.

Crtice...

Nikada nisam imala idole, ali uvek je bilo ljudi koje sam izuzetno poštovala. Nažalost, sada ih je već sve manje. Tu je, iznad svih, bio moj komšija Duško Radović. Još kao devojčica, toliko sam ga obožavala, da kad mi kaže: *Zdravo, dete, kako si?*, meni suze odmah krenu na oči.

...
Naučila sam jednu stvar, a to je da neću nikoga ubedjavati, neću zabranjivati i neću govoriti kako nešto treba da se uradi. Trudiću se da nađem načine da energija onih koji žele da dode do promene bude usmerena na pravi način. Nisam poznata ličnost koja može da koristi medije kako bi pustila svoj glas, ali ču zato uvek napisati svoje mišljenje i objaviti ga kad-tad, bez obzira na to da li je u pitanju knjiga, blog ili *Facebook*.

...
Kao osobi koja piše, reči su mi izuzetno važne. Ne volim da koristim strane reči, kada bih mogla da prođem kroz vreme, svaku reč koju sam napisala a koja je strana promenila bih u domaću.

O pristojnom društvu...

Pre idealja o pravednom društvu treba živeti ideal pristojnog društva. Krenula bih od toga da prestanemo da razmišljamo u terminu *treba da*, jer je to zapovednički i stvara otpor. Predlažem da koristimo *želim da*. Suština promene nije u postavljanju pogrešnih i teških pitanja. Neke stvari ne mogu da oprostim, niti da razumem. Neke su mogle da budu urađene ali nisu. Ono što je moja želja i što govorim javno je:

Dosta mi je matoraca! Including myself.

Volela bih da se pojave drugačiji glasovi koji će na drugačiji način da postavljaju pitanja. Kod nas se svuda i stalno vrti ista grupa ljudi i njihovih istomišljenika koji su sve stariji. Nema više novih glasova.

Smatram da je veoma važno da čovek stalno preslišava sebe, da bude iskren sa sobom, da permanentno vodi unutrašnji dijalog, da stalno meri svoje dobro i loše delanje. Ja uvek nepogrešivo znam kada i gde pogrešim, pitanje je samo kako će to da popravim, kako će sebi da oprostim i kako da zatražim oproštaj od onoga o koga sam se ogrešila.

Aida Čorović
Preslišavanje

O izborima...

Moj izbor su oduvek bili: pravda, istina i ljubav, bilo je pravo da branim slabije bez obzira što na suprotnoj strani stoje moćnici. Boriti se za ideale i sistem vrednosti koji vrednuje i poštuje svako ljudsko biće, mora da bude imperativ za svakog od nas. Zbog svojih izbora i delovanja, odricala sam se mnogih stvari: imam premalo vremena za porodicu i prijatelje, zapostavljam hobije koji su mi važni. I ne mislim da sam na bilo koji način bilo šta žrtvovala. Naprotiv, izgradila sam standarde ispod kojih ne mogu da idem kada su ljudi u pitanju. Imam veliki broj prijatelja u državi u kojoj živim, u državama koje su nekada bile naša zajednička domovina, ali i van njih. To su ljudi kojima se radujem i koji mi se raduju, kojima verujem, koje poštujem i volim. Imala sam privilegiju da mi prijatelji budu izuzetni ljudi od kojih sam mogla da učim.

O devedesetim...

Kada je počeo rat, bilo mi je trideset godina, nisam bila više ni tako mлаda. Do tada sam živela vrlo ušuškano, bezbedno, mislila da živim u najboljoj zemlji na svetu, da sam okružena najboljim ljudima, kad odjednom – rat. To je bilo neprihvatljivo, nisam se snalazila, gušila sam se od užasa, plakala danima, mislila da neću preživeti bol. Devedeset prve sam gledala kako ljudi, kao u ekstazi, prizivaju rat. Gledala sam kako žene, majke, kao u orgazmu, bacaju cveće na tenkove koji idu u Vukovar. Pitala sam se da li sam luda ja ili svi oni i bila mi je potrebna potvrda da nisam izgubila razum. Toliko se mnogo besa i zla na nas sručilo odjednom, toliko mnogo ljudi je navijalo za rat. Oni koji se nisu slagali s narastajućim ludilom uglavnom su pobegli iz zemlje. Onda su počele da dolaze i prve izbeglice, a ja sam shvatila da sam postala apatrid u sopstvenoj zemlji.

Da tada nisam pronašla ljude koji su se okupljali oko *Beogradskog kruga*, *Centra za antiratnu akciju* i *Žena u crnom*, mislim da bih otišla odavde. Ili poludela. Rat je za mene bio sunovrat u očajanje, ali kada sam shvatila da u tome nisam sama, da postoje ljudi koji hoće da se odupru tom ludilu, grčevito sam ih prigrnila uz sebe. U početku, moj motiv je bio tek snažan poriv za samoodržanjem. Na nivou instikta osećala sam da moram da preživim, a potom da ne počnem da mrzim i da ne dozvolim da od mene

načine zver koja sa razularenom ruljom urla ulicama i traži tuđu krv. Bila mi je potrebna potvrda da sistem vrednosti na kome sam vaspitana još uvek vredi, da sam još uvek ljudsko biće. Tada još nisam shvatala da mi se upkos teškoćama otvorila mogućnost da postanem bolja osoba, mogućnost da radim na sebi, da učim... Postalo je važno da nešto pomognem, da nekome olakšam patnju.

Smatala sam svojom obavezom da idem na mirovne proteste, da palim sveće i bacam cveće, da pakujem pakete za ljude koji su gladovali u Bosni, da dočekujem izbeglice iz Hrvatske a potom iz čitave bivše zemlje. I prestala sam da svet oko sebe merim sopstvenim metrom i naučila da mi samosažaljenje neće pomoći. Bez obzira što sam naučila da vrednujem svoju patnju, shvatila sam da oko mene žive ljudi koji su patili neuporedivo više, kojima je bilo teže i koji su u najdubljoj tami pronalazili načine da se izdignu iznad toga. Danas, posle svega mogu da kažem da je sve to što nam se desilo od mene napravilo bolju osobu. Rat mi je uništio domovinu, ubio brojne prijatelje, osakatio moju mladost, ali mi je pružio mogućnost da budem bolja.

O porodici...

Detinjstvo pamtim kao najlepše mesto na svetu, pre svega zbog porodice, roditelja i brata, koji su bili i ostali moja najveća podrška u životu. Kada bih živila još sto života, kada bih imala bogatije i lepše svetove, nikada ne bih menjala svoju porodicu. Sa roditeljima i danas imam divan, prijateljski odnos, volim osećaj da sam nečije dete, da sam ušuškana. Dok smo brat i ja bili deca, poštivali su naše izbore ali su nas takođe učili odgovornosti. Budući da su oboje radili, a nije bilo nikoga drugog da nas čuva, mi smo vrlo rano postali samostalni, mali ljudi. To nam je kasnije u životu puno pomagalo, pogotovo u vreme odlaska na studije kada smo, praktično, započeli samostalne živote.

Moja majka potiče iz građanske porodice u kojima su nakon rata žene skinule feredže. Deda je svoje četiri čerke i jednog sina vaspitavao u modernom i tolerantnom duhu posleratne Jugoslavije, gde je školovanje igralo ključnu ulogu. Majka je završila pravni fakultet i ceo radni vek provela u tadašnjoj Službi društvenog knjigovodstva. Tata je bio

građevinski inženjer. Potiče iz veoma cenjene begovske porodice iz Crne Gore, a njegov otac je u dva mandata bio narodni poslanik Kraljevine Jugoslavije. Moj deda, Jusuf-beg Ćorović bio je, po sećanjima savremenika, izuzetno poštovan i uticajan političar, dobar i plemenit čovek, podržavan kako od muslimanskih tako i crnogorskih uglednika. Nažalost, mučki su ga ubili četnici u septembru četrdeset treće i do danas njegovi sinovi ne znaju gde su pokopani njegovi ostaci. U porodici moje majke, bez obzira na teške ratne i posleratne godine, moj otac, tri strica i tetka završili su školu i postali ličnosti koje su svoj rad duboko ugradili u javni život Novog Pazara. Jedan stric je bio prvi školovani arhitekta u Sandžaku, drugi slikar, i zahvaljujući njima imala sam pristup literaturi i saznanjima koji dobar deo mojih vršnjaka nije imao. U našoj kući se oduvek puno čitalo, puno smo putovali a roditelji nisu propuštali priliku da nam pokažu neka značajna mesta, kulturno-istorijske spomenike, muzeje i galerije. Vaspitavani smo u duhu međuetničke tolerancije i kosmopolitizma, a naša kuća je uvek bila mesto okupljanja brojnih prijatelja iz cele Jugoslavije.

Roditelji poštuju moje izbore, recimo, nikada me nisu pitali zašto se nisam udala. Majka me podržava da rodim dete, ako želim to da učinim, ali da ne moram da se udam. Smatram da je porodica najvažnija stvar i blagosloven je čovek koji ima podršku u porodici, to ga trajno obeleži.

O uzorima...

Odri Hepberni i njena prezimenjakinja Ketrin do danas su ostale moje omiljene glumice a onda sam počela da *skupljam* neke druge idole. Otkrila sam i nepovratno se zaljubila u živote Alberta Švajcera, Mahatme Gandija, Martina Lutera Kinga, Dalaj Lame... Očarali su me blistavi umovi Alberta Ajnštajna, Sigmunda Frojda, Marije Kiri, ali i političko delovanje Indire Gandi, Dolores Ibaruri i Golde Meir. I danas se rasplačem kada shvatim koliko izuzetno i neponovljivo može biti jedno ljudsko biće, do kakvih visina može da leti ljudski um i kako jedan izuzetan čovek može da pokrene svet. Ne zavidim mladima koji danas odrastaju. Uglavnom sa užasom gledam na njihove uzore, razmišljam u kakve će ljude odrasti ako su im idoli ljudi čija je, uglavnom, jedina referenca da dobro drže pištolj. Ili pikaju loptu. Ili pevaju turbo-folk. Moram da priznam da mi nikada neće biti jasno zašto jedan fudbaler koji jedva da je završio srednju školu (mada

tek deliće toga. Zbog takvih stvari često pomisljam da ljudski rod ima ozbiljne sistemske greške.

O odgovornosti...

Uvek sam se suprodstavljala. Iako sam bila dobar đak, uvek je bilo nekog razloga da se pobunim u nečije ime. Rano sam otkrila *talenat* da sam glasnija, drskija, osetljivija na nepravde, da ne mogu da čutim, da ne mogu da ne vidim, da ne mogu da ne čujem. Shvatila sam da je sve to vezano za ličnu odgovornost, za vrednosni sistem koji sam stekla u detinjstvu. Sve počinje kada naučimo da se papir ne baca na ulicu, da se muzika ne pušta preglasno jer to smeta komšijama, da se ne skreće u jednosmernu ulicu u pogrešnom pravcu, da se tvoja sloboda završava tamo gde počinje tuđa.

Bilo je trenutka kada sam bila izložena pretnjama, kritikama i pritiscima zbog svojih izbora, zbog svog angažovanja i posla kojim se bavim. Znam da je bilo bezbednije ponekad odustati, sigurnije ponekad očutati, isplativije ne ići đonom na moćnije. Ali, nekako mi kompromisi nisu išli baš najbolje, nisam se snalazila sa tom vrstom trgovine. Kompromis je pitanje limita. Nemam problema sa ograničenjima koja postavljam sebi kao korektiv i kao sistem unutrašnje kontrole, ali i te kako mi smetaju konformistička, palanačka i sitnošićarska jajarenja sa sopstvenom dušom. Dok god si spreman da prelaziš sopstvene granice i probijaš postavljene limite, spreman si da se razvijaš kao ličnost.

O preispitivanju...

Smatram da je veoma važno da čovek stalno preslišava sebe, da bude iskren sa sobom, da permanentno vodi unutrašnji dijalog, da stalno meri svoje dobro i loše delanje. Ja uvek nepogrešivo znam kada i gde pogrešim, pitanje je samo kako će to da popravim, kako će sebi da oprostim i kako da zatražim oproštaj od onoga o koga sam se ogrešila. Preispitavanje je moj dnevni ritual, moja duhovna potreba i uporište. Poznajem mnoge ljude koji tvrde da su religiozni ali uglavnom ne vidim da su skloni introspekciji. Za veliki broj njih, duhovnost se najčešće svodi na puko prisustvo u verskim institucijama i krajnje uprošćavanje i vulgarizaciju religije u čije ime su spremni da učine i najstrašnije zločine prema drugom ljudskom biću.

O vremenu danas...

Poslednjih dvanaest godina vodim jednu malu, lokalnu ali značajnu i respektabilnu nevladinu organizaciju sa ovim pomalo neuobičajenim imenom. *Urban-in* je nastao devedeset sedme kada smo, grupa mojih prijatelja iz Novog Pazara i nekoliko sjajnih, mlađih ljudi iz *Antiratne akcije* iz Beograda, radili kampanju protiv rata na Kosovu. Rat, naravno, nismo sprečili, ali smo definisali i konkretizovali svoju želju da učinimo nešto za građane Novog Pazara. Pre svih, za one mlade, za one koji su dugo bili na marginama a trebalo je da budu naša *svetla* budućnost.

Do danas je kroz naše programe, radionice i projekte prošlo hiljade mlađih ljudi. Ne znam tačan broj i nije ni važno da bude poznat. Za mene je najvažnije da sam zajedno sa svojim saradnicima stvorila mesto dobrih vibracija, mentalni prostor u kome mlađi Novog Pazara mogu da iskažu svoju posebnost i različitost, zaštićeno mesto gde je moguće učiti i družiti se, gde svako od njih može da bude svoj a istovremeno bude deo velikog tima.

Odrasla sam. To je fakat. Možda nisam morala nikad da odrastem. Možda sam mogla samo da se bavim modom, momcima, nekim površnim stvarima. Zašto bih se ja bavila dešavanjem u državi, feminizmom i ostalim...

Naučila sam. Nažalost, na jedan težak način, ali naučila sam puno toga. To iskustvo je dragoceno.

Znam šta je siromaštvo, znam šta je strah, znam šta su patnja i rat. Ja to istinski mogu da razumem. Znam šta je to. Na kraju krajeva, ovaj svet je i satkan od takvih ljudi. Od onih koji pate.

Maja Stajčić
**Mogu da stanem
iza sebe**

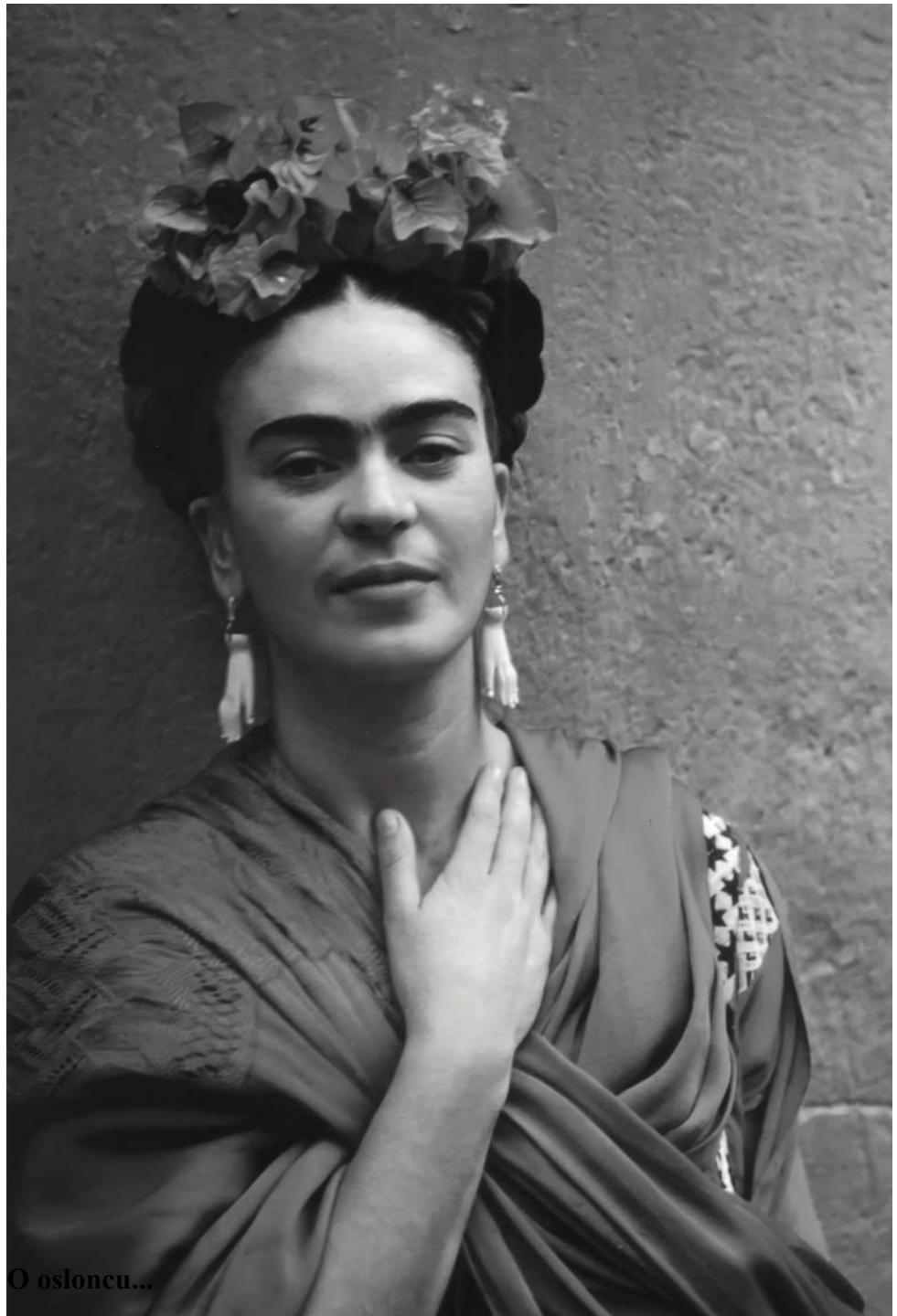
O babi i njenim sestrama...

Detinjstvo sam provela sa babom i dedom što je bilo strašno nekako udobno. I ja sam njih mnogo volela, jer su bili neki super ljudi - komunisti, proleteri. Baba Stanija je mnogo uticala na moje odrastanje. Nikad nije bila gruba sa mnom. Ja i to moje odrastanje njoj su bile najvažnije stvari na svetu, dok je mojim roditeljima nekako strah bio prioritet. Strah da se nešto ne desi. Njoj je bilo važno i to da sam voljena i da *osetim* da sam voljena. Bila je plemenita, puna razumevanja i radoznala. Uvek su je interesovale mnoge stvari. Ona je odrastala u drugačijem kontekstu, tridesetih godina prošlog veka na selu u Srbiji. Bila je neustrašiva na svoj način. Nikad ona nije mnogo *šišala* to što selo kaže, kakva žena treba da bude. Kada se udala za mog dedu, već je bio rat - Drugi svetski. On se borio na Sremskom frontu, a ona je bila partizanka i borila se na svoj način. Kad se vratio i kad su počeli da žive zajedno, uvek se podrazumevalo - on ima svoje mišljenje, a ona svoje. Debate između dede i nje bile su normalne i uobičajene. Kada je mom ocu bilo šest meseci, ostavila ga je kod sestre i otišla da gradi prugu Brčko-Banovići. Nije se pretvorila u ženu koja sedi kod kuće, čuti i povinuje se. Imala je svoje mišljenje i svoj stav. I ja na drugi koncept nisam ni navikla.

Ona je imala i dve sestre koje je uvek podržavala. Jedna od njih bila je baba Milesa koja je i živela sa njima. Muž je odbacio zato što je *jalova*. To je u to vreme bilo strašno. Zanimljivo je da je baba Milesa bila vernica, redovno išla u crkvu, palila tamjan, slavila crkvene praznike... u kući dede koji je bio komunista i gde se uopšte nije verovalo u Boga. I to se sve tolerisalo. I više od toga. Bilo je tu puno rasprava. Nekad bi se i posvađali. Ali nekako se podrazumevalo da je i to u redu, da se ljudi vole, a da mogu da veruju u različite stvari. I da se poštuju međusobno.

A babina mlađa sestra je bila žena koja se nikad nije udavala. Otišla je u Nemačku kao gastarbjterka, što je bilo vrlo slobodno. Odande je stalno donosila neke nove stvari kojih nije bilo ovde.

Njih tri, posebno moja baba, zaslužne su za mnogo stvari. Najviše za bazično poverenje, da volim sebe takvu kakva jesam; da ne treba da se pravim da sam nekakva drugačija da bi me neko prihvatio; da je u redu da gradim svoj svet; da je najbitnije da ja samu sebe prihvatom i da se ne plašim da budem to što jesam.

O oslooncu...

Naravno, kao i svima, i meni je bitno da me ljudi vole. Ali mi je nekako bitnije to da mogu da stanem iza sebe, nekih moralnih vrednosti koje su mi važne, nego da mi ljudi odobravaju. I nije to uvek lako. I hiljadu puta mi je bila frka da stanem iza nekog svog izbora, ali bih se uvek vraćala na to. Bilo je puno bura i oluja kad sam gubila tlo pod nogama. I mislim da je to jedna velika patnja, ali s druge strane, velika satisfakcija. Ako se ne oslanja na sebe, na svoje stavove, a pri tom je i spreman da razmišlja o njima i da ih menja ... Ako čovek sam sebi nije sudija, niko drugi i ne može da sudi za njega.

O odgovornosti...

Užasna stvar je što su mnogi od momaka koji su završavali na ratištima bili u redovnoj vojsci. Šta sad? On ode u redovnu vojsku. Devetnaest mu je godina. Šta on da radi? Ja sam bila ljuta. Ja sam bila užasno ljuta na to što je neko doveden u tu situaciju. Niko ne snosi odgovornost za to što se jedan momak od osamnaest godina nađe na tom mestu na kome se nađe. Niko ne oseća ni toliko odgovornosti da barem posle svega toga što se desi, napravi nekakvu vrstu rehabilitacije za tog čoveka, za društvo koje pati. Mi nemamo nikakvu rehabilitaciju. Sve vreme se dešavaju ratovi. A niko se ni od čega ne oporavlja, nego sve bude gore.

...

Kada je počelo bombardovanje moj otac je otišao na Kosovo. Kapetan u rezervi. PVO. On je rekao: *Ja idem i prvi put kad budem mogao da se javim, ja ću da se javim.* I nije se javio dvadeset tri dana. Mi ništa nismo znali. Ali najgore od toga je što razmišljaš da ti drugi momci koji su otišli - oni nisu bili PVO. Oni su u nekim drugim jedinicama. I pitaš se šta oni rade? E, sada vrlo brzo saznaš. Kada je moj čale je prvi put došao, svratio je na dva sata sa nekim kapetanom koji je poginuo posle toga. U roku od pet minuta se u našem dvorištu stvorilo preko sto ljudi koji su ga pitali za sve, a ja se sećam da im je rekao: *Sve je okay. Sve će da bude u redu. Ovo će da se završi. Oni će da se vrate.* I ušao je u kuću. I raspao se. Krenuo je da plače i ponavlja:

Ja ovo više ne mogu. Ja ovo ne mogu da gledam. Ja ovo ne mogu da gledam. Ja ne mogu da pričam.

O ivicama...

Dugo sam živela na ivici egzistencije, bez ikakvih para, u kući koju nisam morala da plaćam i studirala nekaku farmaciju. Nisam imala fiksni telefon. Nisam imala televiziju. Nisam imala ništa. Moji roditelji su živeli od dve marke mesečno. Nisu imali pastu za zube. Sve je bilo užasno mučno. Iz godine u godinu, od devedeset druge pa nadalje bila sam sve nezadovoljnija. To me je teralo da razmišljam odakle to potiče zapravo. Onda je počeo rat i ljudi su krenuli da dolaze sa svih strana. Ja sam upisala prvu godinu, sa ljudima koji su isto to uradili godinu dana ranije u Sarajevu. Farmaciju upiše godišnje sto ljudi. I odjednom, pojavilo se pedeset novih ljudi. Onda sam se pitala: *Čekaj, čekaj, otkud oni?*. Shvatila sam zašto moja kolegenica Goca trči posle vežbi na fakultetu da pomogne majci koja radi u cvećari da bi jedva platile tu sobu. I došle su iz Bosne. I pitaš se šta se dešava tamo. I zašto ni sa kolegama i koleginicama ne pričaš o tome?

Onda shvatiš da je rat. Ne možeš ti da ne znaš da je rat.

O odnosu prema drugima...

Ljudi su odbijali da prihvate to da se dešava rat, sve su svodili na: *On je ili ona je izbeglica*. Bilo je i komentara: *I dokle više te izbeglice... Preko glave mi ih je... I šta će meni te izbeglice...*

Niko ko je izbeglica nije bio dobro prihvaćen u malom mestu. Naročito ako je, ne daj bože, imao nešto para sa sobom. To je već bilo ono za svaku osudu. A i ako nije imao para, on je zagađivao sredinu životnu.

O granicama...

Činjenica da nisam mogla da izadem iz zemlje bila je veoma depresivna. Prva prilika koja mi se ukazalo da ponovo putujem bio je neki seminar dvehiljade treće godine u Budimpešti. Čekala sam u redu vizu nešto čitavu večnost. Onda sam isla nekakvim vozom, pa autobusom... I uredno se prijavila u hotel. Kao sve je potpuno normalno. A nisam izašla iz zemlje deset, jedanaest godina. Sve je bilo *okay* dok jednog trenutka nisam izašla na ulicu da prošetam. Prvi put sama. Idem da prošetam nekom velikom ulicom pored Dunava. Otišla sam na most koga se sećam od pre dvanaest godina kad sam bila na ekskurziji. Prelep most sa lavovima. I sve je oko

mene tako veliko. Mislim da sam imala nekakav napad straha... nekakvog od nečega. Pričala sam posle svojoj terapeutkinji o tome. I ona je rekla:
Vidite kako ste vi hrabri. Vama se vrti, ali vi idete. To je bila fenomenalna rečenica. Dugo godina mi se vrtelo kad uđem u neki veliki evropski grad. Odjednom počne da mi se vrti. Sve oko mene. Kao i sam život - vrti ti se, ne možeš da dišeš koliko se plašiš, ali ideš. I stalno ideš dalje.

O devedesetim...

Odrasla sam. To je fakat. Možda nisam morala nikad da odrastem. Možda sam mogla samo da se bavim modom, momcima, nekim površnim stvarima. Zašto bih se ja bavila dešavanjem u državi, feminismom i ostalim...

Naučila sam. Nažalost, na jedan težak način, ali naučila sam puno toga. To iskustvo je dragoceno. Znam šta je siromaštvo, znam šta je strah, znam šta su patnja i rat. Ja to istinski mogu da razumem. Znam šta je to. Na kraju krajeva, ovaj svet je i satkan od takvih ljudi. Od onih koji pate.

O aktivizmu i feminismu...

Aktivizam je za mene bio izlaz. Kada sam upisala fakultet, u toku je bio jedan od studentskih protesta i ja sam sve vreme bila na Filozofskom fakultetu. I tako je bilo u svim narednim protestima.

Sećam se da smo imali *taktički pristup* odlaženju na proteste. U toku protesta u Kolarčevoj, prijatelji i ja smo navijali sat da se probudimo u pet ujutro jer onda ima najmanje ljudi. A ne sme i ne treba da bude prazno. Sve vreme smo spavalvi vrlo malo. Uveče legnemo i u pet ujutru ustanemo da idemo na protest. Da stojimo u to vreme kad ima najmanje ljudi, jer nam je to važno. Posle toga, u deset ujutro idem na fakultet jer tada počinju vežbe. Nije mi bilo teško, jer mi u tom momentu to jedino ima smisla. Bila sam svesna da menjam stvari.

Studentske proteste sam dočekala *ko ozebao sunce*. Napokon sam mogla da izrazim sav svoj bes, utopiju, čežnju za nečim drugačijim. To je bio izlaz i način da pokažem svoje mišljenje. Da kažem da se ne slažem s ratom; da

kažem da mi je odvratno to što ljudi pate na taj način; da je moguće i da treba da bude drugačije. I da hoću da se borim za to da bude drugačije. Da se ne slažem i da neću pokorno da sagnem glavu, kriveći sudbinu ili ko zna šta.

I kasnije sam krenula da tražim i druge načine. Počela sam da volontiram u *Asocijaciji za žensku inicijativu*, feminističkoj organizaciji. Sve mi je to bilo novo. Ubrzo sam shvatila uz pomoć feminističke teorije, da su mnoga moja iskustva tokom odrastanja dobila ime.

Recimo, osećanje nepravde da su mi neke stvari uskraćene samo zato što sam žensko. Promišljanje i traganje za tim odakle to dolazi - to predstavlja feminizam za mene lično. Za mene je feminizam Virdžinija Vulf, Frida Kalo, Eni Lenoks... Za mene je feminizam- sloboda. Da sama pravim svoje izbore. Da sama tragam za onim kakva sam i kakva mogu da budem. I šta znači biti žena. A ne da slepo prihvatom nešto što mi okolina nameće, pravdajući to sudbinom, prirodom ili Božjom voljom.

...

Vremenom, to je preraslo u nešto što profesionalno radim. Dok god bude postojao taj plamen, koji se besno probudio tada devedesetih godina u meni, ja će raditi ovaj posao. Postoji u tome i neka terapeutsku svrhu. Ne mogu da zamislim da sedim u apoteci i prodajem lekove sa ovom količinom besa i neslaganja sa mnogim stvarima u Srbiji. Zaista ne mogu. Ne mislim ja da će da promenim svet. To je kao u onoj kineskoj priči o selu gde nije bilo sunca, jer ga je planina zaklanjala. I deca su zbog toga stalno bila bolesna. I jednog dana je neki čovek iz sela krenuo, noseći keramičku kašićicu, da pomeri planinu. I svi su ga pitali:

Kako ćeš kašićicom da pomeriš planinu, ludače?!

A on im je odgovorio:

Teško. Ali neko mora da krene.

Zaista je tako, uvek neko mora da počne.

Kada me pitaju zbog čega sam tako uporna u priči o ljudskim pravima, ja nemam odgovor jer se za mene priča o pravima podrazumeva. Takođe, od kako sam počela da se bavim ljudskim pravima, na svakom koraku nailazim na nerazumevanje. To mi nije oduzelo snagu, naprotiv, motivisalo me da uradim nešto više. Ako neće drugi, onda moraš ti.

Maja Stojanović
Logika

O aktivizmu...

Ideja da se bavim aktivizmom rodila se pre nekoliko godina, kada je grupa nas odlučila da javno problematizuje dve teme: suočavanje se prošlošću i prava seksualnih manjina. U Nišu se o tome nije govorilo. Ukoliko se govorilo, to je bilo u zatvorenim krugovima, a mi smo želeli da teme popularišemo na ulici, da sa njima upoznamo što više ljudi.

Pre aktivističkog bavljenja ovim temama, one su mi postale zanimljive kroz druženje sa različitim ljudima. Mnogi od njih su tokom života prihvatali određene informacije vezane za rat u bivšoj Jugoslaviji koje nisu tačne ali deluju logično. Drugi problem, prava seksualnih manjina, primetila sam u okviru *Studenstke unije*. Raspravljadi smo o podršci *Gej paradi* koja je najavljuvana za leto dve hiljade četvrte. Netrpeljivost koja je dolazila od većine ljudi u Izvršnom odboru *Unije* duboko me potresla, a opravdanja su izgledala bedno: *Mi se bavimo studentskim sindikalizmom*, ili: *Gej parada je tema koja će ljude da udalji od nas*.

Ponesena svime sa čim sam se susretala, počela sam da se interesujem za pomenute teme. Tokom obeležavanja desetogodišnjice zločina u Srebrenici, u *Centru za kulturnu dekontaminaciju* organizovan je seminar o suočavanju sa prošlošću. Danas ne mogu da se setim gde sam pronašla tu vest, kako sam popunila prijavu, ali znam da sam se našla na tom seminaru i saznala da je od zločina prošlo deset godina, a da u gradu iz koga dolazim o tome niko ne govorii.

Ponesena saznanjima, došla sam na ideju da sa grupom ljudi u Nišu obeležim desetogodišnjicu srebreničkog zločina. Celu akciju smo radili sa puno entuzijazma. Pozvala sam sve ljude za koje sam verovala da bi pomogli, sve organizacije da nas podrže i pošalju nešto od materijala koji nam je bio potreban. A bilo nam je potrebno osam hiljada papira i flomasteri. Nas nekoliko ispisivalo je brojeve skoro deset dana i tokom tog vremena sve je izgledalo nepojmljivo mnogo. Bilo nam je potrebno tri puta duže vremena da to napišemo, nego što je bilo potrebno vremena da sve te ljudi u Srebrenici ubiju.

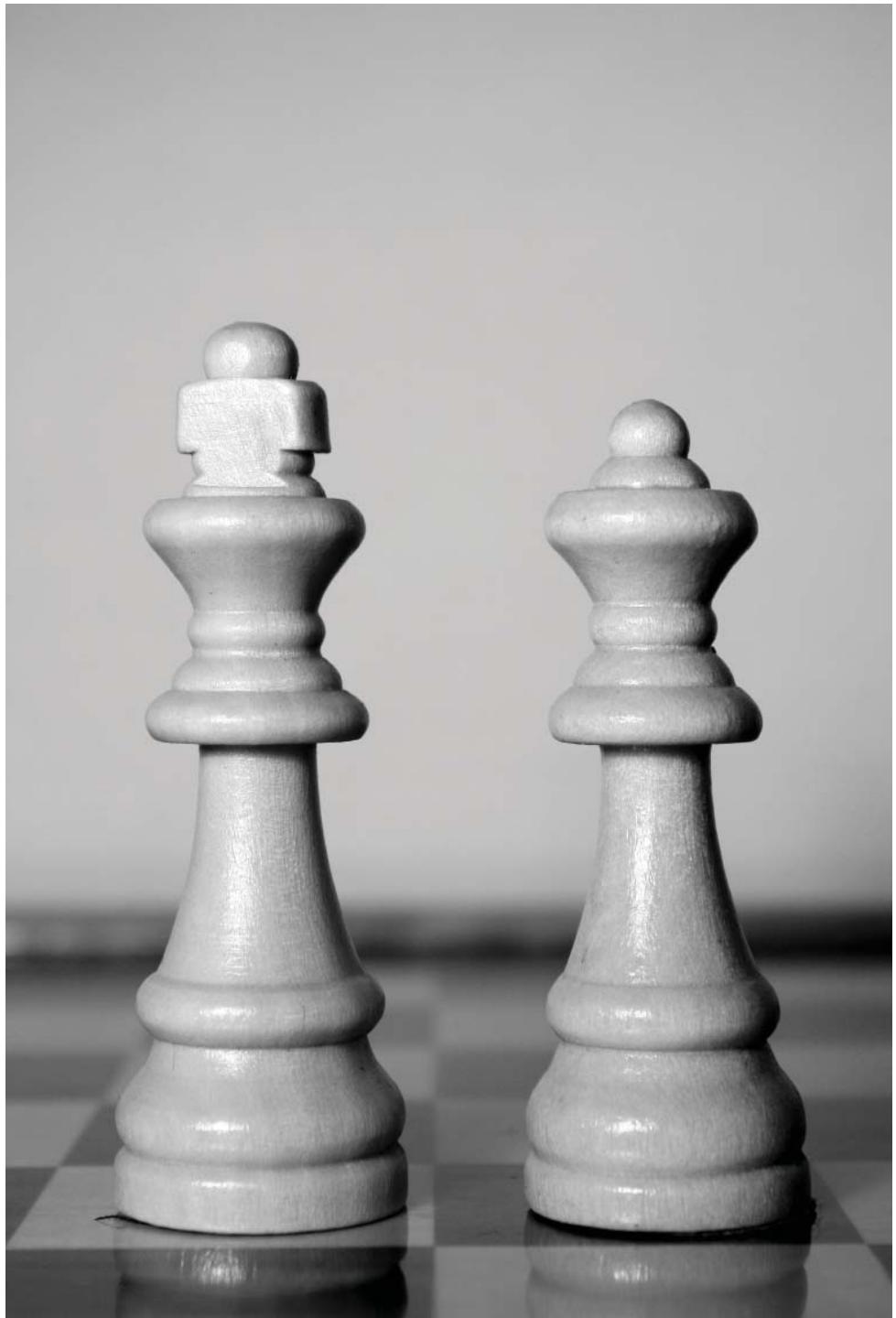
Desetog jula, tokom večeri, papire sa ispisanim brojevima (od jedan do osam hiljada) i crnim florom, izlepili smo po gradu. Stajali su čitavog jedanaestog jula. Želeli smo da našim sugrađanima i sugrađankama pokažemo koliko je to puno ljudi. Napravili smo i javnu tribinu, ali se na njoj pojavilo svega petnaestak ljudi. Izostala je i podrška nevladinih organizacija. Da nisam lično zvala i molila neke od njih da potpišu saopštenje koje smo napisali, ne bi se niko oglasio. Jedinu podršku koju smo tada dobili dala nam je organizacija *Milenijum*, koju je vodio Zoran Živković. Ali, tu se priča ne završava. Podneta je krivična prijava, morala sam da se javim sudiji za prekršaje. Dok me je saslušavao, sudija je rekao da je akcija besmislena i da su njemu Mislimani već nekoga ubili. Odredio mi je najveću moguću kaznu. Odbila sam da platim kaznu institucijama koje podržavaju zločin protiv koga se zalažem. Zato mi je kasnije stiglo rešenje u kome je pisalo da je novčana kazna preimenovana u deset dana zatvora.

Tada je uz mene bila *Inicijativa mladih za ljudska prava*, koja je organizovala niz akcija podrške. Oni su uputili poziv predsedniku Tadiću da plati novčanu kaznu jer on, kao i ja, podržava ideju da u zatvor treba da idu zločinci. I zaista, jedan deo kazne je platio kabinet predsednika, a drugi deo *Inicijativa*.

O odgovorima...

Kada me pitaju zbog čega sam tako uporna u priči o ljudskim pravima, ja nemam odgovor jer se za mene priča o pravima podrazumeva. Takođe, od kako sam počela da se bavim ljudskim pravima, na svakom koraku nailazim na nerazumevanje. To mi nije oduzelo snagu, naprotiv, motivisalo me da uradim nešto više. Ako neće drugi, onda moraš ti.

Ponekad tragam za razlozima koji su gradili moje stavove. Pomicam da neki od njih leži u tome što sam kao mala dosta vremena provodila u Hrvatskoj. Sa druge strane, i drugi su pre devedesetih putovali po Jugoslaviji. Kada govorimo o ratovima devedesetih, ne pričamo o drugom kontinentu, već o nečemu što je udaljeno na sat ili dva od nas. Teško je naći odgovor na pitanje šta te privlači da nešto radiš. Moj prvi kontakt sa suočavanjem bio je dok sam bila klinka, a oko mene se vodio rat. Jednostavno, nikada nisam verovala u priču da smo *mi* najbolji i nevini, da neko ubija samo *nas*, a da mi ne ubijamo nikoga. To nije bilo logično. Zapravo, meni je uvek bilo važno da nešto ima logiku.

O logici...

Moja potreba za logikom ima veze sa delima Agate Kristi. U osnovnoj školi pročitala sam sve njene knjige. Tek kasnije, u srednjoj, počela sam da čitam *ozbiljniju* literaturu. Dostojevski je bio sasvim *cool*. Ali, dugo nisam kapirala politiku nacionalizma. Recimo, jednom sam pisala rad o Dučiću. Do devedeset osme o njemu nije napisano skoro ništa pozitivno, svi su ga napadali. Meni je bilo žao, većina ga je posmatrala politički, a ne kroz njegovog dela. Tada sam napisala rad koji bi, verujem, rado objavile *Dveri srpske*. Pre nego što sam izabrala Dučića, želeta sam da pišem o Krleži, ali mi je nastavničko veće zabranilo da pišem jer - nije *naš*.

...

Užasavam se kolektivnog mišljenja. Nemati slobodu sopstvenog mišljenja je civilizacijski poraz. Zbog svega što mi se dešavalо, postala sam veoma kritična prema društvu. Verujem da sam puna predrasuda. Zato je važan rad na sebi, važno je da se informacije ne odbacuju u startu, da se iz svega izvode logični argumenti. Mada, i logika ponekad prevari. Ja sam u raznim dokumetima dugo navodila da sam Srpskinja, jer sam rođena u Srbiji pa mi je to bilo logično. Na isti način sam pojmlila i druge ljude u drugim državama. Zato mi nije bilo jasno – čemu ratovi? Kasnije sam ukapirala da to *Srpskinja* koje napišem nema nikakvog smisla. I ne samo ovaj primer, ima ih još puno. Bila sam zbumjena, pa je bilo logično da neke odgovore potražim u porodici. Međutim, moja je porodica prilično disfunkcionalna, pa nisam dobila odgovore, ali sam dobila podršku da budem ono što jesam. To je prilično velika stvar.

O nezavisnosti...

Iako mi odgovori na važna pitanja nisu bili dostupni u trenutku, duboko promišljjanje o problemu izgradilo je od mene osobu koja može da stane iza onoga što misli i koja u procesu donošenja odluke ne mora da zavisi od nekog drugog.

Biti nezavisna važna je stvar. U srednjoj školi sam uvek pripadala manjini koja voli ili ne voli nekog profesora. Nisam volela one koji ništa nisu tražili od učenika, bili su mi draži oni koji su zahtevni, koji su predavali na zanimljiv način. Nakon srednje škole nisam znala koji fakultet da upišem

jer su moja interesovanja bila široka: od arhitekture do kineskog jezika. Jedino sam znala da ne želim istoriju, to je izgledalo beskrajno dosadno. Odlučila sam se za informatiku jer sam volela matematiku i kompjutere. Međutim, ljudska prava i aktivizam su me potpuno povukli, tako da sebe više ne vidim kao nekoga ko predaje informatiku ili se na bilo koji drugi način bavi kompjuterima. Želela bih da se zadržim u oblasti ljudskih prava.

...

Udaljavam se od svake vrste političke manipulacije. Imam sestru kojoj je tokom bombardovanja devedeset devete bilo samo četiri godine. Nisam umela da joj objasnim da ti koji nas bombarduju nisu toliko loši i da smo mi loši, ali da nismo baš toliko loši, nego da su među nama neki loši, pa nas ovi koje vidimo kao loše bombarduju. Tada sam odlučila da nikada neću biti članica neke političke stranke, jer ne bih mogla stvari da sagledavam tako široko.

...

Dugo sam pripadala ogromnom broju ljudi koji je i nakon dve hiljadite bio apatičan. Bila sam pripadnica *mainstream* grupe mlađih: ništa me nije interesovalo, nisam izlazila na izbore, sve do ubistva Đindjića, kada sam počela kritički da se postavljam prema društvu u kome živim. Iako sam i dalje ljuta, iako mislim da je vlada autistična i da svega tri odsto političara zna da Preševo i Bujanovac nisu na Kosovu, mislim da se neke stvari pomeraju. Još puno treba da se radi sa institucijama, ali verujem da će biti bolje.

O jednostavnom rešenju...

Najvažnije je da ljudi izađu iz svojih strahova. Ljudi koji se ne plaše su slobodni. Volim kada vidim ljude koji žele nešto da rade, da o nečemu razmišljaju. Verujem da mi sami menjamo stvar i utičemo na nešto što je veliko. U tome ima doze sebičnosti i egoizma jer se osećam bolje ako utičem na to da svet bude bolji... koliko god to utopijski zvučalo.

Život je zeznut, u njemu nema pravila.
Poznajem mnogo ljudi koji su po pravilu službe,
i bez obzira na to nije im lako.
To je kao i borba za ljudska prava - nema pravila.
Kada bi svi znali sve, bilo bi nam dosadno.
Zato verujem da svako mora da odredi svoja
pravila i da ih se drži u životu.
Svako mora da zna šta se ne sme.

Sladana Novaković
**Govorim ono
što mislim**

O ponudi lepih stvari...

Nedavno sam gledala emisiju koja je imala sve preduslove da bude dosadna: gosti su bili dva pisca i jedan kolumnista. Emisija je bila veoma gledana, imala je odličan rejting. To je pokazalo da ljudima ovde treba normalnost, da su im potrebne lepe stvari, jer život je sam po sebi težak i nimalo sladak. Kada na sve to dodatno *mračimo*, takav pristup jednostavno nije dobar, jer se time nacija gura u depresiju. Čitala sam o nekoj inicijativi (u Bugarskoj ili Rumuniji, nisam sigurna), u kojoj su tražili da u TV dnevniku bude zastupljeno osamdeset odsto pozitivnih i dvadeset odsto negativnih tema. Recimo, kada gledam vesti, prvo ide vest o gripu, druga je rak dojke, treća je o ekonomskoj krizi. Sve se rešava strahom i plašenjem. Nas stalno plaše. Kažu nam da ne gledamo pomračenje Sunca, a onda niko nema ništa protiv kad neki ljudi daju silne pare da bi otišli negde drugde i gledali to isto, zabranjeno pomračenje. Ne verujem u plasirane frke, ne verujem da je grip toliko strašan koliko se priča (tu sam Srpskinja, ha, ha, ha, i verujem u teoriju zavere). Ovde nisu važne vesti da je neko iz naše okoline dobio neku nagradu, da se dešavaju neke dobre i plemenite stvari a i ako se izveštava o nečemu takvom, obavezno mora da bude pomenuta i neka afera.

O reči...

Smatram da je reč najvažnija. Zato se bavim izdavaštvom. Poruke koje želimo da pošaljemo prenosim kroz reči i knjige. Srećom, nikada nisam morala da radim stvari samo zbog para, niti sam ja takav tip. Uostalom, ja nisam ni talentovana da zaradim. Kada bi mi ponudili bestseler, ne bih umela da ga prepoznam. Zadovoljna sam što mogu da stanem iza onoga što objavljujemo, što izdavačka kuća Rende može samu sebe da izdržava.

Pored toga, srećna sam što svi zajedno uspevamo da pomerimo neke stvari. Recimo, među prvima smo (ako ne i prvi), počeli da objavljujemo autore iz regionala. Kada smo objavili Forsterovog *Morisa* (2002), u listu *Politika* objavljen je prikaz knjige u kome je jasno navedeno da je knjiga objavljena u gej-lezbejskoj ediciji *Kontrabunt*. Iako mi kažu da je to hrabro, ja ne mislim tako. To nije odraz naše hrabrosti, već slika društva u kojem živimo. Ne plašim se, stojim iza onoga što objavimo. Jednom prilikom neko je mislio da će nas uvrediti, pa sam u poštanskom sandučetu (na ivici letka za zlatiborski turistički aranžman), pročitala: *Mrzimo vas lezbače*. To je bila jedina pretnja... ako je to uopšte pretnja.

O Beogradu...

Veoma volim Beograd. Iako sam proputovala Srbiju, ne mogu da kažem da je volim, jednostavno – volim Beograd. Ako bih se izjašnjavala, nikada za sebe ne bih rekla da sam Srpskinja već da sam Beograđanka. Tako sam se osećala i dok sam živela u bivšoj Jugoslaviji. Sve što radim je moj pokušaj da doprinesem društvu u kome živim i lakšem, lepšem i boljem životu. Verujem da su ljudi koji su obrazovani i upućeni u različite stvari opušteniji i lakše žive. Ljudi se plaše onoga što im nije poznato, a mnogo toga im je nepoznato. Zapravo, niko nije kriv što nešto ne zna. Pomislila sam da, ako se već bavim izdavaštvo, onda treba da pokušamo da doprinesemo uspostavljanju novih vrednosti i novog kulturnog modela, budući da se onaj stari izgubio tokom devedesetih. I zato je RENDE kuća sa jasno isprofilisanom izdavačkom politikom. I zato se dizajnu takođe pridaje veliki značaj, budući da je i dizajn knjige neka vrsta poruke. Promocije su posebna priča i veoma sam posvećena njihovoј organizaciji. Oduvek sam želeta da pokažem da promocije knjiga nisu uzvišena stvar za neke mnogo uzvišene ljude, mesto na kome se nadmudruju dosadni književni kritičari i jednakoski dosadni pisci. Želela sam da ovi događaji budu mešavina zvuka i slike, ali da sve bude u službi knjige. Imali smo i taktku: ljude nismo pozivali na promocije, već na žurke. Međutim, danas insistiramo na terminu promocija. Sa jedne strane tako želimo, a sa druge – ne možemo više da ih prevarim. Promocija mora da bude lepa jer je kruna rada na nekoj knjizi.

O klišeima...

Mislim da je i lako i teško funkcionisati u klišeima. Za neke stvari klišeji su neophodni, mada ja ne volim kada u nešto moram da se svrstam. Prosto ne volim da me bilo ko u bilo šta svrstava. Takođe, pazim da ni ja nikoga ni u šta ne svrstavam. Verujem da svaka osoba ima više lica. Borila sam se protiv toga još kao klinka, volela sam da izgledam drugačije. Moja baba je bila očajna, neprestano je govorila: *Zašto lepo ne odeš kod frizera i napraviš trajnu k'o svaka normalna žena?* Rasla sam u vreme kada je Lee Cooper bio k'o danas D&G, sve je bilo mnogo nevinije. Ja živim taj fazon, uvek moram da se bunim protiv nečega. Zato ne volim stereotipe, smatram da je to jako opasno. Znam da, kada to kažem, idem u borbu protiv

vetrenjača. Ali ne gubim nadu i verujem da to svako može da radi sam sa sobom i u svom mikrosvetu.

O životu i svaštarenju...

Život je zeznut, u njemu nema pravila. Poznajem mnogo ljudi koji su po *pravilu službe*, i bez obzira na to nije im lako. To je kao i borba za ljudska prava - nema pravila. Kada bi svi znali sve, bilo bi nam dosadno. Zato verujem da svako mora da odredi svoja pravila i da ih se drži u životu. Svako mora da zna šta se ne sme.

Kao mala, imala sam super komšiju, od njega sam pozajmljivala knjige, ploče, časopise. Kada sam krenula u drugi razred, kupio mi je *Malog princa*. Bila sam očarana. Tata je kupovao *Dugu* i *NIN*, a od komšije sam uzimala *Start*. Tako sam svaštarila.

Danas to zvuči kao budalaština, ali čitanje je nekada bilo normalno, čak i poželjno. Bilo je normalno da ljudi putuju, da posećuju muzeje, bioskope, pozorišta da neprestano upijaju nova znanja i iskustva. U bivšoj Jugoslaviji se insistiralo na građanskoj klasi, postojao je kulturni obrazac. Recimo, Silvana Armenulić je bila poznata, priznata i cenjena, ali nije mogao da joj se pridaje veći značaj od Gabi Novak, u tome je bio ključ.

Kod nas je nastao haos kada su neki ljudi hteli da izbrišu jednu kompletну istoriju. Recimo, nisu znali da iz jednog istorijskog perioda uzmu ono što je dobro, već su žeeli da apsolutno sve izbrišu. Nažalost, ta opsesija je dovela do toga da danas nema jasnog cilja sa jasnim pravilima zašto se nešto radi.

O urgentnim stvarima...

Mislim da naše društvo pod hitno mora da počne da brine o deci, o njihovom vaspitanju i obrazovanju. Jer jednog dana ta deca postanu odrasli ljudi koji će da nas leče, da nam sude, da nam menjaju gumice u kupatilu i da nas biju ako im se ne dopadamo. Ponekad mi se čini da je škola bila bolja u moje vreme. Mislim da su profesori bili bolji, imali više razumevanja, bili obrazovaniji. Danas nam decu uče neobrazovani

ljudi, sa pogrešnim stavovima koje mogu da plasiraju u svojoj kući, ali ne smeju da ih zastupaju u školi. Svako društvo ima probleme, ali to se rešava ulaganjem u ljude. Država mora da se osloboди straha od dobrostojećih i pametnih građana. Ubogaljeni, siromašni i zbog gluposti ružni ljudi ne mogu da povedu društvo napred. Duboko verujem da neinformisani ljudi nisu srećni. Postoje ljudi koji nisu fizički lepi, ali sijaju. Glup čovek ne može da sija, on je uplašen, prepadnut, ali državi to treba jer je pogodan za manipulaciju. Nažalost, takav se odnos uvek vrati kao bumerang.

O snovima...

Ja sam htela da budem domaćica (što sam i bila), da imam svoju kućicu u cveću, da imam decu, da im kuvam, da brinem o mužu i da onda jednog dana izaberem neki posao koji će mi biti kao hobi (sve u svemu – bajka). Ali kada sam se razvela, shvatila sam da moram nečim da se bavim veoma ozbiljno.

O logici...

Gоворити оно што мислиш је веома важно. То је најјаче оружје. Ипак, приметила сам да лjudи баš и не воле када је неко првише искрен. Зато се тrudим да naučim да будем тактична и с временом сам почела да правим простор у коме могу да будем слободна. Опет из себичних разлога. Желим да будем искрена, јер желим да и други буду искрени према мену. Ја сам брза, не умем да читам између редова. Лакше ми је да неко доде и каže ми шта мисли, било лепо било руžno. Веруюм да је то важно за освјајање сопствене слободе. Наравно, реци шта мислиш не укључује простаклук и насиље, јер искреност не значи vulgarnost и agresija. Искреност значи реци шта мислиш ако те неко пита за мишљење.

Neophodno je razdvajati delo od čoveka. Jer ako se to ne uradi, onda se sve dovodi u pitanje. Recimo Džon Vejn je Džon Vejn, to što je bio rasista i kreten ne znači da je bio loš glumac, da nije igrao u fenomenalnim filmovima i imao fenomenalne role. Ne može se biti politički korektan zato što tako treba, već zato što se u to veruje. I država mora u to da veruje i mora da ubedi svoje građane da veruju u to isto.

O mržnji...

Kada se klupko mržnje odmota, tu nema kraja. Jednog momenta to su gej ljudi, Romi, Albanci, onda na red dolaze invalidi svih kategorija, žene koje se nisu udale jer im nešto (garant) fali. Desiće se ono: *Istetoviran si!?* – ne valja; *Imaš mindušu!?* -nije dobro. Kada bi svako krenuo od sebe i razmišljaо da on može biti sledeći, onda bi nas bilo milion na Gej paradi - ne zato što volimo gej ljude, već zato što smo izašli da branimo sebe. Kroz odbranu prava manjina, većina utvrđuje i brani svoja prava. Na taj način se u društvu definišu vrednosti, postaje važno da li si vredan, dobar i plemenit, postaje važno kakav si čovek.

Ja se trudim da uživam i da se radujem onome što imam, jer se plašim da će se desiti nešto što ne želim ako budem previše mračna. Zadovoljna sam što su mi deca živa i zdrava, što radim posao koji volim i što sam okružena fenomenalnim ljudima. Moj životni prostor me čini srećnom, u njemu se osećam najbolje i srećnom me čini kada u njega nešto novo i lepo unesem, na primer delo nekog od mladih beogradskih umetnika koje volim.

Osećam veliku ogorčenost prema organizovanoj religiji koja je u sprezi sa državom, naročito hrišćanske crkve, jer je istorija pokazala da je hrišćanstvo odgovorno za mnoga krvoproljeća i ratove, da su se udaljili od moralnih i etičkih kodeksa iz Biblije. Tamo gde se vode ratovi, tamo je svet duhovno prazan.

Biljana Cincarević
Lepota je težnja
za slobodom

O snu...

Postoji jedna priča. Kada sam napunila trideset godina setila sam se sna iz detinjstva, sna da letim. Oduvek sam sanjala da dok letim vidim divne predele, reke, gradove, vodopade, mora.. Ali, za razliku od devojčice koja je o tome maštala, ja sam imala završen fakultet i nekoliko izložbi iza sebe, prijatelje, interkontinentalna putovanja. Zahvaljujući viziji koju sam imala od malena, uspela sam da izgradim svoje ime. Postala sam svesna da sve što činim nosi određenu odgovornost, svest da sam primer nekim mladim ljudima i da zato uvek moram da dajem mnogo više nego što se od mene očekuje, da razmišljam o uticaju sopstvenih stavova.

Ponekad, kada isto ovo kažem, dobijem odgovor da sam ambiciozna. Ne slažem se, mislim da je sve povezano sa težnjom za slobodom. Da nije bilo tog snažnog instinkta, završila bih ekonomsku školu koju sam upisala, kasnije upisala pravni fakultet, a svoj talenat za slikanje bih zanemarila. Sloboda je bila pokretač mnogih stvari u mom životu, pre svega da uvek mogu da vidim više i dalje. Znala je da me uhvati strašna panika nakon dugih razmišljanja: šta je bilo pre prostora i vremena i kako su oni nastali. To su bila neka pitanja koja me prate čitav život i za čijim odgovorima tragam. Verujem da se sa slobodom čovek rađa, da se to ne postaje. Ipak, način na koji mislim izgrađen je kako vaspitanjem koje sam dobila kao mala, tako i pod uticajem ljudi sa kojima sam se družila.

O porodici...

Kao i većina, iz detinjstva imam selektivno pamćenje. Jednostavno, ono što je ružno manje pamtim, ono što je lepo često se vrati u sećanje. Tako, pamtim odlaske kod babe i dede na Kopaonik. Tamo sam provodila po dva meseca letnjeg raspusta, radila sve poslove koji se rade na selu i tek danas primećujem koliko mi je sve to proširilo vidike. Imam lepe uspomene na društvo iz ulice sa kojim sam se igrala, na svoju veliku rodbinu. Moja majka je bila zanimljiva žena: previše stroga, pravedna i isključiva sa eruptivnom energijom. Verovatno sam energiju nasledila od nje. Ponekad je u svojoj pravdi bila mračna. Mene i sestre vaspitavala je vojničkom disciplinom. Zameram joj što je u nekim stvarima preterivala. Do petnaeste godine nisam imala previše slobode, nisam smela da izlazim

sa drugaricama, niti su one dolazile kod mene. Ali od petnaeste, iznajmila sam stan sa sestrom i postale smo slobodne da živimo samostalan život. Pomalo sam se inatila i postala borbena u ostvarivanju svojih ideja. Svaka, pa i najmanja frustracija za mene je bila pokretač delovanja, a kasnije i društvenog angažovanja. Takođe, sve se to odrazilo na moju umetnost.

...

Ja sam odrasla u malom mestu, u kome se muzika poput one koju su svirali *Partibrejkersi* doživljavala kao buka. Ja sam u njoj pronalazila drugačiju estetiku u odnosu na sveprisutnu. Takođe, volela sam glumice iz holivudskih filmova. Na njih me podsećala moja ujna koja potiče iz stare pančevačke porodice Trivanović. Bila je veoma negovana a svi njeni parfemi, njen nakit, sve njene haljine i cipele, bile su prozor kroz koji sam otkrila koliko jedna žena može da bude lepa. Divljenje prema njoj, prema njenoj lepoti i lepoti koja je okruživala, probudile su u meni potrebu za estetikom koju sam kasnije pretočila u svoje slikarstvo. Ipak, moram da priznam nešto: oduvek sam se više divila ženama koje su posvećene estetici nego muškarcima. Privlačila me estetika koja odiše prefinjenošću, lepotom, senzualnošću: od rođene ujne do holivudskih zvezda, ali i svih drugih žena koje su zastupale ideju lepog u bilo kojoj sferi života i rada. Sve su one bile moje herione.

O autoritetima...

Moji autoriteti oduvek su bili ljudi koji imaju neku svoju posebnost. Recimo, moj deda. Kod njega sam provodila letnje raspuste, a on je imao moć da okupi sve unuciće oko sebe i da im priča razne priče, od mitoloških do biblijskih. Zahvaljujući njemu razvila sam sposobnost da postavljam retorička pitanja. Moju radoznalost je prepoznaala i moja nastavnica likovnog vaspitanja - Olga. Posvetila mi se, a zahvaljujući njoj osećala sam miris ulja na platnu, miris starih, patiniranih dela, upoznala se sa monografijama svetskih majstora, shvatila kakva sve umetnost može da bude.

O veri u lepo...

Potreba za estetikom, potreba da svet bude lep, uticala je na moj društveni angažman. Danas stajem u odbranu prava na različitost jer se i sama

osećam drugačije. Sećam se da sam u srednjoj školi obožavale da sa svojom drugaricom Ivanom Đurić recitujem poeziju. Ali, svi su govorili da smo čudne. Pored poezije, ja sam u tim godinama bila potpuno opčinjena umetnošću, dok se oko mene dešavao rat. Nakon treće godine srednje ekonomskog fakulteta, upisala sam slikarstvo na *Primenjenoj Akademiji*. Međutim, i tokom studija brojna suštinska pitanja u mojoj glavi ostala su bez odgovora, pa sam se paralelno posvetila i religiji. Sve me zanimalo: od hrišćanskih verskih organizacija, pa do raznih istočnjačkih.

Ipak, s obzirom na to da mi je hrišćanstvo najbliže počela sam da proučavam *Bibliju*. Počela sam da posećujem predavanja na *Bogoslovskom*, imala sam prijatelje sa kojima sam proučavala *Bibliju*: druga adventistu i drugaricu Jehovinu svedokinja. Sve me zanimalo, sve sam želeta da znam. Iz sadašnje perspektive vidim da je to bilo vreme velike moralne degradacije. Zbog svega što sam o životu saznala izučavajući religiju, danas imam širok pogled i odgovore na neka od suštinskih pitanja. Takođe, osećam veliku ogorčenost prema organizovanoj religiji koja je u sprezi sa državom, naročito hrišćanske crkve, jer je istorija pokazala da je hrišćanstvo odgovorno za mnoga krvoprolića i ratove, da su se udaljili od moralnih i etičkih kodeksa iz *Biblike*. Tamo gde se vode ratovi, tamo je svet duhovno prazan.

Kada ljudi mogu da ratuju sa braćom i komšijama, onda ti ljudi u sebi nemaju hrišćanskih vrlina, a još je strašnije ako sve to inicira Crkva. Postoje i dokumenta koja dokazuju da je sveštenstvo blagosiljalo *bratoubistva*. Umesto da pozivaju na milosrđe oni su pozivali ljudе u ratove. Iza sebe imam znanje koje mi daje pravo da o tome javno govorim, i zato je moja konceptualna izložba *Gospode pomiluj* posvećena kritici sveštenstva *Srpske pravoslavne crkve*. Mogla sam da se uhvatim u koštač i da se izborim do kraja sa tim problemom.

O devedesetim...

Tokom ratnih godina našla sam malu grupu ljudi sa kojima sam bila pod staklenim zvonom zajedničkih vrednosti. I tako pet godina *Akademije*. Tokom tih godina bila sam protiv rata, ali sam imala utisak da sam u tome sama i da mala grupa ljudi oko mene ne može ništa da promeni. Najbolje

što sam tada naučila bila je činjenica da ja, kao pojedinka, prvo moram da promenim sebe, iznutra, da bih mogla da delujem ka spolja. A spolja su se nalazile rasturene porodice, otuđenost, frustrirana deca. Tokom devedesetih zaboravili smo da volimo svoje komšije, da nije lepo bacati đubre na ulicu, da je lepo težiti znanju, obrazovanju, napredovati u životu. Zaboravili smo da nosimo osmeh na licu.

...

Nakon pet godina provedenih na Akademiji i važnih odluka koje sam donela, uspešno sam diplomirala. Tada mi je bio potreban period hedonizma, želeta sam da na svaki mogući način živim punim plućima. Naredni period života provela sam u putovanju i provodu, a iz svega toga sam skupljala inspiraciju za svoje slike. Dešavalo se da tokom godine samo dva meseca provedem u Beogradu. Danas se pitam kako sam uspevala da dobijem sve te vize za Latinsku Ameriku, Ameriku, Evropu, Indiju. Nakon njih, sve je bilo jednostavno: odem negde, slikam, prodam i imam dovoljno novca za put. Naučila sam da kada nemam barijeru u glavi, kada ne postavljam pitanja: *Kako ću ovo, kako ću ono?* - sve ide lakše i ostvarujem ono što zamislim.

O Srni...

Važna stvar se desila u mojoj dvadeset sedmoj godini: rodila sam Srnu. Tada sam ozbiljnije počela da razmišljam o egzistenciji, o tome kako ću vaspitavati dete, o svojoj životnoj misiji. Posebno mi je bilo važno u kakvoj sredini moje dete raste. Shvatila sam koliko sama moram da budem odgovorna prema društvu u kome živim. Zapravo, svako ima odgovornost za svoj život, za način kako ga vodi, kako deluje na okolinu u kojoj živi, kakav doprinos daje civilizaciji. Vaspitanje deteta, kao i svaki drugi vid vaspitanja, uvek ima dalekosežne posledice, dobre ili loše. Trudim se da pružam puno ljubavi i razumevanja, jer ako moje dete to oseti, ono će to preneti i na druge ljude, a to jeste dalekosežno, zar ne?

O eklektici...

Veoma sam radoznala osoba, ništa mi nije strano, sve mi se čini OK. Mogla sam i mogu da razgovaram sa ljudima potpuno drugačijeg političkog mišljenja, da zaglavim u *underground* klubu sa ortacima iz kraja

a da sutradan izađem skupo odevena na važnu večeru ili veče poezije. Podržavala sam stvari koje mi sada zvuće potpuno suludo, ali – ništa mi nije bilo strano. Verujem da u svakom dobru ima malo zla, i da u svakom zlu ima malo dobrog. Sve u životu su eros i tanatos, dobro i zlo, mržnja i ljubav. Treba samo postati svestan toga, izabratи stranu i živeti pomireno sa tim. Recimo, kada nam je loše, to nas prekaljuje, iz toga se stiče mudrost, uči. Onaj ko nema tu sposobnost, njemu nikada neće biti dobro. Zato ne volim da sudim niti da osuđujem. Recimo, kada me pitaju kakav je moj odnos prema kolegama koji su bili uz režim Slobodana Miloševića, ja nemam odgovor. Ljudi čine različite stvari iz različitih razloga. Lično, mogu da osudim samo one koji su svesno ulazili u nešto što se podržavalo kao destruktivno. Potrebno je osuditи ideologiju i osobe koje su je podržavale. Suviše je zla bilo oko nas da bismo proganjali sve i svakog. Treba se fokusirati na one velike, koji su činili velike i teške zločine.

O političkom angažovanju...

Moje političko angažovanje mnogi su shvatili kao neku vrstu provakcije. Slično je i sa mojim slikama i izložbama. Međutim, uvek se dokaže da su isporovocirani samo neslobodni ljudi, jer njih tuđa sloboda golica. Recimo, na nekim mojim slikama dve žene se ljube. Ništa nije eksplisitno ili pornografsko, tu je tek nagoveštaj. Ali, reakcija ima raznih. Bilo bi lepo da ljudi budu više tolerantni, da prihvate neke društvene pojave koje nisu destruktivne i sve će biti u redu. Moje celokupno slikarstvo je neodvojivo od mene same, od mog iskustva, u njemu je sve moje i duhovno i telesno. Iskreno, da imam dar pisanja i retorike, volela bih da sam književnica, da sve svoje misli pretačem u reči. Ali, za sada, to su samo slike.

O slobodi...

Želim da napredujem i da postanem sve bolja. Vremenom se, valjda, postaje bolji, pametniji, mudriji, život je proces neprekidnog učenja. Zato odlučno branim slobodu i ne želim da budem zarobljena: u jednoj religiji, u jednoj vrsti muzike, jednoj ideologiji. Sve se može posmatrati iz različitih uglova, a lepota je uvek u očima posmatrača. U komunizmu smo učili da smo svi isti. Nismo. Svi smo različiti. Zahvaljujući tome postoje različiti putevi saznanja.

Ne vidim zašto bih menjala svoja stanovišta ako druga nisu imala dobre argumente. Dakle, nije reč o zadrtosti i tvrdoglavosti, nego u verovanju da samo dobri argumenti mogu da utiču, pa sam shodno tome menjala neke svoje stavove, mada osnovno gledište nisam. Čudila sam se ljudima koji često menjaju mišljenje.

Vesna Pešić
**Politika
je zavodenje**

O razumevanju politike...

Politika nije samo racionalna delatnost, ona je i jedna vrsta zavođenja. Pri tom ne mislim na banalni populizam. Veliki političar mora biti veliki državanik, onaj koji rešava velika pitanja. Takvi političari uspevaju da odvedu masu sa jedne na drugu tačku, i to onu o kojoj masa nije ni sanjala. Pred očima imam velikog francuskog državanika De Gola koji je uspeo da izvuče Francusku iz rata sa Alžirom, da prizna Alžir, i pored velikih otpora i stavljanjem glave u torbu. Neko bi mogao da kaže da su to skrivene istine koje veliki državnici iznose na svetlo dana. Ne bih to tako razumela. Politika se više ne hvali time da se bavi istinom i samo istinom, ne zato što je dozvoljeno lagati, nego zato što su sva dešavanja u modernom društvu podložna različitim interpretacijama, a same interpretacije stvaraju događaje.

Iz ovog ugla gledano o istini u politici se može govoriti samo ako se prihvati da je ona unapred data. A takva istina je onda absolutna, od boga data, od Marksа ili od Nacije, ili od nekog drugog neupitnog autoriteta. Pa ipak, istinom u politici zovem onaj veliki zaokret koji uspevaju da izvedu samo veliki državnici i za koje je potrebna velika odlučnost i velika hrabrost. Za to je potrebno i zavođenje koje sam pomenula, odnosno snaga ličnosti i snaga argumenta, jer bez ljudi koji će da vas slede i koji će vam verovati, ne može se postići veliki zaokret.

Mene to pitanje zaokuplja zato što pretpostavljam, možda pogrešno, da smo imali šansu restartovanja našeg društva i naše ukupne politike, pa i pogleda na svet. Ta šansa se pojavila prilikom rušenja Miloševića. Nadala sam se, a i drugi naši građani, da ćemo krenuti novim putem. A to je značilo otvoriti dijalog sa samima sobom, sa susedima i Evropom. Očekivala sam donošenje novog ustava preko sazivanja ustavotvorne skupštine, to je bilo i obećano. Očekivala sam da ćemo promeniti Miloševićev nacionalistički kod i da ćemo strasno krenuti da gradimo demokratsku državu i brzo stići u Evropsku Uniju. Izgledalo je u jednom momentu da imamo i onog političkog zavodnika koji će voditi ka takvim ciljevima. Mislim na Zorana Đindića. Onda se ispostavilo da su snage otpora toliko jake da mogu veoma lako, kao ništa, da ubiju našeg vizionarskog državanika, onog koji je imao sposobnost da nas iz jedne

užasno negativne pozicije u kojoj smo se našli sa Miloševićem, prevesla na durgu obalu, na svetliju stranu sveta.

Politika koja se posvećuje velikim zakoretima u takvim dramatičnim situacijama troši *korisne laži* kao na primer da mi to sve možemo da postignemo, da možemo da nadoknadimo izgubljeno vreme samo ako hoćemo. A onda se ispostavi da od toga nema ništa, da smo neki spor voz koji će klaj-klaj, a ne zna se tačno ni gde ide!

O sebi u politici...

Kada razmišljam o sebi i sopstvenom političkom delovanju, mislim da sam naučila da koristim argumente iza kojih stojim. Uvek mi je bilo teško da ponavljam nekakve fraze bez smisla, ili da govorim ono u šta ne verujem. Često čujem takve fraze. Eto, predsednik Tadić kaže da ćemo ići u Evropu ali samo sa svojim identitetom, nikako bez njega. A ja se pitam šta znači ponavljanje te fraze, šta je zapravo njen smisao, ili besmisao? Koja je to zemlja ostavila svoj identitet, pa krenula u EU, šta taj identitet uopšte znači? Zašto se oko identiteta diže frka? Da li je to nekakav poseban uslov za EU koji do sada nismo čuli, ili to jednostavno znači da nigde nećemo ići bez Kosova? A možda su to samo ritualne izjave za koje Predsednik misli da narod voli da ih čuje.

Ja nisam uspevala da se bavim tom ritualnom politikom, pa da kažem nešto nerazumljivo, deklarativno, za šta očekujem da će drugi razumeti i biti srećni da čuju ono što ja ne razumem. Niti umem da budem uobraženo autoritarna pa da kažem *eto, ja sam vam rekla a zna se da sam ja uvek u pravu*. Čini mi se da danas prevladava narcisiodna autoritarnost i našoj politici, ne ona miloševičeva koja je bila tvrda i pretila životom i zatvorom, nego ova koja vlada mondenskim političkim krugovima. Oni misle da su od boga dani, da sve najbolje znaju i da sve iz njihove glave mora da izade. Zavladala je totalna nekomunikativnost i to me plavi. Nigde u strankama nema rasprave, brain storminga, suprotnih gledišta; sve je mirno, kao površina bare, poslušno se čekaju unosne funkcije.

O uspehu u politici...

Ako me pitate me da li sam uspela u politici, ja bih to pitanje suzila na vlast. Onda je jasno da nisam uspela jer nikada nisam imala prilike da budem na vlasti i da pokušam da ostvarujem svoju politiku i svoje zamisli. To jednostavno nije bilo moguće zato što sam imala malu podršku za svoje političke ideje, pa se do izvedbe nekakve moje politike nikada nije stiglo. A malo sam i ja takva. Ne volim vlast. Moja gledišta su manjinska i ne mogu da dobiju širu podršku. To me nikada nije sekiralo jer politika nije samo vlast. Dakle, ako bismo malo raširili pojam politike i ne svedemo je samo na vladajuće stranke i ideje, a pri tom uspeh posmatramo u jednom dužem vremenskom periodu, može se videti da su ideje političkog kruga kome ja pripadam izvršile uticaj i da se ostvaruju, doduše sporo, ali se potvrđuju kao neizbežne.

Početkom osamdesetih godina borili smo se protiv verbalnog delikta, da kada nešto kažeš protiv režima, zaglaviš u zatvor. Sada je to postignuto i mnoge druga slična prava. Pa i nacionalizam je u fazi dekadencije, on je u opadanju. Većinu ljudi je danas sramota da budu onako otvoreni i grubi nacionalisti koji se zalažu da se satru neprijatelja koji živi u susednom dvorištu. A radilo se i govorilo tako devedesetih godina. Nema sumnje da nije bilo nas koji smo glasno govorili i svakodnevno radili protiv nacionalizma i njegovih posledica - ratova i zločina – teško da bi se stiglo da današnje tačke u kojoj se otvoreno govori o zločinima koji su počinjeni devedesetih godina. U nekakvom zbiru i promenama koje ipak postoje (do skora se nije govorilo da su Srbi činili zločine u ratovima, a sada je to opšte prihvaćena stvar) možda bih zaključila da sam bila uspešna u politici, jer eto, i to nezamislivo je sada zamislivo.

O aktivizmu....

Pošto nisam političar koga jedino vlast zanima, za sebe kažem da sam bila strasna aktivistkinja. Nije mi odgovaralo da pravim suviše velike ustupke. Naravno, nema ništa loše u tome želiti vlast radi ostvarivanja političkih ciljeva, ali, kada pričamo o meni lično, ja nisam dovoljno fleksibilna, teško bih mogla da se prilagodom tome kako je vlast funkcionalisala nekad, ili kako sada funkcioniše. Ja sam i sada u politici, ali više kao marginalac,

to jest kao slobodna individua, i zato u *marginalcima u politici* ne vidim ništa loše. Ne imponuje mi da postanem član političke elite, one klase u sociološkom smislu reči koja živi od politike i od vlasti i kojoj je vlast udarila u glavu. Kao i mnogi moji prijatelji, politikom se bavim kao aktivna građanka, ponekad u nevladinim organizacijama kao na početku karijere, zatim u građanskim političkim strankama, sve do skupštinskih aktivnosti kao poslanika. Ovakva moja pozicija verovatno je u skladu sa nekim mojim političkim *vjeruju* koje bih najkraće opisala na sledeći način: Uvek sam verovala u univerzalne vrednosti koje su sposobne da ljudi integrišu u politički zajednicu bez diskriminacije i nepravdi. Isključivost i apsolutizacija pojedinih ideologija, bilo religijskih, svetovnih ili prirodnih kao etničko poreklo, uvek vodi u polarizacije, teške sukobe, ratove, zaostalost i nemogućnost da se dostigne vladavina zakona za sve, i da se sve različitosti uključe u društveni život.

Ponekad mi se spočitava da nisam baš uvek bila sasvim odvojena od vlasti jer sam, eto, bila ambasador u Meksiku. To je tačno, bila sam četiri godine ambasador u toj zemlji ali, po meni, to nije bavljenje politikom. Ambasador je državni službenik i sprovodi politiku koja mu se nalaže. Ja sam to činila posle *petog oktobra*, kada sam možda prvi put u životu bila u stanju da branim politiku zemlje koju je vodio Zoran Đindjić. Posle više nije bilo tako, pa sam bila malo nedosledna, ali sam se pravdala time da sam bila u zemlji u kojoj nisam morala dnevno ništa da branim. Iskreno da vam kažem, meni je zanimanje ambasadora bilo dosadno. I za to vreme sam se bavila politikom, pa me je tadašnji predsednik SR Jugoslavije, Vojislav Koštunica, kritikovao što sam se mešala u politiku. Mada s njim ne delim politička gledišta, bio je u pravu kad mi je to zamerio. Ja nisam mogla da odolim da ne branim politiku Zorana Đindjića, pa sam sebi rekla:

Pa neka me smene, ne moram da budem više ambasador ako im moje mešanje u politiku smeta.

O ženama u politici...

Interesuje vas da li su žene kod nas uspele u politici? Pa jesu u jednom smislu, osvojile su politiku u nevladinom sektoru. Od vlasti su daleko, dalje nego što su bile, a povećale su nešto malo svoje učešće u

skupštinama, najviše zbog preporuke o kvotama, tj. da na izbornim listama bude trećina žena. Ako se o ovom pitanju govori na tom nivou, rekla bih da su žene uspele samo u skandinavskim zemljama, gde je vlast posao kao i svaki drugi, transparentan je i ne sadrži onu privlačnost nekontrolisane moći. Kada toga nema funkcije se rado dele sa ženama. No, u jednom ozbiljnijem smislu pokazalo se da ne postoji *ženska politika* na vlasti. Nigde se nije pokazalo da veće učešće žena na važnim funkcijama donosi neki poseban i različit kvalitet u upravljanju društvom. Politika ne zavisi od pola političara, i to su dokazale baš velike političarke, kao na primer Margaret Tačer, jer su vodile pravu *mušku* politiku. Tu je reč o jednoj opserviji da oni koji su slabiji moraju da budu i bolji, novi, i različiti. Verovatno da ima više razlike između pojedinih politika koje su vodili muškarci, nego između politike mušaraca i žena. Naravno, ja verujem da je dobro da žene budu ravnopravno reprezentovane u politici, baš kao što je to potrebno i u drugim delatnostima koje su po pravilu *muške*, recimo, tamo gde se prave pare, u biznisu.

Nažalost, žene prodiru u ona zaposlenja i službe iz kojih muškarci izlaze jer nisu dovoljno profitabilne i ne donose privilegije. Tako je došlo to toga da su neke strike potpuno feminizirane, na primer, učiteljska i nastavnička zanimanja, verovatno je najviše baš tu izražena pojava o kojoj govorim.

O porodici...

Verujem da porodica značajno utiče na to kako ćemo se u životu postaviti i koje će nam vrednosti biti bliske. U mojoj porodici nikada ništa nisam čula o srpstvu, o nekom srpskom problemu i *nacionalnom pitanju*. Svi su bili Jugosloveni, što ne znači da se moji roditelji nisu na popisu stanovništva uredno izjašnjavali kao Srbi. Takođe je zanimljivo da ja nemam nikog od bliže familije van Srbije, niti sam imala bliske prijatelje, sem kolega s kojima sam se družila u sociološkom društvu Srbije.

Kada se pojavio Milošević i kada je buknuo nacionalizam u Srbiji, pitala sam majku šta ta priča o srpstvu znači i zašto nikada o tome nisam ništa čula u kući. Ona mi je rekla da je to nešto bezveze i onako prečanski odvalila *da je to paorska priča*. Kasnije sam shvatila da je kod nekih prijatelja nacionalizam imao uspeha, ne toliko politički, već najviše zbog

toga što su imali jake traume u sopstvenim porodicama. Dovoljno je slušati priče u detinjstvu o stradanju za vreme Drugog svetskog rata, pa da se u ljudima nakupi resantiman koji izbjije u kritičnim situacijama. Veliki broj porodica iza sebe ima traumatične priče iz prethodnih ratova (ovde je po pravilu neko nekoga ubijao), pa kad se ta istorijska sećanja podstaknu spolja, onda dođe do lančanih reakcija.

Ja porodično nisam imala nikoga ko je bio na taj način traumatizovan za vreme ratova, ali sam poznavala mnoge koji jesu. Sada govorim o privatnim stvarima, jer ovo o čemu pričam nije moja interpretacija ratova koji su se dogodili devedesetih godina. Govorim da je uvek lako zastrašiti ljude na balkanskom tlu, ako je to potrebno u političke svrhe. No, ima i različitih reakcija na traume koje su veoma značajne, pa i poučne. Divila sam se svom kolegi i direktoru Instituta za filozofiju i društvenu teoriju (u kome sam radila) - Božidaru Jakšiću, koji je baš zbog stradalništva shvatio da je nacionalizam za njega neprihvataljiv. Njemu su ustaše ubile oca kada mu je bilo sedam godina, ali Boža je uvek govorio:

Ja ne mogu biti nacionalista jer znam da nacionalizam vodi do klanja.

...

Mogu vam ispričati nešto konkretnije o svom poreklu, ali ono nije mnogo važno. Moj otac je bio iz istočne Srbije, rođen je u Vratarnici. Otac mu je bio pop i ubijen je u Prvom svetskom ratu, ubili su ga Bugari. Odrastao je sa sestrom i majkom. Najpre je, pre Drugog rata, bio džavidovićevac, antimonarhista i Jugosloven. Za vreme rata je bio u zarobljeništvu i tamo postao komunista. Posle rata je bio pomoćnik javnog tužioca za grad Beograd, i verovatno se uvek ponašao *pravnički*. Brzo su ga izbacili iz Partije, pa je prešao u advokaturu, svoje prvo zanimanje.

Mama je bila iz buržujske porodice, iz Novog Sada, gde i danas imamo porodičnu kuću. Ona je bila profesorka francuskog jezika na Pedagoškoj akademiji. Bila je savršeno organizovana osoba, divna i pametna žena, kojoj mnogo dugujem. Ona nikada nije trošila energiju na gluposti, bila je veoma razumna i racionalna. Nije joj pадao ni na pamet nacionalizam, niti bi se pomamila zbog bilo kakve politike. Kada se pojavio Milošević, rekla je: *Ovaj je neko čudo, stradaćemo, to je sigurno.*

Mi nismo imali porodičnih neslaganja, svi smo imali građanske ideje, ni moje sestre ni ja nikada nismo ulazile u *Partiju*, imale smo svoju slobodu i bavile smo se svojim zanimanjima. Moji roditelji su bili veoma nereligiозni, naročito majka. Toliko nije volela Crkvu, da kada bi zajedno gledale neki film, pa se kao lik pojavi neki pop, ona se žestoko iznervira. Meni samoj bilo je nemoguće da postanem religiozna, čak i ritualno, pa sam ostala agnostik, kako se to danas elegantno kaže za ateiste.

O doslednosti...

Ne vidim zašto bih menjala svoja stanovišta ako druga nisu imala dobre argumente. Dakle, nije reč o zadrtosti i tvrdoglavosti, nego u verovanju da samo dobri argumenti mogu da utiču, pa sam shodno tome menjala neke svoje stavove, mada osnovno gledište nisam. Čudila sam se ljudima koji često menjaju mišljenje. Ako bi neko, prema mojih standardima, promenio mišljenje nabolje, rekla bih *ako, bolje je tako nego da se nije promenio*.

Recimo, Milovan Đilas je od ekstremnog komuniste postao čovek koji veruje u demokratiju i liberalne vrednosti. To je bila velika promena njega kao političke ličnosti, ali je ta promena odigrala veliku ulogu ne samo u njegovom životu, nego je on dugi niz godina bio jedini i najveći naš disident i kritičar autoritarnog sistema. Njegova knjiga *Nova klasa* odlično je sociološko štivo i bila je obavezna litaratura za brojne generacije. No, uzela sam ovaj primer da vam pokažem kako se ne moramo uvek hvaliti doslednošću, jer je nekada baš nedoslednost grandiozna, hrabra i prosvetljujuća. Uzela sam Đilasa kao primer *nedoslednosti* zato što je on sebe u potpunosti objasnio time što je promenio mišljenje.

Ono što iritira u našem novijem političkom životu jeste što su mnogi ljudi menjali mišljenje i političke strane, a da nikada nisu objasnili kako su do te nove tačke gledišta stigli. Takav je primer Kosta Čavoški koji je pripadao liberalnim krugovima i sa kojim sam krajem sedamdesetih i do sredine osamdesetih godina često saradivala. Pripadali smo istom krugu. On je bio jedan od temeljnih branilaca demokratije i ljudskih prava. Međutim, od trenutka kada se pojavio Milošević i srpski nacionalizam, Kosta je počeo da se menja, sve dok nije došao do neke vrste srpske ospesije. Mada, iako se potpuno promenio, prema meni se uvek ponašao prijateljski, bez obzira što smo bili u dva različita politička polja.

Ni drugi se nisu objašnjavali kad promene mišljenje. Recimo, Vuk Drašković mi je pričao o svojoj partizanskoj porodici. Uz to, on je bio dopisnik *Tanjuga*, član Komunističke partije, sekretar kabineta Mike Šmiljka i - odjednom je postao branilac četnika. Slično je bilo i sa Šešeljem. Kada sam ga upoznala ništa nije pričao o Velikoj Srbiji. Odjednom, kada je izašao iz zatvora, postao je veliki srpski nacionalista. Kako je došao do toga nije mi poznato, ili ja jednostavno ne znam kako su se dešavale te konverzije. No, kada se odmaknemo od ličnosti, mnogo više zabrinjava nedostatak političke artikulacije kada su se stranke cepale i stvarale nove.

Ti sukobi su se najčešće svodili na lične sukobe i sujete, što je od početka obnove višepartijskog sistema u Srbiji, bacilo senku na novonastale partije. I do danas je tako ostalo. Ako dođe do sukoba unutar partije, odmah se kaže *oni se svađaju*, grabe se ko će da bude predsednik...

Ovi nerazjašnjeni procesi „promene strana“, koji su vodili u tajnovite sukobe, najnegativnije se ispoljavaju u nemogućnosti da se bilo kada, i posle velikih lomova, pročisti i iskristališe pozicija svih političkih i državnih struktura i nosilaca funkcija. Imam u vidu situaciju posle *petog oktobra*.

Kada malo bolje pogledate, mnogi su preživeli, najvažniji saradnici Miloševića sada su saradnici Borisa Tadića, o službama bezbednosti i da ne govorim. Tu nikakvog pročišćavanja nije bilo. Iako je bilo obećano, pa čak je bio donet i zakon o lustraciji, nije bilo moguće sprovesti lustraciju ni u najelementarnijem vidu kako je predviđao zakon koji nikada nije stupio na snagu.

Mišljenja su se ispeglala, usaglasila, i najveći deo onog mulja iz devedesetih godina preselio se u dvadesetprvi vek, u Srbiju posle Miloševića. Pa onda se ne treba čuditi što se još uvek ne zna jasno da li smo na Istoku ili na Zapadu, i kuda se krećemo. *Nismo ni tamo ni ovamo*. Još uvek smo u čekaonici.

Nisam imala šta da izgubim jer smo svi gubili.
Vidim da ljudi koji su tada živeli dobro i sada žive
dobro, da se njihov život nije uzdrmao.
Oni smatraju da nisu odgovorni i da nisu morali
da izgovore makar jednu rečenicu neslaganja.

To nema veze sa politikom
već sa ljudskom pristojnošću.
Nepristojno je čutati dok
oko tebe ljudi potežu oružje.

Ako ja čutim, kako mogu da očekujem
da će neko drugi da stane u moju zaštitu.

Mirjana Karanović
**Prostor sopstvene
izuzetnosti**

O okolnostima...

Nedavno sam upoznala jednu dobru glumicu Zinайду Дедакин. Она nije diplomirana glumica, ali kada mi je ispričala svoj život shvatila sam da bi to mogao da bude i moj život, da me nisu primili na Akademiju. Ja sam nekoliko puta pokušavala, a ona je to učinila samo jednom i nikada više. Međutim, čvrsto je odlučila da se bavi glumom. Otišla je u Zenicu, prijavila se na audiciju i tamo počela da glumi.

Kada pogledam unazad, vidim da je moj prijem na Akademiju bio splet okolnosti: nekome je bio lep dan i dao mi je plus. Shvatila sam to kasnije, kada sam počela da gledam prijemne ispite. Sve što mi je došlo nakon Akademije: slava, popularnost, novac, samo su posledica toga. Sve ono što bi išlo pored toga, porodica, ljubav, *princ iz bajke*, bilo je na drugom mestu. Sve što jesam, ostvarila sam kroz glumu, ne bih mogla sebe da zamislim u nečemu drugom. Želim da živim od svog posla ne zato što želim da budem bogata već zato što nemam vremena da se bavim nečim drugim da bih sebe izdržavala.

O snovima...

Kao devojčica imala sam neverovatan san - da snimam film i da postoji stolica sa mojim imenom. To je bila cela moja ideja o glumi, o tome šta znači biti glumica. Mislila sam da to nije moguće (čak i onda kada su me primili na Akademiju), nisam razmišljala da bih mogla da napravim veliku karijeru.

...

Oduvek sam imala potrebu da u nečemu budem dobra, želeta sam da u nečemu budem izuzetna. Kao dete pokušavala sam da pronađem prostor sopstvene izuzetnosti. Odrasla sam u siromašnoj porodici. Majka je bila radnica sa završenom večernjom školom i srednjom koju je pohađala u poznijim godinama. Otac je bio službenik. U porodici nije bilo rasipništva, ni materijalnog ni duhovnog. U kući nije bilo slika, nije bilo knjiga, nije bilo umetničkih predmeta, sve je bilo posvećeno praktičnosti. Čak je i komunikacija bila na praktičnom nivou. Podrazumevalo se da volim svoje roditelje i da oni vole mene. U takvoj porodici ja sam besomučno čitala,

išla sam svaki drugi dan u biblioteku i uzimala nove knjige koje su bile neki drugi svet u odnosu na težak život koji sam imala u malom stanu.

Kada sam ja počela da tražim gde je moj svet van kuće, pronašla sam dramski studio u *Domu pionira* i tamo sam shvatila da sam u nečemu izuzetna. Iako nismo učili da glumimo, već smo pričali priče, igrali se, zamišljali da smo živi i neživi likovi, tek nakon što sam upisala Akademiju, shvatila sam da je to što smo radili osnova da bi mogao da kreiraš bilo šta na sceni. Ali, shvatila sam i značaj svakog iskustva koje čovek stekne u životu.

O intuiciji...

Vremenom sam naučila da slušam svoje sasvim nedefinisane osećaje. Recimo, da li nešto treba ili ne treba, da li nešto želim ili ne želim. Intuitivna sam, vrlo impulsivna, sa opterećujućim smislom za pravdu.

Moj otac je bio isti takav, što bi rekli – pošten do gluposti. Sasvim mirno i bez uzbudjenja on je odbijao stvari za koje je smatrao da nije zaslužan. Tako je čitavog života ostao niži vojni službenik. Živeli smo u malom stanu jer je smatrao da nam ne treba veći zbog onih koji nemaju ni takav. Sa druge strane, to je bilo vreme u kome je društvo podržavalo takav odnos prema životu.

...

Odrasla sam u blaženoj idili neznanja i vere da je svet prevashodno dobar i zato su me devedesete u potpunosti rasturile. Ceo svet u koji sam verovala pokazao se kao iluzija. To je bio veliki šok. Ništa više nije ostajalo iza zatvorenih vrata. Od kada je počela ratna propaganda (nekim snimkom o krijumčarenju oružja), pa do danas - naša stvarnost je kao nemačka WC šolja. Za razliku od ostatka sveta, nemačke šolje imaju ravninu, pa kada se izvrši velika nužda, sadržaj ostane vidljiv, sopstvena fekalija je pred sopstvenim nosem. Mi smo kao ta WC šolja, u koju neko stalno isporučuje nove količine, a mi pipamo, tražimo, đžaramo, ne bismo li možda pronašli neko blago u tome.

...

Devet desetina ljudi koji se bave umetnošću ponaša se po principu: *nije to moja briga, ne želim time da se bavim*. Zapravo, to su kukavički izgovori kako se ne bi izlagali neprijatnostim, posebno kada su u pitanju umetnosti koje zavise od publike. Neću zaboraviti kada mi je jedan od političara iz Miloševićeve garniture rekao: *Šta je Vama trebalo da se bavite politkom, mogli ste da budete naša najveća glumica?*

O poziciji...

Pozicija - to je čista budalaština. Nisam se plašila *gubljenja dobre pozicije*. Živila sam u svetu koji je počeo da tone, da se ruši, u kome ubijaju ljudi, pale im kuće, vojske odlaze na ratišta. Poslednja stvar na koju je svako od nas trebalo da misli jeste pozicija. Kada je počelo bombardovanje Dubrovnika, otišla sam na protest na kome je bilo tek nekoliko stotina ljudi. Pomislila sam: *Kako je moguće da je tako malo ljudi?*

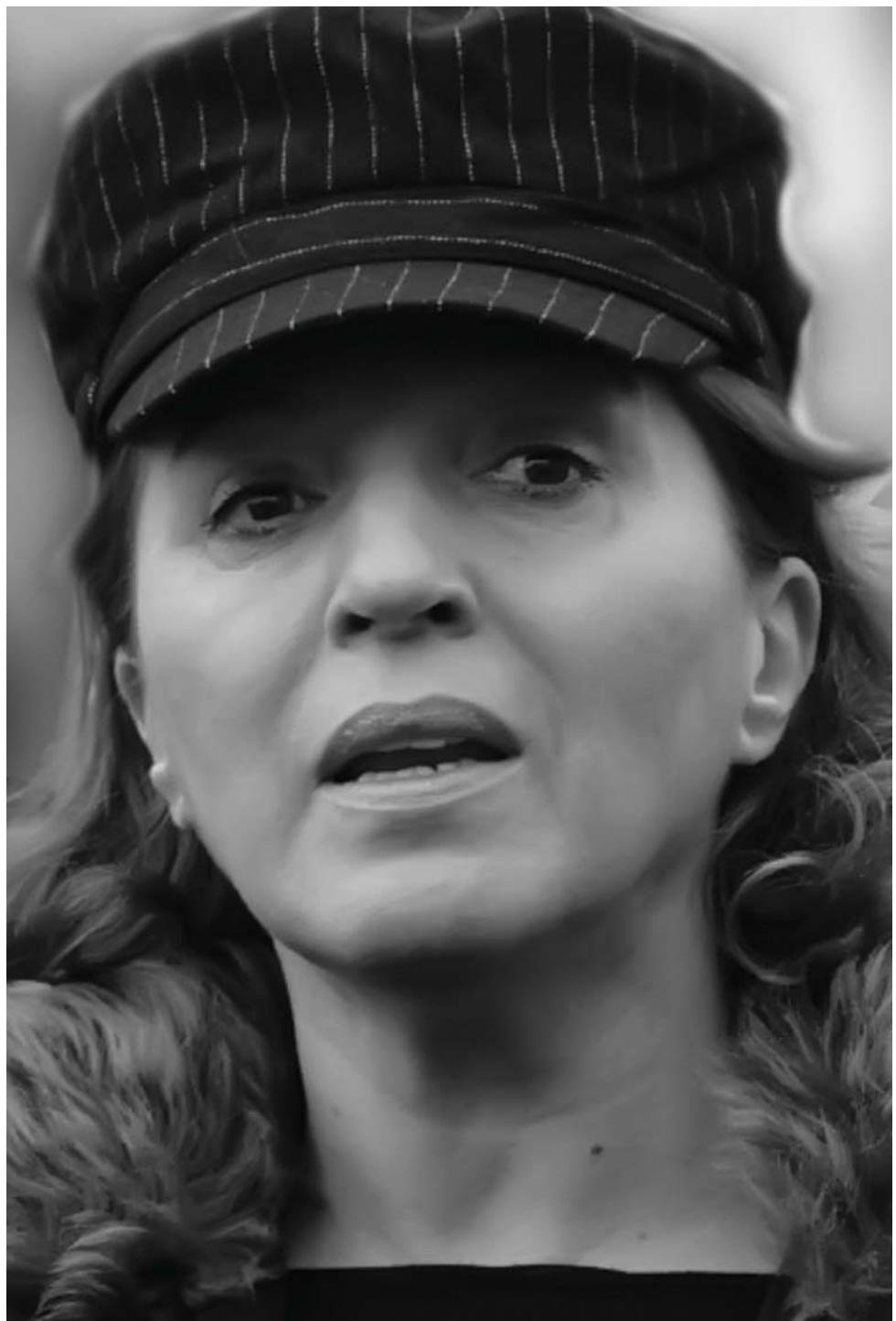
O odgovornosti...

Nisam imala šta da izgubim jer smo svi gubili. Vidim da ljudi koji su tada živeli dobro i sada žive dobro, da se njihov život nije uzdrmao. Oni smatraju da nisu odgovorni i da nisu morali da izgovore makar jednu rečenicu neslaganja. To nema veze sa politikom već sa ljudskom pristojnošću.

Nepristojno je čutati dok oko tebe ljudi potežu oružje. Ako ja čutim, kako mogu da očekujem da će neko drugi da stane u moju zaštitu. Oduvek sam verovala da ako se ljudi udruže, jedan po jedan, ako stanu jedan pored drugog, da to može da znači neku razliku. Ali, neko mora da stane prvi. Ja sam stala i nadala se da će drugi da se uključe. Međutim, moj najveći slom je bio kada sam shvatila da se niko ne pridružuje. Suludo sam verovala da će rat trajati mesec dana, da će ljudi ustati i reći da ne žele to.

...

Posle rata život neće biti isti. Nažalost, vremenom gubim veliki deo vere i optimizma u ljudi. Toliko toga znam o ljudima da sam stekla pravo na svoj cinizam, svoju sumnju i svoje depresije. Nažalost, ova zemlja nema ideju o

svojoj budućnosti, nema viziju budućeg društva. Nedostaje obrazovanje u humanom smislu, nedostaje kultura ophođenja, kultura osnovne ljudskosti, moralnih normi, vredosnog sistema. Ljudi u ovim krajevima uvek su zavisili od ishoda raznih sukoba u kojima su pobedivali jači a ne pametniji. Čak su u porodicama deca naučila da ko je slabiji taj je pokoran, ko je jači – tiraniše.

O ljudskim pravima...

Pitanje ljudskih prava ovde će biti još dugo utopija, to će biti cilj koji će veoma sporo biti ostvaren kroz vreme koje dolazi. Posebno su osjetljiva ljudska prava slabijih: žena, dece, onih koji su drugačijeg seksualnog opredeljenja, hendikepiranih i bolesnih. To su ljudi koji su obespravljeni, koji dođu kući i zahvale se bogu što im se nešto gore nije desilo. Zato govorim o životu u nehumanom društvu, u kome tvoj život, tvoje dobro raspoloženje, tvoje samopouzdanje zavise od nekolicine tvojih bliskih prijatelja, jer te nijedna institucija neće zdušno podržati, niti ti dati satisfakciju za poniženja. Ja sam glumica, moja sposobnost saosećanja sa drugim ljudima je ogromna, tako da imam veliko saosećanje za ljude, i kad su ti ljudi na bilo koji način u ugroženoj situaciji, ja se osećam pozvanom da pomognem. Sebe uvek zamislim u poziciji onog koji je ugrožen.

...

Ja sam ateista, nemam drugi život, nemam načina da zaslužim nešto bolje i da u drugom životu činim dobre stvari, i zato ne mogu da dozvolim da moj život prođe u čutanju.

O Doris Lesing i antifašizmu...

Moji tinejdžerski dani počeli su *Festom* i *Bitefom*. To je bilo vreme kada su u Americi bili aktivni pokreti za ljudska prava, kritički odnos prema društvu, filmovi koji su bili kritički nastrojeni prema američkoj politici u Vijetnamu. Ovi kulturni događaju su bili ključevi, nešto što je otvaralo pretince u mom mozgu. Čitala sam jedan intervju sa Doris Lesing, i ona kaže da savremene žene danas nisu svesne koliku mogućnost slobode imaju, i da su kontracepcija i pravo na abortus ključni za žensku slobodu.

Ja sam levičar, isitinski levičar, antifašista. Fašizam, u bilo kom obliku, nešto je najgore što ljudima može da se dogodi. Fašizam znači ideju da svet treba da bude jednoobrazan da bi bio srećan. Ono što sam shvatila devedesetih jeste da postoje ljudi koji istinski obožavaju Slobodana Miloševića, da postoje ljudi koji suštinski obožavaju Hitlera, i imaju ideje za koje ja smatram da je nemoguće da ih ima bilo koje ljudsko biće.

Crtice...

Kada sam bila mlađa, mislila sam da će spoznati, da će mi se život sa svojim tajnama otvoriti, da će ja tog trenutka znati na čemu sam, šta sam ja, ko sam ja. Taj trenutak do sada nije došao, a shvatila sam da neće ni doći. Shvatila sam da ja uvek nešto novo saznam, da otkrivam stvari za koje nisam ni znala, da ima još nešto da se otkrije. Mene drži nada da ja od života imam još nešto da naučim.

...

Jednom prilikom studentkinja mi je rekla: *Profesorka, vi stalno govorite o glumačkom radu iznutra, iz sebe same. Ali kad ja radim iznutra, kako da znam da će neko to da prepozna.* Odgovorila sam: *Ne možeš da znaš, ti možeš samo da se nadas da će neko da vidi.*

...

Kada izađem na scenu, dam sve od sebe, ali jedino mogu da se nadam da će to nekome biti jasno. Nada je jedino što imam. Nada je jedino što realno postoji i što ne znaš dok ne prođe, to je ono što sam ja shvatila - vredi istrajati, vredi boriti se za nešto, to ne može da nema rezultate. Na tom putu su velike rupe, velika iskušenja. I često moram da platim, ali uvek pomislim da je u redu da platim za ono do čega mi je stalo.

BELEŠKE

Aleksadndra Janković / Nikada mi nije bilo jasno kako ljudi mogu da izađu na ulicu svog grada, umiveni ili neumeveni, i da pljunu na kamen svog grada i svoje zemlje. I uvek pljuju ispred sebe, nikad iza sebe. To znači da pljuju po sebi. Niko o tome ne razmišlja.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Jasmina Tešanović / Pored toga što me zarazila čitanjem, moja baba Živka me je na neobičan način naučila da mislim, da saznam da u onome što ja nazivam stvarnost postoji zabuna. Recimo, kada su moji roditelji kupili televizor, volela sam da sedim ispred njega i gledam emisije o kuvanju. Bio je tu i neki kuvar koji je stalno pravio kolače sa šlagom. A ja volim kolače sa šlagom. I onda, moja baba Živka priđe sa praznom činjom i kaže: Hoćete, molim vas, za moju unuku da stavite malo? I ja tako čekam. I ništa. Međutim, kada sam shvatila da od toga nema ništa, ona me dodatno zbuni. Otvori frižider, izvadi šlag i kaže mi: Ovo ti poslao onaj sa televizije.

Dubravka Marković / *Kada sam devedeset šeste šetala u protestnim kolonama gurajući sina u kolicima, nisam osetila želju da se javim ljudima koji su na čelu kolone i koje dobro poznajem. Mnoge moje kolege, novinari, bili su u prvim redovima, ali ja to nisam mogla. Možda sam živela paralelni život, ali sam na taj način sačuvala sebe.*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

JJ Beba / *Nije mi jasno kako se klinci ne bune!? Po nepisanom pravilu - klinci moraju da se bune! Primetila sam da i kada se bune, bune se zbog visine školarine, ali ne i zato što pola profesora ne govori engleski, što nema gostujućih profesora koji podižu rejting fakulteta. Bojam se da je to trend u celom svetu, jer duh pobune je ugušen još šezdeset osme, jer da bi kapitalizam mogao da kontroliše mora da ubije duh koji kaže: Make Love, Not War!*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Milica Tomić / Jedini zadatak umetnika je da svako stanje stvari, svaku okolnost, permanentno dovodi u pitanje. To je veoma bolno. Umetnici mogu vrlo lagodno da žive u sistemu kulturne industrije, sistemu koji uključuje i hiljadu drugih sistema. Međutim, umetnik mora da pronađe temu i formu koja će kompleksne društvene odnose učiniti transparentnim i dovesti ih u pitanje.

Jovana Dimitrijević / *Jedna od stvari koje ne volim jeste politička korektnost. Milimetar je deli od rigidnosti, a to je za mene suviše tanka linija. Sigurno da postoji dobar razlog za njeno postojanje, ali kada politička korektnost postane tema kao takva, kada svako može da iskaže politički korektno upakovani mržnju, kada može da se nauči iz priručnika, onda ona nema svrhe.*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tanja Ostojić / Većina mojih radova odražava realnost iz mog ličnog ugla koji je neminovno povezan sa mojoj socio-političkom kartom koja podrazumeva činjenicu da sam žena, ali koja uključuje i pojmove rase, klase i boju pasoša.

Sanja Krsmanović Tasić / *Kao umetnica postala sam svesna da postoji način na koji mogu da komuniciram sa svojim telom, ali telo mi nije bilo dovoljno. Igra je divna umetnost, ali previše apstraktna, nema moć koju ima reč. Devedesetih, reč mi je postala veoma važna. Znala sam da mediji lažu, pa sam im objavila lični rat - odlučila sam da ne gledam televiziju, da ne čitam novine, da ne slušam radio.*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Maja Mitić / *Odgovornost, odnosno ozbiljan pristup radu, stvara smisao mog života, uzdiže me iznad trivijalnosti i čini da verujem u ono najplemenitije što ljudski rod može da nosi u sebi - istinu i pomirenje. U mom sistemu shvatanja, umetnost ima moć uticaja i delanja. Tu je važan i momenat ličnog, momenat u kome se celo ljudsko biće suprotstavlja okolnostima u kojima živi.*

Tamara Skrozza / *Ako bismo bili politički korektni sa svime što korektnost danas podrazumeva - niko nas ne bi čuo ni video. Ne znam da li sam politički korektna, ali verujem da sam pristojna. A pristojnost je da ljudima ne ugrožavam slobodu. Sa svih strana mediji, nevladine organizacije, političari, svi nas pozivaju da pazimo i da budemo politički korektni, a niko nas još nije pozvao da međusobno razgovaramo kao ljudi.*

Nadežda Milenković / *Kada razmišljam o herojima, najbliža mi je definicija čojstva i junaštva. Čojstvo znači braniti druge od sebe. Tu si heroj. Ako uvek imaš neko opravdanje da moraš nešto da radiš, da moraš da ostvariš neki cilj i onda ideš i gaziš ljude, nisam sigurna da je to heroj.*

Biljana Stojković / *Moja potreba da se društveno angažujem proizlazi iz činjenice da ne verujem u velike reči i bombastične izjave tako lako. Kada ih čujem znam da je u pitanju demagogija, iza njih najčešće nema ničega. Ali, ako prepoznam ideju sa kojom se načelno slažem, kada proverim koliko oko nje ima praznih reči, uvek pomislim: Hajde da vidimo šta može da se učini! Pri takvoj odluci, uvek vodim računa da se ideja poklapa sa vrednostima koje sama zastupam i da mogu njome da se bavim kroz oblasti u kojima sam stručna.*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Jelena Višnjić / *Imam iskustva koja su me uverila da čovek može da izgubi temelj u sekundi. Moji su se roditelji razveli pa sam videla tu veliku ljubav koja nestaje. Moj tata je umro nakon što ga je za samo devet meseci odneo rak. Imam distancu prema bolu i patnji, ne mogu da patim zbog toga što sam se preselila iz Mostara u Niš, a da ne mislim na ljude koji su četiri godine živeli u opkoljenom Sarajevu. Nisam mogla da pravim bluz nad vlastitim životom.*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Milica Krstanović / *Najstrašnija posledica devedesetih je što nam je neobično kada se neko smeje. Pored toga, puno je ljudi izgubljeno, puno je duboko nesrećnih. Strašna je posledica i to što zakoni ne nastaju unapred već unazad, što mora da se desi nešto veoma loše da bi se uspostavilo neko pravilo. Recimo, na roditeljskim sastancima čitav sat se potroši na to šta deca ne smeju da rade, a taj spisak je samo deo onoga što čini praksu naše svakodnevice.*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Aida Ćorović / Smatram da je veoma važno da čovek stalno preslišava sebe, da bude iskren sa sobom, da permanentno vodi unutrašnji dijalog, da stalno meri svoje dobro i loše delanje. Ja uvek nepogrešivo znam kada i gde pogrešim, pitanje je samo kako će to da popravim, kako će sebi da oprostim i kako da zatražim oproštaj od onoga o koga sam se ogrešila.

Maja Stajčić / *Odrasla sam. To je fakat. Možda nisam morala nikad da odrastem. Možda sam mogla samo da se bavim modom, momcima, nekim površnim stvarima. Zašto bih se ja bavila dešavanjem u državi, feministmom i ostalim...*

Naučila sam. Nažalost, na jedan težak način, ali naučila sam puno toga. To iskustvo je dragoceno. Znam šta je siromaštvo, znam šta je strah, znam šta su patnja i rat. Ja to istinski mogu da razumem. Znam šta je to. Na kraju krajeva, ovaj svet je i satkan od takvih ljudi. Od onih koji pate.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Maja Stojanović / *Kada me pitaju zbog čega sam tako uporna u priči o ljudskim pravima, ja nemam odgovor jer se za mene priča o pravima podrazumeva. Takođe, od kako sam počela da se bavim ljudskim pravima, na svakom koraku nailazim na nerazumevanje. To mi nije oduzelo snagu, naprotiv, motivisalo me da uradim nešto više. Ako neće drugi, onda moraš ti.*

Slđana Novaković / Život je zeznut, u njemu nema pravila. Poznajem mnogo ljudi koji su po pravilu službe, i bez obzira na to nije im lako. To je kao i borba za ljudska prava - nema pravila. Kada bi svi znali sve, bilo bi nam dosadno. Zato verujem da svako mora da odredi svoja pravila i da ih se drži u životu. Svako mora da zna šta se ne sme.

Biljana Cincarević / *Osećam veliku ogorčenost prema organizovanoj religiji koja je u sprezi sa državom, naročito hrišćanske crkve, jer je istorija pokazala da je hrišćanstvo odgovorno za mnoga krvoprolića i ratove, da su se udaljili od moralnih i etičkih kodeksa iz Biblije. Tamo gde se vode ratovi, tamo je svet duhovno prazan.*

Vesna Pešić / Ne vidim zašto bih menjala svoja stanovišta ako druga nisu imala dobre argumente. Dakle, nije reč o zadrtosti i tvrdoglavosti, nego u verovanju da samo dobri argumenti mogu da utiču, pa sam shodno tome menjala neke svoje stavove, mada osnovno gledište nisam. Čudila sam se ljudima koji često menjaju mišljenje.

Mirjana Karanović / *Nisam imala šta da izgubim jer smo svi gubili. Vidim da ljudi koji su tada živeli dobro i sada žive dobro, da se njihov život nije uzdrmao. Oni smatraju da nisu odgovorni i da nisu morali da izgovore makar jednu rečenicu neslaganja. To nema veze sa politikom već sa ljudskom pristojnošću. Nepristojno je čutati dok oko tebe ljudi potežu oružje. Ako ja čutim, kako mogu da očekujem da će neko drugi da stane u moju zaštitu.*

Legenda o bambusu:

U brojnim kulturama, bambus je simbol istrajnosti, upornosti, nepokolebljivosti, mira...

U Kini postoji verovanje da ukoliko neka osoba u pismu pošalje bambusov list poručuje: *Dobro sam, nadam se da svi u porodici uživaju u miru.*

Listići bambusa koji nežno prelaze jedni preko drugih simbolizuju spokoj.

U drugim kulturama bambus je jedina biljka koja simbolizuje duh svih godišnjih doba. Njegove stabljike simbolizuju integritet i istrajnost, a nežni lepršavi listići fleksibilnost.

Na vetu, stabljika bambusa se povije (čime se štiti od loma), da bi se nakon toga ponovo uspravile. Njegova sposobnost da se izbori sa nevremenom, da postojano stoji i ne izgubi prvobitni oblik čini ga omiljenim simbolom grupa/naroda koji konstantno trpe nesreće.

Bambusovo stablo, šuplje i čvrsto, simbolizuje istrajnost ideje i odsutnost negativnih osećanja poput gneva i besa. Jedan kineski umetnik je napisao: *Bambus, čije je srce prazno od arogancije, moj je učitelj.*

Queeria - Centar za promociju kulture nenasilja i ravnopravnosti osnovan je 2000. godine sa idejom da promoviše ravnopravnost i jednakost među ljudima bez obzira na njihove međusobne razlike. Poseban fokus stavljen je na promociju prava i kulture osetljivih grupa poput GLBT populacije.

Danas, *Queeria centar*, njegovi aktivisti/aktivistkinje i brojni/brojne saradnici/saradnice, neprestano razvijaju nove i kreativne načine komunikacije između aktivističke scene, manjinskih grupa i šire društvene zajednice.

U okviru brojnih aktivnosti, posebno se izdvaja izdavačka delatnost *Centra* koja obuhvata izdavanje brojnih publikacija kao i *Queeria kalendar* jedini agnažovani aktivistički projekat u Srbiji koji uključuje širu javnu sferu.

Više o nama na:

www.queeriacentar.org

ili na adresu:

queeriacentar@gmail.com

Aleksandra Janković	11
23	Jasmina Tešanović
Dubravka Marković	33
45	JJ Beba
Milica Tomić	53
63	Jovana Dimitrijević
Tanja Ostojić	73
83	Sanja Kršmanović Tasić
Maja Mitić	93
103	Tamara Skrozza
Nadežda Milenković	115
123	Biljana Stojković
Jelena Višnjić	131
141	Milica Krstanović

Aida Ćorović.....	151
161.....	Maja Stajčić
Maja Stojanović.....	171
179.....	Sladana Novaković
Biljana Cincarević.....	189
199.....	Vesna Pešić
Mirjana Karanović.....	211
221.....	Beleške

